

צידה לדרך

אגודת מורי הדרך בישראל

גיליון חודש מאי 2019

מקור: אגודה מורי הדרך

עורך : ינאי עוזיאל

תוכן

3.....	מַעֲכָה (חפירות תל-חאדר) מאת: שרה שוב
9.....	משולחן האגודה - דמי מחלה בהסכם הקיבוצי
9.....	יום ה', 16.05.19: עיון למורי דרך חדשים - סדנת מומחה
10.....	"מודה אני" : מורי הדרך מודים למשפחות השכול ולחללי מערכות ישראל
11.....	תוכנית הרכבל לעיר העתיקה בירושלים
14.....	אסישקין ופינסקר אצל ניקנור מאת דנצ'ו ארנון
19.....	פינת הבול מגיש יעקב וידס
22.....	היפוקאוסט / מאת יעקב וידס
25.....	יום חג גדול / החלק היומי / סיון רהב-מאיר.
26.....	הייתי פורמן בתש"ח/ יהודה זיו
30.....	עכו- בעקבות צלאח א-דין/נסים ביתן
33.....	היישוב כורזים כדוגמא לישוב יהודי בתקופת התלמוד/ מאת אורי קלמן
78.....	תל אביב לא רק אירוויזיון – סיפורי שכנות בשכונות/ יעל קורלנדר
80.....	איך הצילה אלת המסטיק את משה? מאת רותי יצחקי-ריכטר
83.....	פרק 5 השירותים: מאת מעוז חביב
87.....	כבר קוראת וכותבת עברית.../ מאת מעוז חביב
93.....	שורשים ומסורות כחוויות תיירותיות מאת שושנה קרבסי
97.....	למה נצחה מדינת ישראל במלחמת הקוממיות
97.....	או- למה הפסידו מדינות ערב? מאת ישראל מרצי
107.....	בעקבות מפקדים בארץ המרדפים בבקעה מאת יואב יאיר
110.....	מבוא מודיעים-המנזר הביזנטי וממנו לבקעת הנזירים

מעכה (חפירות תל-חאדר) מאת: שרה שוב

ויולדו לדוד בנים בחברון... והשלישי אבשלום
בן מעכה בת תלמי מלך גשור: (שמואל ב' ג', א-ג)
ולאבשלום בן דוד אחות זפה ושמה תמר (שמואל ב' י"ג, א)

ממזרח לאגם במרומי רמה שחרה
שכנה ארץ גשור
משם לפני שנים רבות הגיעה מעכה
והיתה לאשה מנשות המלך.
היא ילדה לו את אבשלום בן מעכה בת תלמי מלך גשור
ואת תמר, ונבלעה אל תוך התנ"ך ללא הכר.
בילדותה היו מימי האגם לוקקים את המדרונות
הלוחטים של הבזלת. על גבעה בחוף,
זכרה, נצב מגדל מוזר של ממגורות
שתושבי ארץ גשור מלאוהו בגרגירי תבואה;
אביה המלך ספר ואגר, אגר ושלט,
שלט ושעבד את אדמותיהם,
אבל שמו לא נחשב. הוא היה איש
תחבולות ערום ועריץ,
נתיניו האמינו שהנשרים אדירי האברה הם ילידי רוחו
וחזירי הסבכים נולדו מזעם קנאותיו.
אבל הנסיכה הקטנה מעכה שהציצה במעשיו
מתוך מחבא הקנים שעל החוף, בזה לאולתם הנרפסת.
בקתותיהם השחרות, ילדיהם שנולדו
לעמל – הטילו בה שממון.
במצות אביה המלך המירה
את הרמה השחונה בעיר של אבן אפרה
טובלת בהלת זקב;
מלך עטור קרבות כבש אותה אל עדת נשותיו.
התינוק המתלבלל שהצמיח לה מבשרה –

רודף שלטון, זיוח דעת כאביו
 וערמומי קסבו – שמחה לא הסב לה.
 בפה היתה לרוח רפאים
 זרה ואין מרפא לשברה.
 מלכה שתוקית ומצמקת, שמבטה פחם חשדני
 כשהיתה חוצה את רחובות הארמון
 קפאה סביבה האוירה כמו גל של חרדה.
 אבל בתוכה היתה נסיכה קטנה רוחצת באגם,
 שנחישות הבזלת של ארץ גשור וצהב הקיץ הנחרץ
 הדקירו רמחים בגעגועיה.

אגודת מורי הדרך בישראל
מלביאים את נתינינו בישראל

ISRAEL TOUR GUIDES ASSOCIATION
Leading tourism in Israel

פרסומת : גחלים מבשלות/ רגב אילון

**איך מתמודדים עם שלל המסכים שאנחנו צמודים אליהם?
ספר-מדריך בישול אינטראקטיבי חדש מציע פעילות משותפת למבוגרים
וילדים, הכוללת יציאה אל האוויר החופשי, היכרות עם צמחיית הארץ
ומתכונת בישול על מדורה, טיפים, חידות ומשחקי פנאי.**

רגב אילון, מדריך טיולים ומורה לשל"ח מזה 20 שנה:
,,אחד האתגרים שמזמן העידן הטכנולוגי הוא התמודדות יום יום, שעה שעה, עם הצפייה הממושכת במסכים השונים – מהקטנים של הטלפונים הניידים ועד הגדולים בסלון הבתים. עם יד על הלב: לנו, המבוגרים, מדובר לעתים בפתרון זמין. הילדים עסוקים ואנחנו יכולים להספיק עוד כמה עניינים, אלא שבדרך אנחנו מחמיצים כמה דברים חשובים: פיתוח קשרים חברתיים, קצרים בתקשורת, תזונה לקויה שגורמת לרוב בעיות השמנה, איבוד חברים עקב הסתגרות בבתים וגם ניוון שרירים. כילד שגדל בירושלים של לפני שלושה עשורים, העברתי את השעות שאחרי הלימודים בעיקר מחוץ לבית, בבניית מחנות בשדה, במשחקי כדורגל וכדורסל, בכיבוש דגלים, מחבואים ועד שלל ענייני חוץ אחרים."

הספר 'גחלים מבשלות' עונה על הצורך ועל הגעגוע: זהו מדריך בישול אינטראקטיבי המשלב חינוך, צומח ארץ ישראלי ומתכונים שונים ומפתיעים לבישול על מדורה; מתוקים ומלוחים, משביעים ומרווים. המתכונים מוגשים באופן המעודד שיתופי פעולה ועבודת צוות בין כל הנוכחים – קטנים כגדולים. במשך שנות פעילותי בשטח, עם אלפי מטיילים, אספתי משימות, חידות, משחקים וכן כן גם קודרים, וכולם מכונסים בספר. מתכונת הבישול על מדורה מהווים בסך הכל אמצעי להשגת מטרות אחרות חשובות:

- יציאה החוצה - הכרת הארץ, נופיה ובעיקר צמחיה.

- פיתוח מיומנויות חברתיות (דינמיקה קבוצתית, תקשורת בין אישית, עבודת צוות).
- פיתוח כושר אלתור ויצירתיות בעזרת הבישול.
- לא לפחד להעז לנסות דברים חדשים.
- לא לפחד מפני כישלונות ולמידה חווייתית ובונה דרך הצלחות.

לאור הצלחת הספר, אני מציע גם הרצאות, סדנאות בישול וכמובן טיולים. מתנה מושלמת לחגים הקרבים, יחידים, קבוצות וועדים.

ניתן לרכוש את הספר או לתאם הרצאות/סדנאות/טיולים באחת מהדרכים הבאות:

בטלפון: 052-8828802

[גחלים מבשלות](#)

השארית הודעה בדף הפייסבוק

במייל: regeveylon@gmail.com

משולחן האגודה - תוכנית השתלמויות

אגודת מורי הדרך 2019

השנה השתלמויות האגודה יקבלו תכנים על פי המסרים שהועברו אל האגודה ע"י חברים שהיו ושלחו תגובות "איך כדאי שההשתלמויות יהיו" השתדלנו לתת כיוונים חדשים ומעמיקים.

1. בנתיבי גאוגרפיה חדשה – בירושלים. "ציר כניסת ישר ואתרים קתוליים ולטיניים עלומים".

תאריך: 2.4.2019 מדריך ד"ר משה מעוז. (בוצע בהצלחה)

2. חיפה - "אומנות פטרונית בין גרפיטי חתרני לאמנות ממסדית".

תאריך: 29.4.2019 מדריכה: לאה פופר מו"ד אומנית.

חיפה מגדירה את זהותה החזותית מחדש. קניונים מיוחדים, אצטדיון סמי עופר, ביהכ"נ בטירת הכרמל, גרפיטי ואומנות ונסיים במרכז המבקרים בבז"ן.

3. גליל- "בקעת בית הכרם וצפונותיה" אשכול בית הכרם ייקח אותנו לסיור באתרים חדשים בין כרמיאל וסביבתה.

תאריך: 6.5.2019 הדרכה מו"ד מהאזור.

4. תל אביב – "מוזיאון הטבע והגן הבוטני" סיור במוזיאון החדש ונמשיך לגן הבוטני. נסיים בהרצאה מקצועית.

תאריך: 22.5.2019 יום עיון מ 09.30 עד 15.00 הגעה עצמית לאוניברסיטת ת"א.

5. ירושלים – "נתיבי דמויות, אנשי מופת, ואתרים עלומים קתוליים ואורתודוקסיים" מהר הזיתים אל העיר.

תאריך: 4.6.2019 מדריך ד"ר משה מעוז.

6. חברון – "עיר האבות חוויה יהודית" ביקור בביהכ"נ אברהם אבינו, מערת המכפלה, באתר החדש של הרט"ג בתל חברון, בית הדסה המייצג החדש, כרם הלל.

תאריך: 3.7.2019 הדרכה: חיים נוימן מו"ד תושב העיר.

7. גליל – "בית הכרם גליל מעורב ומיוחד" סיור באתרים חדשים ומעורבים אתנית באיזור. אשכול בית הכרם.

תאריך : 17.9.2019 מדריך : מו"ד מקומי.

8. אילת והערבה – "סיור תיירות מדברית ערבה אילת" בעקבות הרצאתו של יוני שטרן בכנס האגודה על פיתוח התיירות בדרום לתיירים מאירופה.

נבקר חממת תיירות בין השיטים, כפר התיירות צוקים, לינה בבית הארחה אליפז. הרצאה "תיירות אופנים במדבר".

סיור בשדה החדש "רמון" חידושי תמנע וחזרה לת"א.

**** מתוכננים עוד כמה ימי השתלמויות :**

א. אתר מורשת חיל מודיעין בגלילות (כיום עיון)

ב. אשדוד שלא הכרתם... סיור קולינרי, ארכיטקטורה פיסול וגרפיטי, מרכז המבקרים בנמל, שביל הסלעים בפארק אשדוד – ים.

ג. סיור בעמק המעינות : קיבוץ בית השיטה "מכון החגים הקיבוצי", דרך נוף מהקיבוץ לבית שאן, כפר רופין – דורסים ובעלי כנף, תצפית גבול ירדן, ופיתוח פארק התעשייה בשת"פ ירדן באזור.

ד. השתלמות עם ארכיאולוג מרשות העתיקות בנושא : "שוד עתיקות בישראל" סיור והרצאה.

פרטים בקרוב.

בברכה אלי מילוא ובני כפיר.

משולחן האגודה - דמי מחלה בהסכם הקיבוצי

בהסכם השכר שנחתם בין לשכת תיירות נכנסת ובין אגודת מורי הדרך בשנת 2015 הועלתה הסוגייה כיצד ניתן לתת למורי הדרך הטבה נוספת בצורה של דמי מחלה. סוכם כי האגודה תקים קרן עם חברת ביטוח כדי שישולמו דמי- מחלה על פי חוק וכן סוכם כי ינוכה תשלום על ידי הסוכן המעסיק.

לאור שינויים ותיקון תקנות של המפקחת על הביטוח לא הצלחנו להקים קרן דמי מחלה.
הינכם מתבקשים לבדוק בתלושי השכר האם בסעיף החובה מופיע שהורד לכם סכום כלשהו לטובת דמי מחלה. במידה וכן, הנכם מתבקשים לפנות לסוכן ולבקש שיוחזר כל סכום שניגבה. כל גבייה שבוצעה על ידי הסוכנים לא הועברה לאגודה והכספים נשמרים אצל הסוכנים המעסיקים.

מורי דרך שנתקלים בבעיה כלשהי בהשבת הסכומים שנגבו, מוזמנים לפנות למשרד האגודה, לבתיה.

יום ה', 16.05.19: יום עיון למורי דרך חדשים - סדנת מומחה

האגודה ממשיכה בפעילותה לחבריה. אנו מקיימים סדנת מומחה במשרדי אגודת מורי הדרך בתל אביב - יגאל אלון 120, כניסה דרך תוצרת הארץ 3, קומה 3

בתוכנית: מפגש עם מומחים מתחום ההדרכה.

התכנסות שעה 10:00

סיום: 15:00

הגעה עצמית. מאוד נוח להגיע ברכבת! (משרדי האגודה סמוכים לתחנת רכבת שלום)

הנכם מוזמנים לבוא ולפגוש מורי דרך העובדים בענף במספר דיספלינות ולהיחשף לשיטות עבודתם. המטרה היא לשמוע מגוון אנשים העוסקים בתיירות: בתחום תיירות נכנסת, תיירות פנים, הכנות לקראת הטיול, קשיים בהכנה, יום הטיול – המפגש הראשוני עם הקבוצה, המפגש עם נהג האוטובוס ועוד.

כמו כן, מטרת הסדנא היא לשמוע עדכונים מנהלתיים בתחום:

- מנהלות בהכנה לטיול

- עדכוני אגודה בתחום הסכמי שכר.

- עדכוני אגודה בתחומים עכשוויים (מה נעשה, מה עושים, ומה ייעשה)

- ביטוחים (האם כדאי לעשות ביטוח? אצל מי לעשות את הביטוח? מה הביטוח נותן? מה ההבדל בין הביטוחים המוצעים?)

- מורה דרך – מדוע מורה דרך הינו מקצוע ייחודי, ומדוע מומלץ להיעזר עם מורה דרך מוסמך.

מפגש חברים- פגישה עם חברים נוספים והחלפת רשמים, כרטיסי ביקור ועוד.

עלות יום הכנס, כולל כיבוד קל:

35 ₪ לחברי האגודה

50 ₪ למורי דרך שאינם חברי אגודה

הטבה במרכז הספורט ימק"א שלוש הקשתות בירושלים

הטבה למורי הדרך תושבי ירושלים והסביבה: ימק"א מציעים הנחה של 1000 ש"ח ברכישת מנוי שנתי למרכז הספורט, 3900 ש"ח במקום 4900 ש"ח למורי דרך שיציגו רישיון בתוקף.

לקריאת ההצעה המלאה, לחצו **כאן**

מורי דרך העובדים בירושלים ומעוניינים בכניסות חד-פעמיות, מוצעת האפשרות לכניסה ראשונה ללא עלות וכרטיסייה של 10 כניסות בעלות 500 ש"ח. הכרטיסייה תקפה לשנה שלמה לניצול הכניסות, ישנה תוספת לכרטיסייה של 50 ש"ח פיקדון עבור הצ"פ. עם סיום הכניסות בהחזרת הצ"פ מקבלים חזרה 50 ש"ח

למימוש ההטבה יש לפנות לרותם בטלפון 02-5686960

"מודה אני": מורי הדרך מודים למשפחות השכול ולחללי מערכות ישראל

יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל תשע"ט יחול השנה ב- 8.5.2019. **"מודה אני"**, הינו פרוייקט בו מורי הדרך מודים לחללי מערכות ישראל ומפנים ביום זה את אור הזרקורים לחללים ומשפחותיהם.

"מודה אני" הינו פרוייקט בו מורי הדרך מציינים יום זה על ידי הדרכות התנדבותיות, בהם נספר לקהל על נופלים אשר שמם לא מוכר ולא ידוע. נשמש להם פה ונספר בגבורתם שהיא נר לקיומה של מדינת ישראל.

מורה/ת הדרך ת/יבחר אתר הנצחה או בית קברות צבאי, ובו ת/יספר קורותיהם של חללים שנפלו במערכות ישראל. מה הספיקו לעשות בחייהם, נסיבות נפילתם ומורשתם. כל מורה על פי

הבנתו/ה ובלבד שנספר על חללי מערכות ישראל.

נשמח אם תיטלו חלק ביום ההנצחה ותהיו חלק ממערך ההדרכה ביום זה. הפעילות בהתנדבות!

משך ההדרכה שעה עד שעתיים.
זמן תחילת ההדרכה 12:00 ואילך

המעוניינים להתנדב לפרויקט חשוב זה, ימלאו פרטיהם כאן

לשאלות נוספות, ניתן לפנות אל
ינאי עוזיאל - 050-3054860
ישובעם חכמון - 052-6704455

עדכון מחירי אגרות כניסה לגנים הלאומיים ושמורות הטבע

לאחרונה נחתמו **תקנות אגרות הכניסה החדשות** לאתרי רשות הטבע והגנים. בתקנות יש מספר שינויים בנוגע למחירי אגרות הכניסה לאתרים אשר מפורטים במסמך זה כמו כן מצורף **מחירון מלא ומפורט לכל אתרי הרשות** – המחירון יכנס לתוקף מה 1/5/19

תוכנית הרכבל לעיר העתיקה בירושלים

משרדי הממשלה מתכננים להקים רכבל בירושלים שיוביל מטיילים לשער ציון ושער האשפות כדי להקל על עומס המטיילים, האוטובוסים מסביב "לאגן הקדוש" בפגישה היוצבי הלמן איש ירושלים ורוני פלד חברי הנהלה ובני כפיר יו"ר האגודה שנפגשו עם מר ענר עוזרי הממונה על הפרויקט.

ערכנו באגודה מחקר בין מורי דרך מקצועיים, נהגי אוטובוסים, חב' הסעה ומשרדי נסיעות. קבלנו נתונים והכנו דו"ח בין 32 עמודים.

לנושא הרכבל יש מתנגדים ירושלמיים ובין המתנגדים שהגישו מסמך התנגדות עמותת "מורשת דרך".

היום 10.4.19 עלה בני כפיר יו"ר האגודה לזימון שימוע הערות והשגות בוועדה לתשתיות לאומיות (ות"ל) בירושלים.

בפגישה היו גם נציג מורשת דרך עמוס גרבצקי ועוד זוג מורי דרך ירושלמים עצמאיים שהציגו את התנגדותם: ציטוט ממכתבם לוועדה "מורשת דרך היא עמותה המאגדת בתוכה 670 מורי דרך המתמחים בהדרכת תיירות נכנסת לישראל בשפות ובמסגרות מגוונות" הם מציינים כי בנתונים שיש להם יגיעו 50.000 אוטובוסים לירושלים בשנה ולכן הפרויקט אינו נותן פתרון לעומסי התחבורה התיירותיים באזור העופל. גורם פיצול הקבוצה לקב' קטנות בעלייה לרכבל תגרום לבלגן גדול למורי הדרך. לכן הם מציעים שאנשי מורשת "הגורם היחיד בשטח העובד ישירות מול אוכלוסיית התיירים וניתקל בבעיות החסמים והתנועה התיירותית" תעמיד צוות משלה למציאת פתרון.

יו"ר האגודה בני כפיר העביר מכתב השגה לוועדה. (מצורף המכתב)

היום בדיון הגיב בני למכתב של מורשת: אגודת מורי הדרך היא הארגון היציב והגדול היחיד של מורי הדרך בישראל. עמותת מורשת דרך היא עמותה קטנה בת 190 חברים רשומים בלבד. כל ההתנגדות שלהם נובעת מסיבות פוליטיות נגד האגודה אחרי שהפסידו בבחירות ב 2014. אין מו"ד לתיירות נכנסת כל מורי הדרך הינם בעלי רישיון ממשלתי אחיד. באגודה 1500 חברים ש 90% מהם עובדים

בתיירות נכנסת / פנים / חינוכית/ ובני נוער מתגלית. מכלל מורי הדרך בישראל 7000 פעילים רק 25% מהם מדריכים בעברית ובערבית. (עפ"י נתוני משרד התיירות)

האגודה היא גוף א-פוליטי, אגודה מקצועית וללא מטרות רווח.

אנו לא מתעסקים בנושאים סביב פרויקט הרכבל שאינם מקצוענו.

אנו בעד שימור ירושלים ככל שניתן. קיימת בעיה חמורה של עומס מטיילים/אוטובוסים/ רכבי אשכול ורכבים פרטיים. מתנהל מאבק בלתי פוסק עם פקחי העירייה שרודפים את האוטובוסים לרשום דוחות ומכך נוצר חיכוך בין מו"ד והנהג שפוגע בחוויית התיירים.

כתוצאה מהמחקר שעשתה האגודה נתקבלה התמונה הבאה : רוב מסלולי התיור והטיול ביי"ם הם מסביב לעיר העתיקה ובתוכה.

במעגל השני ישנם מספר מועט של אתרים עמוסים כגון הר הרצל, יד ושם, וארמון הנציב. שמהווים משיכה למסה של מטיילים אבל לא כמו האגן הקדוש. המסקנות המתקבלות הם שהבעיה העיקרית היא בעיית הנגישות והתחבורה מסביב לאגן הקדוש. – כביש מקיף חומות העיר. ההצעה לעשות שאטלים בתוספת רק תעמית עוד רכבים על מסלולי הנסיעה.

הטענה שפיצול הקבוצה מהווה בעיה – לא רלוונטית ולא רצינית. מו"ד מאורגן ומקצועי ידע לטפל היטב בסוגיה. אם הוא לא מסוגל שיחליף מקצוע. ישנם עוד אתרים בארץ כמו מצדה/ מנרה/ ראש הנקרה והר תבור עם המוניות שמחייבים פיצול קבוצה וכולם מסתדרים.

***** פתרון הרכבל הוא התשובה הנכונה לבעיה כיום ולעתיד. כל זאת בגלל שכמות המטיילים בעיר הולכת וגדלה כל הזמן.**

**** חייב להיות פתרון מהיר וקצר ביצוע.** בעניין החניות לרכבי אשכול אנו ממליצים לתת חנייה בחינם משום שהטיול הוא מעגלי וחזר לרכב החונה.

הצבנו דרישה לתחנות נוסעים והורדת המטיילים

2 מקומות : **שער ציון** – נגישות לקבר דוד, כנסיית הדורמיציון, וחדר בסעודה האחרונה. **שער האשפות** – נגישות לכותל, הר הבית, ועיר דוד.

אגודת מורי הדרך בישראל תומכת בפרויקט הרכבל לעיר העתיקה כפתרון תחבורתי שינגיש את העיר העתיקה לתיירים מהארץ, מחו"ל, למולי תנועה וגמלאים. בנוסף יפחיתו משמעותית את כמות הרכבים והאוטובוסים בכביש סובב חומות העיר. אין לנו רואים את הפרויקט כאטרקציה תיירותית.

בברכה

בני כפיר יו"ר האגודה.

רק בירושלים

כתב וצילם דנצ'ו ארנון

לפני קרוב לשלושים שנה יצא לאור (בהוצאת משרד הביטחון) ספרי הראשון "רק בירושלים", על פינות וצדדים פחות ידועים בעיר. יסוד הספר היה בטור "פינה קטנה בירושלים" שהופיע במשך כמה שנים במוסף "מסלול" של ידיעות אחרונות. הספר יצא בארבע מהדורות ושימש רבות את מורי הדרך. "רק בירושלים" אזל מזמן מהשוק, והרבה פעמים התבקשתי להוציא חדש ומחודש. אבל כיום, כאשר קל להשיג כל אינפורמציה בעזרת מקלדת ועכבר, לא נראה לי שיש טעם להוציא ספר מעין זה בדפוס. התבקשתי לתרום למגזין "צידה לדרך", וזו הזדמנות להביא לכם מעט מהישן ישן הזה כשהוא משופץ ומותאם לימינו. אני מקווה שאצליח להביא לכם תועלת.

אסישקין ופינסקר אצל ניקנור מאת דנצ'ו ארנון

אגדה תלמודית מספרת: איש יהודי היה באלכסנדריה שבמצרים, שר צבא עשיר וניקנור שמו. כששמע ניקנור שהורדוס בונה מחדש את בית המקדש, החליט לתרום את חלקו. ציווה ועשו לו זוג שערים מפוארים, עשויים עץ ומצופים בנחושת, המילה האחרונה בארכיטקטורה. העמיס ניקנור את השערים על ספינה ועלה איתה ארצה, כדי להביא את תרומתו באופן אישי. בדרך פרצה סערה איומה והאנייה כמעט טבעה. קמו המלחים וזרקו שער אחד לים, להקל את משקל הספינה. שער אחד לא הספיק, אך כשניסו לזרוק את השני נצמד אליו ניקנור וקרא: "אם אתם משליכים גם את השער הזה, השליכו אותו לים איתי". עד שסיימו להתווכח, שכחה הסערה.

לאחר ימים אחדים הגיעו בשלום לנמל יפו, כשעל הסיפון שער אחד בלבד וניקנור מבכה את השער השני שצלל. פתאום ראו בועות עולות מהים, ולתדהמת כולם עלה השער האבוד וצף על פני המים.

מאז היו לבית המקדש, בין שאר השערים, גם זוג שערים שהפריד בין עזרת הנשים לעזרת ישראל, שכונו "שערי ניקנור". במשנה כתוב: "כל השערים שהיו שם נשתנו להיות של זהב, חוץ משערי ניקנור, מפני שנעשה בהן נס". כלומר, את כל השערים ציפו בזהב, אך את שערי ניקנור השאירו מצופים בנחושת לזכר הנס ההוא.

האם ניקנור באמת היה – או הכל אגדה בלבד?

הלבירינט שעל הר הצופים

הייתם פעם בבנייני האוניברסיטה שעל הר הצופים? – מבוך כזה עדיין לא ראיתם בחיים. מפלצת בטון ענקית, שללא עזרת חוט שני אתה עלול שלא למצוא את דרכך חזרה ולהעלים לזמן רב בסבך המסדרונות.

עד 1967 היה על הר הצופים הקמפוס הישן של האוניברסיטה העברית. מקום מקסים. בתי אבן ישנים, טובלים בירק, עם המון אויר הרים צלול כיין וריח אורנים. הביאו בולדוזרים, משאיות עם ברזל ובטון והקימו מבצר אדיר. מכל מקום בעיר אפשר לראות את האוניברסיטה שעל ההר. מהאוניברסיטה אי אפשר לראות כלום. סגרו את אחד ממראות הנוף היפים בעולם.

רק זיכרון, כמעט יחיד, נותר מהאוניברסיטה הישנה והיפה. הגן הבוטני שנוסד על ידי אלכסנדר אייג, מחלוצי מדע הבוטניקה בארץ, בתחילת שנות השלושים של המאה שעברה. כל מיני עצים, שיחים וצמחים שהובאו מכל חלקי הארץ נטועים

בגן, בפינות המשחזרות את חברות הצומח והנוף באזורי הארץ השונים. רוב הצמחים נטועים בגן עוד מהימים ההם, וביניהם נטועים שלטים מהזמן הזה, המציינים את שמות הצמחים.

כדי להגיע לגן יש להיכנס לקמפוס מהשער הראשי שמצפון, והכניסה משמאל מול בנין המנהלה (יש שלט). לא אספר על הגן אלא על פינה מעניינת בו, היא אחוזת הקבר של ניקנור הנמצאת במכתש גדול בסלע הגיר הלבן.

אגדה עם אמת היסטורית

סיר ג'והן גריי היל היה חבר פרלמנט בריטי נכבד מליוורפול, שביקר בירושלים בשנות השמונים של המאה ה-19 והתאהב בה. עד כדי כך התאהב בעיר, שרכש לעצמו את הר הצופים, כמעט את כולו, והקים עליו בית קיץ. בכל קיץ היה בא יחד עם אשתו לחודשים אחדים. סיר ג'והן היה מבלה את שהותו בירושלים כשהוא מפמפם במקטרתו ונהנה מהנוף הנשקף מביתו בזמן שאשתו הציירת הייתה מציירת את ירושלים.

בשנת 1902, בזמן עבודות פיתוח שנעשו בגנו של גריי היל, התגלו במכתש שהיה שם פתחי מערות קברים. הקבלן שחצב עבור ניקנור את המערה, כנראה רימה אותו. העבודה לא הייתה טובה וכעבור שנים התמוטט האולם המרכזי של המערה ונוצר המכתש הגדול. כשחפרו במערה התגלה מספר רב של גלוסקמאות, אלה ארונות האבן הקטנים בהם היה מקובל באותה תקופה להניח את עצמות המת. והנה, על אחת מהגלוסקמאות נמצא כתוב ביוונית "עצמות ניקנור מאלכסנדריה שעשה את השער" ובעברית "ניקר אלכסא" שזה קיצור של ניקנור האלכסנדרוני. סיר גריי היל שלח את הגלוסקמה למוזיאון הבריטי, שם היא מוצגת עד היום. הנה לכם עדות נדירה לכך שיש אגדות שמאחוריהן יש אמת היסטורית.

אם ניכנס לפתח הדרומי של מערכת המערות נמצא ברצפת חדרון קטן שתי מצבות אבן פשוטות, מודרניות – לא מימי ניקנור. על האחת כתוב "פ.נ. מנחם בן משה אוסישקין" ועל השנייה נכתב "פ.נ. יהודה לייב בן שמחה פינסקר". מה הם עושים כאן?

ציונות לדוגמה

מנחם אוסישקין, שנולד ברוסיה ב-1863, היה מראשי חובבי ציון ברוסיה וממקימי המפעל הציוני. בשנת 1919 עלה ארצה, ומ-1923 עמד בראש הקרן הקיימת לישראל והיה אחראי לגאולת קרקעות רבות, ביניהן אדמות עמק יזרעאל, עמק חפר, עמק בית שאן ועוד. עד כדי כך, שעוד בחייו הוחלט לקרוא את גוש היישובים שהוקם ב-1939 בצפון הגליל וכלל את דן ודפנה בשם "מצודת אוסישקין".

סיר ג'והן גריי-היל הלך לעולמו ב-1917 ואשתו הציעה את השטח שלו שעל הר הצופים למכירה למוסדות הציוניים.

פרופסור חיים וייצמן,
הנשיא הראשון של
מדינת ישראל, פעל
רבות למען הקמת
אוניברסיטה עברית
בירושלים. עוד
בקונגרס הציוני
שראשון, בשנת 1901,
העלה את הרעיון וב-
1904 פתח משרד

מיוחד לקידומו. כשעמדו אדמות גריי-היל למכירה ראה בכך הזדמנות למימוש רעיונו אך כסף לא היה לו. אוסישקין שכנע את חובבי ציון באודסה לאסוף כספים בהם נרכשה הקרקע. בשנת 1918 נורתה אבן הפינה לאוניברסיטה העברית על הר הצופים בנוכחות כל המי ומי שהיו אז בארץ. נזרע הזרע ממנו צמחה האוניברסיטה העברית בירושלים, שהמבצר הגדול שעל ההר הוא רק חלק ממנה.

בשנת 1941 נפטר אוסישקין הזקן, בן שבעים ושמונה. חשבו היכן מתאים לקבור אותו ומישהו נזכר בקבר ניקנור. הנה דוגמה לציונות מעשית. ניקנור לא רק תרם אלא גם עלה בעצמו ארצה עם תרומתו. (בימים ההם נהגו לאמר כי ציוני הוא יהודי המשכנע יהודי שני, עשיר, לממן את עלייתו ארצה של יהודי שלישי). טקס קבורת אוסישקין היה מרשים. 233 נציגים מ-233 היישובים שהיו אז בארץ הביאו כל אחד שקית אדמה מיישובו ושפכו את תוכנה על הארון.

אם אוסישקין כאן, חשב מי שחשב, כדאי להפוך את אחוזת הקבר לפנתיאון-קבורה לגדולי הציונות. אפילו נמצא אדריכל ששרטט מבנה על הקבר בדוגמת הפנתיאון בפריז. טרחו והעלו את עצמותיו של פינסקר, המחבר המפורסם של ה"אוטואמנציפציה" ומראשוני חובבי ציון, שנפטר ונקבר ברוסיה ב-1891, וקברו אותו ליד אוסישקין. אך כאן נגמרה היוזמה. רק אוסישקין ופינסקר נחים את מנוחת העולמים שלהם במערת הקברים שחפר לו ניקנור מאלכסנדריה לפני כאלפיים שנה.

פינת הבול מגיש יעקב וידס

... ושוב מציץ אני אל מעבר לפינה אל המגזין שיופיע בחודש מאי ושוקל איזה בול להדביק הפעם בפינה המיועדת לו.

המגזין הבא הוא מגזין חודש מאי ומצאתי לנכון להתייחס לאחד האירועים בחודש זה והוא יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל.

כבר הזכרתי כמדומני בכתבות קודמות שהשירות הבולאי מנפיק מידי שנה בול מיוחד ליום הזיכרון לחללי מערכות ישראל. במשך תקופה ארוכה הייתה להנפקה זו מתכונת קבועה: הצגת אחד מאתרי ההנצחה המרכזיים, אלה שמיצגים את החילות השונים. בתקופת שירותי המשכתי במתכונת זו אבל לממשיכי דרכי נוצרה בעיה. כל אתרי ההנצחה שברשימה כבר הוצגו והם היו צריכים לאתר רעיונות חדשים להציגה על הבולים.

...וכך, בשנת 2013 הונפק הבול "מגש הכסף" שלדעתי אין כמותו לייצג את יום הזיכרון. האם יש במה אחת, בערב יום הזיכרון, שבה לא מקריאים את השיר? אני בספק אם נמצא כזו. מגש הכסף של נתן אלתרמן הפך לחלק בלתי נפרד מיום הזיכרון.

... והארץ תשקט. עין שמים אודמת

תעמדם לאטה

על גבולות עשנים.

ואמה תעמד — קרועת לב אך נושמת...

לקבל את הגס

האחד אין שני...

היא לטקס תפון. היא תקום למול סהר

וְעַמְדָּה, טָרְסִיּוֹם, עוֹטָה חֵג וְאַיִמָּה הֵנָּה נִדְמּוּ הַקְרָבוֹת, עֶשֶׂן הַקָּרֵב עוֹד עוֹלָה בְּאוֹפֶק, בְּגִבּוֹלוֹת וְהָאוֹמָה מִתְיַצֵּבֶת לְטָקֶס "קְרוּעֵת לֵב, אֵךְ נוֹשְׁמֵת לְקַבֵּל אֶת הַנֶּסֶךְ" אֲבָל אִזּוֹ עוֹלִים לְמוֹלָה נִעְרָה וְנִעַר שְׁאוֹמְרִים: "אֶנְחֵנוּ מִגֶּשׁ הַכֶּסֶף, שְׁעָלִיו לָךְ נִתְּנָה מְדִינָת־הַיְּהוּדִים"

מִי שֶׁשֶׁם לֵב רוֹאֶה שֶׁהַשִּׁיר לֹא כָּתוּב בְּזִמְנָן עֵבֶר. בְּסִפְרֵי שׁוֹפְטִים מוֹפִיעַ הַמִּשְׁפָּט "וְתִשְׁקוּט הָאָרֶץ..." לִפְנֵי הַמִּלְחָמָה תִּשְׁקוּט מוֹפִיעָה ו' הַהִיפּוֹךְ כְּלוֹמֵר הָאָרֶץ שֶׁקָּטָה וְאִילוּ כֹּאן אֶלְתֶּרְמָן אִינוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ הַחִיבּוּר. כֹּאן מוֹפִיעָה הַמִּלְחָמָה "וְהָאָרֶץ תִּשְׁקוּט" – בְּעֵתִיד וְהַהִפְתָּעָה הַגְּדוֹלָה יוֹתֵר הוּא תִּאֲרִיךְ כְּתִיבָתוֹ שֶׁל הַשִּׁיר. אִם חֲשַׁבְנוּ שֶׁהַשִּׁיר נִכְתָּב בְּסוֹף הַקְרָבוֹת, נוֹפֶתֶעַ לְגִלוֹת כִּי נִכְתָּב בְּתַחֲלִילָתוֹ וְהַשִּׁיר הוּא שִׁיר עֵתִידִנִי.

הַשִּׁיר פּוֹרְסֵם בְּטוֹר הַשְּׁבִיעִי בְּתִאֲרִיךְ 19 בְּדִצְמֵבֶר 1947, 3 שְׁבוּעוֹת אַחֲרֵי הַחֲלֻטָּה בְּאוּ"ם, עוֹד נִכּוֹנוּ לָנוּ שָׁנָה וְחֲצִי שֶׁל קְרָבוֹת קִשִּׁים וּמְרִים.

מָה אִם כֵּךְ הִבִּיא אֶת אֶלְתֶּרְמָן כִּבְר בְּתַחֲלִילַת מִלְחַמַת הָעַצְמָאוֹת לְכָתוּב שִׁיר כֹּזֶה:

פְּרוֹפ' דָּן לָאוֹר מִצִּיין 3 גּוֹרְמִים:

א. לֵיל הַכ"ט בְּנוֹבֵמְבֶר – אִירוֹעַ מִכּוֹנָן. אֲבָן דֶּרֶךְ בְּהִסְטוֹרִיָּה שֶׁל הָעָם הַיְּהוּדִי. "בְּטוֹר הַשְּׁבוּעִי" שֶׁהוֹפִיעַ ב-5 בְּדִצְמֵבֶר (יוֹם הַשִּׁישִׁי הָרִאשׁוֹן שְׁלֹאֲחֵר הַחֲלֻטָּה בְּאוּ"ם) אֶלְתֶּרְמָן מִפְרִסֵּם אֶת הַשִּׁיר "וְיֵהִי הַיּוֹם" בּוֹ הוּא מִגִּיב עַל הַבְּשׁוּרָה הַחֲלֻטָּה בְּאוּ"ם. אֲלֹא שֶׁהַשִּׁיר לֹא עָנָה לְצִיפִּיּוֹת הָאוֹמָה וְהוּא נִשְׁכַּח. גַּם אֶלְתֶּרְמָן לֹא שָׁבַע רִצּוֹן מִמֶּנּוּ וְכִשְׁקִיבֵךְ אֶת שִׁירֵי "הַטוֹר הַשְּׁבִיעִי" לֹא כָּלֵל אֶת הַשִּׁיר הַזֶּה בִּינֵיהֶם. לְעוֹמֵת זֹאת, הַשִּׁיר "מִגֶּשׁ הַכֶּסֶף" שֶׁנִּכְתָּב כ-3 שְׁבוּעוֹת אַחֲרֵי כֵךְ, הוּא לְמַעֲשֵׂה הַתְּגוּבָה שֶׁל אֶלְתֶּרְמָן לְהַצְבֵּעַ הַחֲשׁוּבָה כָּל כֵּךְ בְּאוּ"ם.

ב. בְּרֹאשׁ הַשִּׁיר, כְּאוֹרֵנְמִנְטִיקָה לְשִׁיר עֲצָמוֹ מוֹפִיעַ הַמִּשְׁפָּט שֶׁנֶּאֱמַר עַל יְדֵי חַיִּים וְיִצְחָק "אֵין מְדִינָה נִתְּנָה לָעָם עַל מִגֶּשׁ שֶׁל כֶּסֶף". מִשְׁפָּט זֶה הוּא הַכּוֹחַ הַמְּנִיעַ אֶת הַשִּׁיר. חוֹקְרֵי אֶלְתֶּרְמָן חִיפְּשׁוּ אַחֲרֵי מִקְוּרוֹתָיו שֶׁל הַמִּשְׁפָּט. נִבְרָה בְּאַרְכִּיּוֹנִים הַשּׁוֹנִים שֶׁל כְּתָבֵי חַיִּים וְיִצְחָק וּמִכְתָּבָיו לֹא הִעֲלוּ דִבָּר. לְבִסּוֹף ד"ר מִרְדִּכִּי נָאוֹר הֵחֵל לְחַקּוֹר אֶת הָעִיתוֹנוֹת שֶׁל אוֹתָהּ תְּקוּפָה וְגִילָה שֶׁב-14 בְּדִצְמֵבֶר 1947 הוֹפִיעַ חַיִּים וְיִצְחָק לִפְנֵי אֲסִיפָה שֶׁל הַמַּגְבִּית הַמְּאוֹחֵדָה בְּאַטְלַנְטִיק סִיטִי בְּאַרְצוֹת הַבְּרִית. לְמַחֲרַת הַיּוֹם מִצְטָט הַנִּיּוֹרֶק טִימֶס אֶת חַיִּים וְיִצְחָק כְּמִי שֶׁאֵמַר:

"No state has been handed to us on a silver platter, only the opportunity to build a state has been created by the nations of the world"

יום לאחר מכן הידיעה והציטטה פורסמה בעיתון "הארץ" ומשם לקח אלתרמן את הרעיון.

ג. מאורעות הדמים שהתפתחו מה-כ"ט בנובמבר ועד לתאריך כתיבתו של השיר מאורעות שהביאו למותם של 120 יהודים. מאורעות אלה מפנים את תשומת הלב הציבורית מההתפעמות על הסיכוי להקים מדינה מול המאבק והשכול הכרוכים בכך.

פרופ' דוד אסף קושר את כתיבת השיר לתקרית שועוט שאירעה מספר ימים לפני כתיבת השיר. בתקרית נפלו 6 לוחמים ביניהם לוחמת אחת, מרים שחור. זו התקרית הקרובה ביותר לתאריך כתיבת השיר.

ב-9 בדצמבר 1947 יצאה חוליית פלמ"ח לאבטח את צינור המים בנגב. בטעות נכנסה החוליה לכפר הבדואי שועוט. הטעות הזו עלתה בחייהם. ב-11 בדצמבר נערכה הלוויתם. הלוויה של 5 מתוך ה-6 שנרצחו בתקרית. (אסף שכנאי, מפקד החוליה נקבר בחיפה). דוד אסף לא מביא הוכחות לכך שתקרית שועוט היא שהשפיעה על אלתרמן לכתוב את השיר אבל הסימנים מצביעים על קשר כזה. לא ידוע אם אלתרמן השתתף בהלוויה, אבל, לא יתכן שלא ידע עליה לפרטים לאור העובדה שהעיתון בו כתב, העיתון דבר, סקר את ההלוויה בפרטי פרטים. לא קשה להניח שאלתרמן, גם אם לא נכח בטקס ראה לנגד עיניו את הארונות וביניהם ארון של נערה והוא כותב בשירו: " - אֶז מְנַגֵּד יָצְאוּ נַעֲרָה וְנַעֲרָה הנערה מעניקה למילים עוצמת יתר. כדברי חז"ל על מלחמת מצווה בה יוצאים "חתן מחדרו וכלה מחופתה" מרים שחור עמדה להנשא שבועות מספר מאוחר יותר.

מקורות:

- https://www.youtube.com/watch?v=J_Y0TemZeZI הרצאה של פרופ' דן לאור על מגש הכסף
- <https://www.youtube.com/watch?v=FSOX0TRpP2M> הרצאה של פרופ' דן לאור על מגש הכסף
- הטור השמיני מאת ד"ר מרדכי נאור
- "עונג שבת", בלוג שנכתב בשנת 2015
- http://onegshabbat.blogspot.co.il/2015/04/blog-post_20.html

היפוקאוסט / מאת יעקב וידס

מי מאתנו המדריכים לא שמע את המילה הזאת? מי מאתנו לא עמד מול העמודונים הקטנים בחדר דחוס והסביר בפאתוס רב ובהתרגשות גדולה את הפלא הגדול של בית המרחץ הרומי?

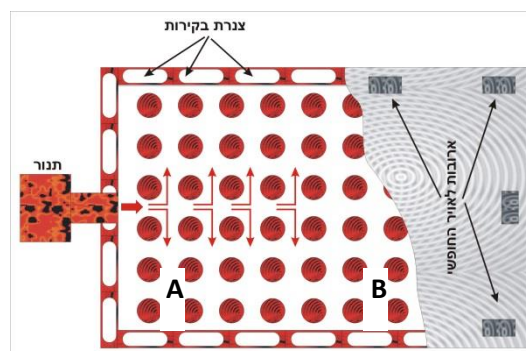
בקורס ביקרנו בהרבה מקומות ובכל מקום דאגו המדריכים להסביר לנו כאילו זו פעם ראשונה בחיינו שאנו רואים היפוקאוסט. זאת כמובן בנוסף להרצאות בכיתה. אחד מחברי לקורס אמר פעם שאם שוב ידברו בסיור על היפוקאוסט הוא מתפטר מהקורס.

ובכל זאת מדוע אני מוצא לנכון לדבר על נושא כה נדוש?

את הרקע הבולאי שלי כולם בוודאי כבר מכירים, אבל אני מגיע מהעולם הטכני, ההנדסי. במהלך הקורס הייתי עד להסברים של מדריכים על תופעות הנדסיות כאלה ואחרות והנה אנחנו מדברים על עקרון הפעולה של ההיפוקאוסט.

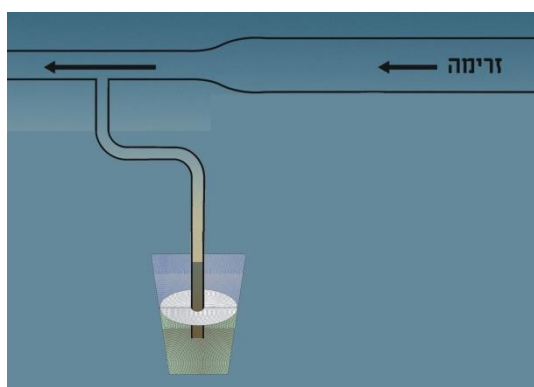
בין יתר הדברים שנאמרים בקשר להיפוקאוסט, נאמר שהחום הגיע מתחת לרצפה ואחר כך התפשט דרך הטובולי שבקירות וחימם את הקירות והטמפרטורה בכל הקלדריום הייתה אחידה. איך זה? התשובה המידית היא שהחום עולה בטובולי מאחר וטבעו של האוויר החם לעלות למעלה. תשובה פשוטה וברורה המקרים מספקת אלא שהיא לא מדויקת.

נסתכל לרגע על שרטוט סכמטי של היפוקאוסט ונשאל את השאלה מדוע שהחום ינוע מנקודה A לנקודה B אם הוא יכול כבר בנקודה A לעלות למעלה

ולתנודף באוויר החופשי?

או שאשאל זאת בלשונו של המורה שלי לחשמל: איזו קלוריה מטומטמת תלך לנקודה B אם היא יכולה לקצר ולצאת מנקודה A?

כדי לענות על שאלה זאת צריך לדבר עם ברנולי, פיזיקאי חשוב ביותר. ... וחוק ברנולי קובע: "ככל שמהירות זרימתו של זורם (נוזל או גז) על גבי משטח גבוהה יותר, הזורם יפעיל פחות לחץ על המשטח". על העיקרון הזה פועל צינור ונטורי ואפשר לתאר אותו באמצעות ניסוי פשוט:

בתוך צינור שמשנה את קוטרו זורמים מים

או אוויר, כאשר הזורם נכנס לצינור הדק הוא מגביר את מהירותו ויוצר תת לחץ השואב את המים מתוך הכוס. על העיקרון הזה בנויים המרססים השונים למשל מרססי צבע תעשייתיים (לא אירוסולים), מי שזוכר את מכונת הפליט הישנה, גם היא פעלה על אותו עיקרון.

...ואיך זה קשור לענייננו?

ידוע שהאוויר החם יוצא בסופו של דבר דרך הגג החוצה. ... ובכן, על פני אותם צינורות שיוצאים אל הגג (ארובות לצורך העניין) נושבת הרוח והיא יוצרת את

אותה יניקה

בהיפוקאוסט

שמביאה את האוויר

החם מנקודה A

לנקודה B.

© www.damada.co.il

אגב, אם בחוק ברנולי אנחנו עוסקים אז כדי להזכיר שכל התעופה מתבססת על החוק הזה.

את ההסברים האלה קיבלתי כאשר צפיתי בניסיון לשחזר בניית בית מרחץ בערוץ ההסטוריה. את הכתבה המאלפת לא מצאתי אבל מצאתי כתבה אחרת שמתארת את התהליך : <https://www.youtube.com/watch?v=ULgLy2MfYOg>

יום חג גדול / החלק היומי / סיון רהב-מאיר.

תודה לשבתאי אזיינשטט (תוצאה של פעילות בווטסאפ) שהביא לנו הדברים.

שוב ושוב פנו אליי בתקופה האחרונה בניסיון למצוא את הקטע המרגש הזה, אז הנה הוא שוב. כך כתב ביומנו הרב משה אלפרט, איש היישוב הישן של ירושלים, על הבחירות לכנסת הראשונה בשנת 1949: "בשעה 35:5 בבוקר השכם קמנו אני ואשתי ואחי ר' שמעון לייב, וגיסי ר' נתנאל סלדוכין, ובני דב. אחרי ששתינו קפה, לבשנו בגדי שבת לכבוד היום הגדול והקדוש הזה, כי זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו. אחרי אלפיים שנות גלות או יותר, אפשר להגיד מששת ימי בראשית ועד היום הזה, לא זכינו ליום כזה, שנלך לבחירות למדינה יהודית וברוך שהחיינו וקיימנו לזמן הזה... הלכנו לקלפי באזור רחוב החבשים, ופנקסי הזהות של מדינת ישראל בידינו. בשמחה רבה ועצומה הלכנו את הדרך הקצרה וכל הדרך הלכתי כמו בשמחת תורה אצל הקפות עם ספר תורה, כי פנקס הזהות של ישראל היה בידי. לא היה גבול לאושר והשמחה שהיו לי. השמש הביא את תיבת הקלפי, והיו"ר קרא אותי ואמר 'והדרת פני זקן' ואמר לי שהיות ואני האיש הזקן מכל האנשים שישנם פה, אז אני אהיה הראשון מהבחרים. ברטט של קדושה ובהדרת קודש מסרתי לידי היו"ר את פנקס הזהות שלי וקרא את שמי מתוך הפנקס שלי וספר הבוחרים, וסגן היו"ר רשם את שמי בנייר ונתן לי את מספר 1. מסר לידי מעטפה אחת ונכנסתי לחדר השני, ששם היו מונחים כל הפתקאות מכל הרשימות, וביד רועדת וברגש של קדושה לקחתי פתק אחד מספר ב', רשימת האיחוד הדתי, ושמתי אותה לתוך המעטפה שקבלתי אותה מידי היו"ר, ונכנסתי שוב לחדר הקלפי, והראיתי לכולם כי יש בידי רק מעטפה אחת. והגיע הרגע הכי קדוש בחיי, אותו רגע שלא זכו לו לא האבא שלי ולא הסבא שלי. רק אני בזמני, בחיי, זכיתי לרגע קדושה וטהרה כזו... אשרי לי ואשרי חלקי! בשעה 6:28 שבנו הביתה והלכתי להתפלל. יום חג גדול!".

הייתי פורמן בתש"ח/ יהודה זיו

ילדיי למדו בשעתם בבית ספר תיכון ליד האוניברסיטה בירושלים, ומאז אני נוהג לפגוש שם מידי שנה את שכבת השישיות, לאחר מסעם " בעקבות הל"ה" – ועל הכרזת הסיום המקובלת: 'יש שאלות?' הפתיע אותי פעם אחד התלמידים בקריאה: 'כמה ערבים הרגת?..'

מכאן ואילך אני פותח שם את דבריי בסיפור הפשיטה על הכפר **דיר איוב**, אשר מצפון מערב לח'אן שער הגיא- לאחר היריות שנורו משם וגבו קרבנות בשיירה, שפניה לעבר ירושלים: עקרון "טוהר הנשק", אשר הקנה להו 'הזקן' (כינויו של יצחק שדה בפינוי!) בשיחותיו מסביב למדורה שב'עלון הפלמ"ח גרם לביטולו של הפיצוץ של הבית הבודד אשר במזרחו, משהתברר כי מצויים בתוכו רק נשים וילדים!

בשובנו מאותה פשיטה נכשלתי, נקעתי את קרסולי, וכך נבצר ממני לצאת עם חברי אשר במחלקת הל"ה ואף נגרעתי ממצבת הלוחמים... אך כבודי הושב בזכות רישיון הנהיגה, שכבר אז היה בידי וכך נעשיתי נהג בשיירה לירושלים, תחילה במונית של אגד לירושלים, עם סליק נשק לרגליי, כשאני חובש את כובע של נהג אוטובוס ואף תיק כרטיסים על כתפי, עד שאותה מונית נשדדה ממני בתחנת דלק על ידי שני חברי לח"י, בטנדר פורד (מס' M-373), עם סליק למקלע 'ברן' ברצפת תא המטען, ולמים אף נעשיתי נהג משוריין "סנדביץ".

מקור הכינוי 'פורמנים' במטה יחידתנו, שהוקצה לו חדר 16 באגף קרן היסוד אשר בבניין המוסדות הלאומיים ועל דלתו נקבע שם הקו שלנו "שמעון פורמן", שנשמע מתוחכם להפליא.

משמעות השם "פורמן" – איש נוסע, הריהו באידיש כינויו של בעל עגלה מהימן, שכל מטען שהופקד בידו יגיע בשלום 'מבית השולח לבית המקבל'!

לימים סמוך לחנוכת אולם מלווי השיירות, בצד בית הפלמ"ח, נשלח אלינו מקריית-גת, תצלומו של מא"ז (מפקד האיזור) שכונה "רוממה", חייט גברים בשם שמעון פורמן, אשר הופקד בשעתו על השיירות היוצאות מירושלים, והתברר, כי הממונה על כך מטעמנו הוא שראה בו שם סמלי כל כך...

חורף תש"ח היה גשום ואף מושלג, לא הטיב עם הפורמנים היושבים על המשאיות ועוטרם את עצמם במחסות ארגזי 'תוצרת' וכלובי תרנגולים או רובצים בראש רכס המשלטים, תחת כיפת השמיים. לפיכך ששנו על השי שהעניקה לנו גולדה מאיר, ממלאת מקום ראש הממשלה ושר הבטחון, שיצאה למסע התרמה ורכש בארה"ב, משלוח של תחתוני צמר ארוכים (גאטקס), שלא לחינם זכה בכינוי החיבה תחתוני גולדה. כיוון שכולם היו באותו גודל, נעשתה התאמה בעזרת שרוכים משני עברי המותניים. וכך שעה שנהגנו להמתין בצומת חולדה למפגש עם השיירה העולה לירושלים, נהגנו לנצל את ההזדמנות ופנינו, 'בנות – ימינה, בנים – שמאלה', אל מה שהיה מכונה אז ברמז "לקשור את החמור", לא לפני שהיה עלינו להתירו תחילה באצבעות קפואות מקור!!!

מוקד התקפות במעלה שער הגיא היה ליד קברו של אימאם עלי, שם מתרחב העמק ומדרונותיו המתונים מספקים עמדת ירי נוחה, ואכן, כך נראה אז משוריין ליווי נקוב בכדורים, שלא כמו בשיירות תש"ח המשוחזרות של היום, נשבעו אז המשוריינים תחילה באפור כדי להבדיל ביניהם ובין כלי הרכב של צבא בריטניה ומשטרת המנדט. אך משנתברר כי הערבים אינם מבחינים בהבדל, פקדו עלינו הבריטים להוסיף על המשוריינים גם פס לבן בולט לרוחבם (אשר הטעה לימים את לוחמי שיירת חולדה משהופיעו מכיוון לטרון, משוריינים 'בעלי הפס' שנפלו בידי הערבים בשיירת "נבי דניאל").

לוח אבן בצד שלד המשוריין, שנותר מוטל בצד קבר השייח, נשא תחילה את תאריך נפילתו – י"א באדר ב' תש"ח (28.03) שהוא אף יום הולדתו (ועל כן אני 'מת ע ארצינו'). לאחרונה, כאשר שבתי ונכללתי בתצלומים המלווים את מחאת זכותנו על שער הגיא בכתבות בידיעות אחרונות, נראתה באחת מהן בצד חיים גורי רק ידי השמאלית. בשל הקשר ביני לבין טרומפלדור! בשעתו נהגתי לעצור לרגע דומיה ליד אותו שלד משוריין, שנתקיימו בו דברי גורי בשירו "באב אל ואד":

'שלד הברזל שותק כמו רעי!!!'

את אותו 'עמק הבכא' תאר אריה נבון בקריקטורה הנודעת שלו, אותה הכתיר בשם 'לסבתא ירושלים', פלמחניק חבוש כובע גרב במקום כיפה אדומה, וסל מצרכים על זרועו, שזאב אורב לו במעלה שער הגיא! משאית מקואופרטיב בית שאן – חרוד אשר הובילה לירושלים מטען דגים לקראת חג הפסח, הותקפה אז שם והועלתה

באש על ידי יענק'לה נהגה ושייקה עוזרו ושבועות רבים אפף את המקום סירחון דגים כבד. גם כעבור 11 שנים כאשר החלטתי, להשלמת כל מה שידעתי מעצמי, לבוא ללמוד בחוג לגאוגרפיה ומקרא באוניברסיטה העברית בירושלים, עדיין עלה באפי, מדי עוברי שם, אותו סירחון דגים משכבר הימים.

לא לחינם הוכרז לימים איזור "קבר השייח" כ"שמורת שיירות" – שם נולד אז "המנון מלווי השיירות" – נוסח חדש ל"זמר אבירי השולחן העגול" שנתגלגל לכאן מיקב ראשון לציון:

כשנמות – תקברו אותנו בין הרי באב אל ואד:

שם ישנם ערבים, היורים כדורים

כדורים חודרי שריון!!!

ובני מרשק ה"פוליטרוק" (קצין ההסברה) הנודע היה רותח "לא נמות – כי נחיה!!!". עד היום זכורה לנו קריאתו הנרגשת "מעולם בכל ההיסטוריה הצבאית עולמית, לא נודעה עוד חטיבה אשר החזית בה נלחמה, היתה ברוחב של כביש!!!".

משפינו הבריטים את ירושלים, הופקד החי"ש על "מחנה שנלר" ואגפו המערבי הוקצה ליפורמנים. קנאת החי"ש במוניטין אשר יצא לנו, הולידה שם כתובת עוקצנית על פחי האשפה שהוצבו אז אצלנו: "פלמ"ח זבל"... ואני הוספתי אז לשמש נהג במשוררין בעל שלדה ומנוע SUPER WHITE, עימו נטלתי חלק במבצע 'ההר', כיבוש פרוזדור ירושלים.

משהקימה קק"ל את פארק רבין, הונצח בו הגדוד השלישי של חטיבת הפלמ"ח 'הראלי' ואף הפורמנים, אשר נמנו עימם, לרגלי משלט 1 (ח'רבית זונק'לה) מול תחנת השאיבה בקו צינור ראש העין- ירושלים (לימים מקור שמו של מושב שואבה).

את הקמת 'אולם מלווי השיירות' בצד בית הפלמ"ח מימן 'פורמן' לשעבר- מוֹזִי (משה) ורטהיים, מבעלי קוקה קולה, שנפטר ב- 31 לאוגוסט 2016, אשר הרבה לפני כן היה נוהג בעת ההתכנסויות באתר ההנצחה שלנו להעמיד בצידו משאית עמוסה בקבוקי שתיה, on the house ... וכאשר הוצבה בראש אותו משלט הנשקף על אתר הזכרון שלנו, אנדרטת פורצי הדרך מעשי ידי נעמי הנדריק, כען כף יד, עשוייה צינורות, שאצבעותיה שלוחות במאמץ לעבר ירושלים, והמג"ד שלנו, צביקה זמיר,

הצביע לעברה והניף אחד מאיתנו כנגדה את הבקבוק אשר בידו טבקול גדול כינה אותה בשם המקובל מאז על אחרוני ה'פורמנים' – "יד לאינסטלטור"...

משהחלה חברת 'נתיבי ישראל' להרחיב את כביש 1 ואף משורייני תש"ח הועברו אז 'משמורת שיירות' אל ח'אן שער הגיא, זומנה לשם חבורת 'פורמנים' לשעבר, ואני בתוכם, כידי ללמוד מפינו על ייחודו של מעלה שער הגיא וכאן ניצבנו לאחרונה, עם כל אוהדנו, חודשים רבים במחאת מלחמת השחרור של ח'אן שער הגיא, משנסתיימה בקריאה: "שער הגיא בידינו!!!!". בערב ראש השנה תשע"ח שבנו לשם, כידי להרים כוסית לחיי הקמתו של מרכז מורשת חטיבת פלמ"ח 'הראלי' בשער הגיא, ואני מצאתי, כדרכי, רמז קולע לכך במספר של השנה החדשה:

יתשע"ח – תהה שנת עי"ן לחש"ח

אך לא רק שאלת אותו תלמיד שישי ירושלמי זכורה לי: עוד בתחילת דרכי כמדריך ומרצה, כשסיימתי פעם את דברי, כמקובל ב"יש שאלות"? שאל אותו חכמולוג טיפוסי בלגלוג, למה פירקו את הפלמ"ח??? ואני מיהרתי להשיב לו: 'פשוט כי לא היו חלקי חילוף!!!'

וכאן אף הגיעה השעה לסיים ... יש שאלות???

החיבור בין סיירות לבין מלאכת ההוראה הוליד אותי לימים אל חקירת א"י והפצת ידיעתה ואהבתה באמצעות שפע חנוכי, בלוויית שורת מאמרי וספרי. לאחר מלחמת ששת הימים ערכתי, מטעם 'רשות שמורות הטבע', סקר – נוף בגולן ואף בסיני, כשמאז שנת 1971 אני חבר בוועדת השמות הממשלתית ומשמש בה היום יו"ר וועדת שמות הישובים. בין מדור נוע"ם, ראשי תיבות: נוף / עם / מורשת, ומאז 2011 במלאות 70 שנה לפלמ"ח, עדיין אני טורח השלמת חֶסְרִים ב'בית הפלמ"ח' בארכיון וב'אוצר התמונות' שלו, מלא גאווה על הכינו שהוענק לי שם "בלש פלמ"ח"...

צלאח א-דין מתוך ויקיפדיה

צ'לאח א-דין מתוך ויקיפדיה

תל צלאח א-דין הוא תל

מפת עכו בתקופה הצלבנית, מתוך ויקיפדיה

30

שאת בנייניהם הופך המצביא המנצח למדרסות, הן בתי הספר ללימוד אסלאם. נסיים בגן הקסום רחוב ויצמן 1 המקום בו שכן ארמונו של צלאח.

צלאח א-דין נולד ב-1138 בעיר תכרית, צפונית מבגדאד. הוא היה בן למשפחה כורדית הקשורה לשושלת הזאנג'יד, שבאותה עת נאבקה נגד הסלג'וקים. שמו המלא צלאח אד-דין יוסוף אבן איוב. הוא היה שליט מצרים מ-1169 וגם שלט בסוריה מ-1175; ייסד את השושלת האיובים על שם אביו איוב.

הילד יוסוף, שלימים נודע בשם צלאח א-דין, בילה את שנות ילדותו בבעל-בק שבלבנון, מקום בו שימש אביו איוב מושל מטעם הזאנג'ים. לאחר-מיכן, הוכשר צלאח א-דין לקריירה צבאית, ומילא תפקיד צבאי בדמשק. בשנת 1164 הוא התלווה לדודו שירקו למצרים על-מנת להבטיח את האינטרסים של בגדאד למען העבאסים, במאבקים מול הפתימיים בקהיר. בסוף התהליך מצליח צלאח להשתלט על מצרים ולהיות למנהיג בפועל. למעמד זה הגיע צלאח א-דין בשנת 1171, ובכך שם קץ לשושלת שיעית זרה בארץ הנילוס.

ביולי 1187 נחל צלאח א-דין את נצחונו המפורסם בקרני חיטין, מערבית לטבריה, ותוך כיבושי ערים ומבצרים צלבנים אחרים התקדמו כוחותיו של המצביא המוסלמי עד לשערי ירושלים. באוקטובר אותה שנה, נפלה העיר הקדושה שהיתה בירת ממלכת הצלבנים לידי צלאח א-דין, ובכך הופכת ירושלים להיות עיר מוסלמית.

צלאח א-דין המשיך במאמציו הצבאיים נגד הצלבנים עד ליום מותו, בשנת 1193. האימפריה האיובית שלו כללה את המזרח התיכון, והוא הצליח ליבלום את האיום הצלבני נגד ארצות האיסלאם. יחד עם זאת, לא הוכתר הגייהאד בהצלחה מלאה, מפני שעדיין אחזו הצלבנים בכמה ערי חוף לאורך הים התיכון, לרבות יפו, עכו וצור. למרות שניצחונו אינו מוחלט מתקיים המיתוס הרואה בצלאח, משחרר ירושלים ומנצח הכוחות הנוצרים במזרח המוסלמי.

ונחזור לקרב על עכו ב-1187 : מפקד העיר הנוצרי באותה שנה היה, ז'וסלין בן למשפחה מפורסמת, אך למרות שעכו נחשבה לעיר הצלבנית הכי גדולה הוא לא נלחם עליה ושולח נציג לצלאח המודיע לו שעכו נכנעת לפניו, וכל בקשתו ממנו שיימנע מהרג הנוצרים. המנהיגים הנוצריים בעולם כולו התאכזבו מהכניעה והעבירו עליו ביקורת קשה, אך צריך ליזכור שצלאח ניצח באופן מוחץ בקרב קרני חיטין, לכן לא פלא שז'וסלין העדיף להיכנע לכשהבין שסיכויי ההצלחה שלו

32

היישוב כורזים כדוגמא ליישוב יהודי בתקופת התלמוד/ מאת אורי קלמן

בספרות התלמודית ובספרות היוונית הרומית נחשב הגליל לאזור בפני עצמו. בספרות התלמודית הוא נזכר כאחד מחלקיה של ארץ ישראל, כמו יהודה, השומרון ועבר הירדן, גם הוא נחלק לחלוקות משנה, והבולטת שבהן היא: הגליל עליון והגליל תחתון. (אופנהיימר, 1991, 11). מבחינה דמוגרפית בתקופה הנדונה (מאה שנייה - מאה השביעית) בולט ריבוי האוכלוסים היהודיים בגליל. ביישובים אחדים ישבו רק יהודים. המקורות הספרותיים והממצא הארכאולוגי אינם מאפשרים להגיע לאומדן מספרי של יהודי הגליל, אולם ברור שמספרם היה רב, עד כדי כך שבפרקי זמן מסוימים היה הגליל האזור הדומיננטי בעולם היהודי העתיק כולו. המפנה בתולדות הגליל היהודי בתקופת המשנה והתלמוד חל בעקבות מרד בר כוכבא (132-135) לספירה, (וליתר דיוק — כישלונו של מרד זה ותוצאותיו). בעקבות המפלה וגזירות השמד, בתוך האנדרלמוסיה הכללית, המפולת היישובית והמשכר הכלכלי של אותם ימים, עבר מרכז הכובד של החיים היהודיים בארץ ישראל לגליל. שוקמו בו היישוב היהודי, מוסדות ההנהגה ומסגרות החברה והכלכלה, וחודשו בו החיים היהודיים הלאומיים. מכאן ואילך נתונה בידי אנשי הגליל, על מוסדות ההנהגה העצמית שלהם, ההגמוניה על ארץ ישראל היהודית, ובמידה מסוימת גם על תפוצות ישראל. אחת השאלות המעסיקות את החוקרים היא: מה הייתה דמותו של הגליל שמצאו לפניהם פליטי מרד בר כוכבא, ומוסדות ההנהגה שעברו אליו מיהודה. (אופנהיימר, 1991, 12). קשה להעריך במדויק את תוצאות המרד לגבי היישוב היהודי בארץ. אמנם, לא חרבה ציפורי, או על כל פנים שוקמה במהרה מחדש, אך היישוב במקומות אחרים כבית שערים נראה שפסק לחלוטין. ואף שבכורזין חזרו להתיישב בסוף המאה ה-4, שוב לא היה בו משום ההיקף והחשיבות של היישוב הקודם (גייגר, 1982, 208).

הגליל והגולן נסקרו באופן יסודי (יותר משאר אזורי א"י) ותוצאות הסקרים מספקים לנו נתונים רבים על מבנים מקומיים בתוך ההקשרים הכפריים או העירוניים הגדולים שלהם.

בעבודתי, בחרתי ביישוב כורזים כמייצג יישוב יהודי בתקופת המשנה והתלמוד.

קרויס, ספראי, צפריר, העוסקים בצורות ובייעוד מבנים, ותפקוד מוסדות הציבור בצורות התיישבות: עיר, כפר, עיירה שהיו ותפקדו בתקופת התלמוד והמשנה. ישנן הסכמות וכן התחבטויות לגבי גודל היישוב בתקופה הנדונה, אופן התנהלות היישובים כל אחד בפני עצמו וכן בתפקודם יחסי לסביבה.

ספראי, בספר 'ארצות הגליל' בפרק 'המבנה המרחבי של היישוב בגליל בתקופת המשנה והתלמוד' מציין את המבנה המרחבי ערים, כפרים, ודרכים מרכזיות שהתבססו על שווקים מרכזיים. לכורזין הובילה דרך מעכו דרך בית הכרם. מטרת מערכת הדרכים הייתה ליצור קשר ישיר בין היישובים לערי החוף מבלי שעיר אחת תשמש כמתווכת. (ספראי, 1983, 283).

כורזים נוסדה ופרחה בתקופה הרומית, בסוף ימי המשנה, בתקופת שגשוגו של היישוב היהודי בגליל. לראשונה היא נזכרת בברית החדשה (מתי יא, כ; לוקס י', יג'), יחד עם עוד שתי ערים שבסביבתה (בית צידא וכפר נחום), שאותן קילל ישו על שתושביהן לא קיבלו את תורתו. בתלמוד (מנחות פה, עא) נזכרת כורזין כדוגמה למקום שאת חטיו אפשר היה להביא לירושלים כעומר אילו הייתה סמוכה יותר לבית המקדש. אוזביוס, הבישוף של קיסריה, מזכיר את כורזין בדברו על קללתו של ישו ומתאר אותה כעיר שהייתה חרבה בימיו - 370 לספירה בקירוב (אונומסטיקון 174, 23). במשך דורות רבים ביקרו כאן נוסעים נוצרים, מוסלמים ויהודים, ונראה שהיהודים ישבו בה גם בתקופה הביזנטית, במאות ה-5 וה-6 לספירה. במאה ה-16 היא נזכרת ככפר יהודי, ובמאות האחרונות היה שם המקום ח'רבת אלכראזה.

בחפירות שנערכו בכורזים בעונות החפירה 1964 - 1984, נבדקו כמה משטחיו של היישוב כורזים. בשוליו הדרומיים של חלקה הצפוני של העיר נתגלו שני מבנים ובהם שרידי ריצוף. כלי החרס שנמצאו הם מסוף המאה הא' או מן המאה הב' לסה"נ.

התגלו שרידי בית כנסת ובתוכו – 'קתדרה דה משה'. לאורך הקירות של המבנים ובית הכנסת עבר רחוב. נמצאו שרידי מקווה טוהרה, עם בור טבילה וסביבו מרחב נחלק לשניים ע"י טור עמודים. בשטח נמצאו בתי בד ומשטחי סחיטה המאפיין את התקופה הרומית המאוחרת. בסמוך לבית הכנסת והמבנים נתגלו מאות פריטים ארכיטקטוניים. כן נמצאו מטבעות, רובן קונסטנטיניות (מאה רביעית לספירה),

אך ישנם גם מטבעות מתקופתו של הקיסר הרקליוס מראשית המאה ה-ז' לספירה. (שטרן, 1992, 777).

ידין מציין כי בחפירות שנעשו נמצא כי היישוב כורזים קם ונפל כמה וכמה פעמים. אין שרידים במתכונת של תל שבו ניתן לבחון מתי נחתמה תקופה אחת ומתי נפתחה הבאה בעקבותיה. אין עדות להרס כתוצאה ממרד או סיבות אחרות. כורזים הייתה יישוב פרוז (אופייני לבנייה שאינה ממלכתית). צמיחתו של היישוב הייתה צמיחה דמוגרפית טבעית. בבית הכנסת ניכרות ארבע תקופות בנייה. (ידין, 1977, 81).

אוסביוס, שכתב את "האנומיסטיקון" שלו במחצית המאה הרביעית, מדבר על כורזין כעל מקום חרב (מלמד, תשל"ח, 87).

פרק ראשון – כפר, עיר, עיירה יהודית בתקופת המשנה והתלמוד עפ"י ספרות חז"ל

בשנת תרפ"ג פרסם קרויס את מאמרו המונומנטלי "הכרך, העיר והכפר בתלמוד". בבואו לסכם את ההבדלים בצורות ההתיישבות בתקופת התלמוד, אחת ממסקנותיו "...עד שבתקופה אחת מדרגת עיר להם, ובתקופה אחרת, לא תחשב עוד לעיר כי אם לכפר..." (קרויס, תרע"א, 19). כידוע, אין הגדרה ברורה לישובים ולגודלם. עיר, כפר, עיירה, או חווה יכולים להתייחס ליחידות שונות עפ"י שימושם באזור, בשפה, ובזמן שבו עושים שימוש במונחים הללו (ספראי, 1995, 29).

רובו הגדול של העם היהודי בארץ גר במה שמכונה במקורות התלמודיים בשם "ערים", כלומר, עיירות בינוניות או קטנות אשר אפשר לכוונתן גם בשם כפרים. מצויות היו ערים גדולות בארץ ישראל בתקופה זו, כמו: ירושלים, ציפורי, טבריה ואחרות, ויהודים גרו במספרים קטנים או גדולים גם בערים ההלניסטיות הגדולות שלאורך החוף, כגון עזה, אשקלון, קיסרין ואחרות, אולם החלק המכריע של העם, מסתבר, גר בעיירות המרובות שביהודה, בגליל ובעבר הירדן, עיירות אלו נקראות

בספרות בשם "ערים". רבות מן העיירות נקראות לפעמים באותו מקור ספרותי ואצל אותו מחבר גם בשם כפרים. הכפרים, אשר היוו ממש כפר לפי מושגיהם, נזכרים מעט יחסית בספרות התלמודית ובמקורות האחרים. גם תושבי ה"ערים" עסקו בעיקר בחקלאות או במלאכות הקשורות לעבודה חקלאית (ספראי, תשמ"ג, 55).

בתקופת המשנה והתלמוד היו מספר טיפוסים יישובים: פוליס נוכרית, היישוב הכפרי ובית האחוזה. הפוליס נהנתה מזכויות מנהליות, וההכרזה עליה נקבעה לא על פי הגדול אלא על פי הזכות שהעניקו השלטונות ליישוב (ספראי, תשמ"ג, 55).

בית האחוזה, הווילה, הוא מבנה השייך לבעל אחוזת פרטי (או לממלכה). היישוב הכפרי המכונס הוא הסוג הקשה ביותר להגדרה.

2. כרך

בלשון חז"ל, המושג כרך מופיע בהקשרים שונים, המשותף להם – חיבור ואיסוף. בדיני קריאת מגילת אסתר (משנה, מגילה א', א'), כרך משמש מקום מוקף חומה. הכתוב מבחין בין עיר פרזות לערים אחרות, שאינן אלא ערים מוקפות חומה. הביטוי "מוקפת חומה" מופיע כתחליף ל"כרך" בכמה ברייתות. נראה כנוסח קדום "כרכין המוקפין חומה" (תוספתא, מגילה א', ב').

עפ"י קרויס – כרך הוא יישוב נוכרי בלבד. ברשימת המאפיינים נזכרים מתקנים ציבוריים, בעיקר בתחום המים: קסטלין, נימפאון, פסלים שמי שתיה נובעים מהם ובתי מרחץ (קרויס, תרע"א, 3).

3. העיר

א) מוסדות ומתקנים

עפ"י קרויס יש הבדל בין עיירה לעיר (למרות שמבחינה לשונית צורת הריבוי של עיר היא – עיירות).

"כי לשון המקרא לחוד ולשון המשנה לחוד, אך החידוש הוא, שעיירות אינן רק הרבים ממושג העיר דווקא, כי אם יש להן גם מושג בפני עצמו, וזהו מה שברצוני להוכיח" (קרויס, תרע"א, 11). העיר - היישוב הגדול המרכזי: טבריה, ציפורי והעיירות הן שכונות קטנות, יישובים קטנים, מעין בנות לעיר. עיירות נסמכו כמה פעמים על העיר הגדולה. ספראי טוען כי בעיירות הכפריות – "עיר" בלשון המקורות (אחת מחמש צורות התיישבות שהיו בתקופה הרומית – ביזנטית), גרו מאות משפחות ביישובים ששטחם הגיע עד ל – 100 דונם. וכורזין הינה אחת מאותן עיירות כפריות הפזורות ברחבי הארץ. (ספראי, 2001, 148).

"רובו הגדול של העם היהודי בארץ גר במה שמכונה במקורות התלמודיים בשם 'ערים' כלומר: עיירות בינוניות או קטנות אשר אפשר לכוונתן גם בשם 'כפרים' (ספראי, תשמ"ג, 55).

- "אי זו היא עיר גדולה...כרכין, עיירות גדולות וכפרים...אי זו היא עיר גדולה..." (משנה, מגילה, א', א'), אין תזכורת לעיר משמע: עיירות = ריבוי ערים.
- "כופין אותו לבנות...לעיר חומה דלתיים ובריח..." (משנה, מגילה, א', א').

- רבי שמעון בן גמליאל מתנגד... "לא כל העיירות ראויות לחומה..." (משנה, בבא בתרא, א', ה').

- בדיני עגלה ערופה מודדים את המרחק מן החלל לעיר הקרובה: "היה מכוון בין שתי עיירות שתייהן מביאות...וחכמים אומרים עיר אחת מביאה עגלה ערופה ואין שתי עיירות מביאות..." (משנה, סוטה, ט', ב').

- במקורות התלמודיים לומדים שמספר יישובים גדולים מכונים עיר או עיירות:
- רשימת "עיירות המובלעת" (משנה, בבא מציעא, ג', כ'; תוספתא, אהילות, יח, ד) כוללת את בית ענת (יישוב מרכזי מנהלי).

- "...כפר עכו, שהוציא 1,500 רגלי... כפר עמיקו (עמוקא), שהיו בו 500 רגלי" (משנה, תענית, ג', ד'). עפ"י ספראי, כוונת המושג 'רגלי' הינה התייחסות לגברים/זכרים, בני 15 – 50, שהם עפ"י חוקים דמוגרפיים מקובלים שתי שביעיות מכלל אוכלוסיית היישוב. כלומר עיר גדולה כ- 5000 נפש ועיירה קטנה כ- 2000 נפש (ספראי, 1995, 41).

- אושה ופרעם נקראו עיירות גדולות (בבלי, סנהדרין י"ד, ע"א; עבודה זרה, ח', ע"ב).

הערים בתקופת המשנה והתלמוד היו מאורגנות ומנוהלות ע"י מוסדות ניהול מנהליים דתיים וחינוכיים.

ממקורות חז"ל עולה שבראש ההנהגה של הקהילה היהודית עמדו טובי העיר וראשי העיר. טובי העיר היו הגוף הנבחר הגדול ביותר, מעין מועצת העירייה של

ימינו, וראשי העיר היו הזרוע הביצועית, מעין הנהלה כשלצדם היו עשרה בטלנים, שהיו אחראים למערכת הקהילתית ולשירותים הציבוריים, והם נקראו בטלנים מפני שהיו בטלנים ממלאכה ופנויים לשרת את הציבור. (משנה, מגילה, א', ג'). התלמוד הבבלי הקל מעט בעניין זה ואסר על הפרנסים לעבוד רק בפרהסיה (בבלי, קידושין ע"א).

"ותניא כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין וחובשין של צדקה, נגבית בשנים ומתחלקת בשלושה, ובית מרחץ ובית הכסא רופא ואומן ולבלר ומלמד תינוקות. משום רבי עקיבא אמרו: אף מיני פירא מפני שמיני פירא מאירין את העיניים". (סנהדרין, י"ז, ב'; תנא דבי אליהו, זוטא, פרק דרך ארץ, פ"א, 13).

"עיר קטנה שבשיראל ועמדו ובנו להם בית כנסת ובית המדרש ושכרו להם את החכם אף עיר אחרת קרובה כיוון שראו עמדו אף הן ובנו בית כנסת ובית המדרש ושכרו להם מלמדי תינוקות נמצאו בתי מדרש רבים בישראל" (תנא דבי אליהו, זוטא, פרק דרך ארץ, פ"י, 54).

"ומתקנין את כל כלי המים שברשות הרבים וחוטטין אותן ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים ועושין כל צרכי הרבים ומציינין על הקברות ויוצאין אף על הכלאים" (בבלי, מועד קטן, פ"א, מ"ב).

"מרחיקין את השובד מן העיר חמישים אמה ... מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה ... מרחיקין גורן קבועה מן העיר חמישים אמה ... מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה ... אין עושין בורסקי אלא למזרח העיר. רבי עקיבא אומר: לכל רוח הוא עושה חוץ ממערבה ומרחיק חמישים אמה" (בבא בתרא, פ"ב, מ"ה – מ"ט).

5) "איזו עיר היא גדולה? כל שיש בה עשרה בטלנים, פחות מיכן הרי זה כפר" (מגילה פ"א, מ"ג).

- "כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר? שנים עשר חודש: קנה בית בה בית דירה הרי הוא כאנשי העיר מיד" (בבא בתרא, פ"א, מ"ה)

6) כופין אותו לבנות בית שער, ודלת לחצר; רבן שמעון בן גמליאל אומר, לא כל החצרות ראויות לבית שער, כופין אותו לבנות לעיר חומה, ודלתיים, ובריש; רבן שמעון בן גמליאל אומר, לא כל העיירות ראויות לחומה. וכמה יהא בעיר, ויהא כאנשי העיר- שנים עשר חודש; ואם קנה בה בית דירה, הרי הוא כאנשי העיר מיד." (משנה, בבא בתרא, א' ה').

עפ"י המקורות המצוינים אנו רואים כי בערים התנהלו אורחות חיים מוסדרים מבחינה ניהולית, נהלי בנייה, מוסדות חינוך, והקפדה על איכות הסביבה. נתנו הנחיות ברורות כיצד לבנות את העיר: תיחום העיר ע"י חומה. המקורות מעוררים ספקות לגבי אופי היישוב וגודלו. יש ולעיתים היישוב ייקרא כפר לעיתים עיירה ולעיתים עיר. הערים נוהלו ע"י "בטלנים" – בעלי תפקידים בקהילה שהיו אחראים על שרות הציבור. בית הכנסת מילא תפקיד דתי, תרבותי וחברתי. בנושא המים כמו היום גם אז, הושקעה מחשבה בהפרדת מי השתייה וטיפול במי השפכים.

אנו רואים כי נתנו הנחיות ברורות למיקום וגודל מבנים לרווחת התושבים מגודל המבנים ועד הרחקת מפגעי רעש ולכלוך.

ניהול ארגוני, קיום מוסדות שלטון מנהלי דתי וחברתי אפיינו את ההתיישבות העירונית \ כפרית בתקופת המשנה והתלמוד.

ב) צדקה

שני מוסדות צדקה מרכזיים היו קיימים בתקופת המשנה והתלמוד: **קופה ותמחוי**. באותה תקופה הייתה הקופה סל קלוע ששימש לאיסוף כספי הצדקה. ואילו התמחוי היה קערה גדולה, שלתוכה אספו את דברי המזון שנתרמו לנזקקים. שניים ממוסדות הצדקה נקראו אפוא על שם הכלים שבאמצעותם נגבו התרומות.

קופה: כספים שנאספו בצורה מאורגנת ומרכזית על ידי הקהילה, וחולקו לעניים אחת לשבוע. איסוף התרומות נעשה על ידי שני אנשים - שני גבאי צדקה - אך חלוקתם לנזקקים נעשתה על ידי שלושה אנשים, שחילקו את הכסף לפי אמות מידה מקובלות. על הקושי בחלוקת כספי הצדקה לנזקקים המרובים נאמר: "יהא חלקי מגבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה". חז"ל ייחסו חשיבות מרובה לקיומה של קופת צדקה בכל יישוב ובכל קהילה, ואף אסרו על תלמיד חכם לגור בעיר שאין בה קופת צדקה.

תמחוי : מנות אוכל לכלכלה יומית שנאספו במרוכז על ידי הקהילה, וחולקו לנזקקים מדי יום על ידי שלושה אנשים.

את הכסף (=קופה) ואת מנות האוכל לתמחוי היו גובים מתושבי המקום - בהבדל אחד : לתמחוי היו גובים מכל מי ששהה בעיר 30 יום - ובכלל זה מי ששהה במקום באופן זמני ; ואילו כסף לצדקה גבו רק ממי שחי בעיר שישה חודשים לפחות - ונחשב לתושב קבע. ועוד הבדל : כספי הצדקה ניתנו רק "לעניי אותה עיר" - ואילו מנות האוכל (תמחוי) חולקו "לכל אדם" - לכל נזקק, גם לזה שאינו תושב המקום "מגבית פורים, מגבית העיר לאותה העיר... ר' אלעזר אומר : מגבית פורים אל יעשה מהן עני רצועה לסנדלו". (תוספתא מגילה, פ"א, ה"ה, 222).

ג) בית הכנסת

שנים רבות מקובלת על החוקרים החלוקה של בתי הכנסת העתיקים בארץ ישראל, מבחינה אדריכלית, לשלושה סוגים : 'בתי הכנסת מן הטיפוס הקדום', 'בתי הכנסת מטיפוס המעבר' ו'בתי הכנסת מן הטיפוס המאוחר'. על פי החלוקה המקובלת תוארכו בתי הכנסת מן סוג הקדום בעיקר למאות השנייה והשלישית לספירה, כתי הכנסת מסוג המעבר בעיקר למאה הרביעית לספירה ובתי הכנסת המאוחרים למאות החמישית ועד השביעית. חוקרים שונים העלו החל משנות ה - 80 של המאה ה - 20, ספקות בדבר תקפותה של חלוקה בסיסית זו, ודעות שונות הושמעו בזכות הצורך לנתק את הקשר בין הטיפוסים האדריכליים השונים של מבני בתי הכנסת לבין הגדרתם הכרונולוגית כ'קדומים', 'מאוחרים' או שייכים לסוג ה'מעבר'. (שטרן, 1984, 167).

מוסד בית הכנסת היווה מוסד קובע ביותר בחיי העם היהודי בכל תקופת בית שני ולאחריה, בית הכנסת היווה לא רק מקום שבו התכנסו בני העיר או הכפר לעבודת האלוהים, אלא אף מקום שבו התרכזו חיי התרבות והחברה.

התפילה בציבור או הקריאה בתורה נערכו בהתכנסותם של לפחות עשרה אנשים. לא פחות מעובדות אלו יש להדגיש את דמותו הקבועה, המתמדת והתדירה של בית הכנסת (ספראי, תשמ"ג, 143). בית הכנסת לא היה אך מקום שהתכנסו בו בחגים ובימים מיוחדים בלבד, אלא מקום אשר באו אליו אנשים, נשים וטף מדי שבת

בשבתו, ובהמשך הימים אף באו רבים יום ויום ואף פעמיים שלוש בכל יום. בשבתות שהו בו המתכנסים במשך שעות מספר, התפללו, קראו בתורה והאזינו לדרשה שדרש החכם או אחד מן הציבור. בית הכנסת שימש אף כמקום כינוס של הציבור לצרכים תרבותיים ציבוריים, אם לצורכי מגבית ציבורית ואם לשם דיון בנושאים ציבוריים אחרים. במקום זה באו לשמוע לדברי תורה אף שלא במסגרת המוגדרת של התפילה, בחול או בשבת ומוסדות ציבוריים שונים קשורים היו במקרים רבים לבית הכנסת, כגון בית הספר, בית הדין, הכנסת אורחים ואחרים.

מוסדות אלו אינם קשורים בהכרח לבית הכנסת, אך רק במציאות של אותם ימים הייתה להם זיקה אליו ויש אף שהם היו מצויים אם בבית הכנסת עצמו, אם באחד החדרים שלידו (ספראי, תשמ"ג, 143). ברם מה שקובע ביותר לגבי מקומו של בית הכנסת הוא שבת הכנסת נתפס כבית של העם ושל העדה וכביטוי של חיי הציבור והקהילה. השם בית הכנסת אינו צריך להתפרש דווקא כבית שבו מתכנסים, אלא כבית העם, בית הציבור, בית העדה. כשמבקשים לציין שלושה בני אדם מתכנסים, שלושה אנשים מן העדה, מציינים אותם בשם שלושה מבני הכנסת, כשם שהמושג חזן העיר, כלומר, השמש או האדמיניסטרטור של העיר, מתחלף במקורות עם חזן הכנסת, ופרנסי העיר עם ראשי הכנסת. התרגומים הארמיים לתורה ולשאר ספרי המקרא מתרגמים את המושג עדה שבמקרא כגישתא, כפי שנקרא בית הכנסת במקורות התלמודיים. ההתכנסות לתפילה ולקריאה בתורה היא כשלעצמה מעמד ציבורי, שיש לו משמעות בהנהגה הציבורית. תנאים בני דור החורבן חלוקים בעניין תפילת מוספים, שמתפללים בשבתות, בראשי חודשים ובחגים, שיש שסבורים שאינה נערכת אלא ב"חבר עיר" ויש שסבורים שבמקום שישנו "חבר עיר" אין האחרים חייבים להתפלל תפילת מוסף. בלשון אחר: ההתכנסות של "חבר העיר"

קובעת בסדרי התפילה. כשם שבית-המקדש היה נקודת המוקד של החיים הלאומיים לכללה של האומה, כן היווה בית הכנסת מרכז לחיים של העדה בעיר ובכפר, בין בארץ ישראל ובין בתפוצות. בראשית המאה הראשונה נפוצים היו בתי כנסת ברחבי ארץ ישראל וברחבי התפוצות ואף בירושלים עצמה מצויים היו בתי כנסת רבים (ספראי, תשמ"ג, 143).

"אין בונין אותן אלא בגבוה שבעיר" (תוספתא, מגילה ג, כג).

"היה עומד בירושלים יכוין את לבו כנגד בית המקדש, שנאמר והתפללו אל הבית הזה, היה עומד בבית המקדש יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר והתפללו אל המקום הזה, היה עומד בבית קדשי הקדשים יכוין את לבו כנגד בית הכפורת... נמצאו כל ישראל מכוונים את לבם למקום אחד." (בבלי, ברכות ל, א).

בקבוצת בתי הכנסת מן הגליל, נמנו כה עד היום כשלושים בתי כנסת שמחלקם נשתמרו רק שרידים מועטים. יחד עם בתי כנסת דומים מן הגולן, אנו מונים בקבוצה זו יותר מארבעים בתי כנסת. הבולטים בקבוצה זו הם בתי הכנסת מכפר נחום, כורזין, מירון, ברעם, חורבת העמודים, גוש חלב וכפר נבוריה (נברתין). (שטרן, 1984, 167).

התוצאה שהתקבלה והוגשמה במבני בית הכנסת הגלילי, מפגינה את ההתלבטות בין שני הקטבים: א. הצורך לעצב מבנה שעיקרו הפונקציונאלי בחללו הפנימי, כנגד התפיסה המקובלת בארכיטקטורת המקדשים הקלאסית — עיצוב מבנה שעיקרו בחיצוניות. המקדשים הקלאסיים, שרוב מעריציהם נשארו בעת הפולחן מחוץ להם, בעזרות, היו בניינים 'מוחצנים' (אקסטרורברטיים) — כעין מבנים פיסוליים בתוך סביבתם. השינוי המהפכני באופייה של הארכיטקטורה הדתית העולמית — 'הפנמת' המבנים — עתיד היה לתפוס מקומו רק במחצית המאה הרביעית, עם בנייתן של הכנסיות הראשונות. במקביל לתהליך זה, במאות הרביעית והחמישית, עדים אנו לשינוי כתפיסת המבנה של בתי הכנסת הארצישראליים. נקודת הכובד החזותית עוברת מן החוץ אל הפנים — במקביל לעליית האדריכלות הכנסייתית וירידת המקדשים הקלאסיים. (שטרן, 1984, 187).

ד) הרחוב והבית

ספראי מדבר על הרחוב והבית שבעיר הבינונית או הקטנה, אולם התמונה אינה שונה בהרבה בעיר הגדולה יותר. שונה המצב, כנראה, בכפרים הקטנים, דלי היישוב והמבודדים. הרחובות היו צרים למדי. מתוך המידות הנזכרות בהלכה ומדידת הרחובות שנעשתה בערים שונות בעירות בגליל, כמו בכורזין, באושא ובמקומות אחרים, מתקבל רוחב שבין שנים לארבעה מטרים ברחובות צרים, ועד לשמונה מטרים ברחובות הרחבים, אם כי פה ושם ישנן מידות קטנות יותר. בעיקרו של דבר אין הצדקה לצייר לעצמנו את הרחוב, או המבוא בלשונם, בדמות הרחוב שלנו, כי

פעמים הרבה היה המבוא סתום בצידו האחד ושימש רק כעין כניסה לחצרות. יש אפילו שהיו עושים שער למבוא או פורסים מחצלת וכדומה על הכניסה למבוא. אולם זו לא הייתה המציאות השכיחה, והשיתוף בין בני המבוא לא היה רב ובמידה רבה הוא היווה רשות הרבים (ספראי, תשמ"ג, 55).

רק מעט ידוע על בתי המגורים בתקופה הרומית המאוחרת. כאן אין הממצאים מוגבלים לערים הגדולות ובידינו דוגמאות נאות אחדות שנתגלו בכפרים או בעיירות. לרוב הבתים בתקופה הרומית המאוחרת חצרות פנימיות (בממדים שונים) שסיפקו אור ואוויר בתוך יחידת המגורים, שהרי חלונות הכתים היו קטנים והאוויר היה בעיקר מבעד לדלתות (צפריר, 1984, 133).

בתי המגורים בתקופה הביזאנטית לא חידשו הרבה בתחומי טכנולוגיית הבנייה, התוכנית והחזות הכללית בהשוואה למסורת הבנייה של התקופה הרומית. בתוכנית המבנים של תקופה זו קשה לגלות קווי אחידות. ניתן למצוא בניינים קטנים ופשוטים ויש בניינים מורכבים ומסועפים בעלי שתיים או שלוש קומות. בכל הבתים מצויה חצר. לפעמים החצר מצויה בחזית הבית, והבית כולו אינו אלא חדר, או שורת חדרים, הנפתחים אל החצר. לעיתים, החצר מצויה בתוך הבית פנימה והיא מוקפת על ידי חדרי משניים, שלושה או ארבעה צדדים. (צפריר, 1984, 305).

מכאן אנו למדים כי באתרים הארכיאולוגיים שנבנו, חרבו ונבנו מחדש זיהוי התקופות המדויקות בעייתי, אלא אם כן מוצאים כלים, מטבעות ושרידים נוספים.

4. הכפר

הכפר – הישוב הכפרי

במקורותינו לא דקדקו להשתמש במונחים של עיר וכפר במשמעותם המדויקת וכך למשל בהלכה העוסקת בקריאת מגילה ומזכירה עיירות קטנות במשמע של כפר (משנה, מגילה, א', א'-ד'). ומנגד ההלכה מגדירה את המושג "כפר" בצורה ברורה. יישוב קטן שאין בו "עשרה בטלנים" (מגילה, א', א'-ב'). הווה אומר שכפר הוא מקום ללא מוסדות שלטון מקומי, או על כל פנים, לא בהיקף ומגוון מינימלי הקיים בעיר (ספראי, 1995, 174) הישוב הכפרי המכונס הוא הסוג הקשה ביותר להגדרה (ספראי, 1995, 30).

כפר הבת היישוב הקטן, כפר הבת והוא מבנה בודד או קבוצת מבנים בודדים. הכפר הוא ישוב קטן, משפחות בודדות (חמולה – Extended Family)¹, מבנה מבודד או קבוצת מבנים בודדים. ההלכה העוסקת בדיני קריאת מגילת אסתר בפורים מניחה שבכפר אין מניין, אין מי שיקרא את המגילה, לפיכך יש לקיים

את קריאת המגילה ביום השוק שלפני פורים, ימי השוק שני או חמישי. כלומר אנשי הכפר תלויים בעיר – שוק.

רשת דרכים

מערכת הדרכים היא התשתית לכל פעילות כלכלית מסחרית שכן העברת סחורות אינה אפשרית ללא פיתוח עורקי תחבורה המתאימים למעבר הולכי רגל ובעלי חיים. רמת הפיתוח של מערכת הדרכים היא אפוא סימן לרמת המסחר; אם הייתה מערכת דרכים מפותחת, הרי יכלו הסוחרים לשנע את סחורתם ביתר קלות. זאת ועוד, מבחינה כלכלית יש לראות בפיתוח רשת דרכים ביטוי להשקעה בהון הפיזי שכן מערכת דרכים מאפשרת את הגדלת כושר הייצור של המשק בעתיד באמצעות השקעת משאבים בהווה. בכפרים רבים נשמרה רשת דרכים כפריות קדומות, המובילות מהישוב ("העיר") לשטחים החקלאיים. דרכים אלו מגיעות לקצה התחום החקלאי של היישוב. הכפרים הקטנים בתחום החקלאי של היישוב הם כפרי בת של העיירה המייסדת.

קשר בין הכפר לעיר

כפר הבת קשורים לכפר המייסד, הוא ה"עיר" בלשון חכמים (ספראי, 1995, 181). החקלאי שיווק מוצרים משומרים ומעובדים: יין או צימוקים - גפן, שמן - זית, דבלים או קציעות - תאנים, בתחום זה השיווק היה פרטי (הגת הייתה שייכת לבעל הכרם או למספר שותפים). עיבוד ראשוני של תוצרת חקלאית היה הכפר - עצמאי. בתחום המסחרי היה הכפר תלוי בעיר. לא נמצאו בכפרים סימנים לחנויות. 20 - 40 משפחות לא יפרנסו חנות.

¹ משפחה מורחבת היא משפחה המשתרעת מעבר למשפחה הגרעינית, המורכבת מהורים כמו אב, אם וילדיהם, דודותיהם, דודים ובני דודים, כולם גרים בקרבת מקום או באותו בית.

המונחים הארמיים לישובים השונים ברורים וידועים (ספראי, 1995, 38).

עיר מיתרגמת לקרתא, עיירות לקרויא.

אין שימוש במינוח קרוין ביחיד, ואין צורת רבים לקרתא.

אפשר להשוות בין ערים לעיירות. לפיכך – ייתכן שקרייתא הם כפרים קטנים, וייתכן שהצורה העברית קריות מרמזת לכפרים. (ספראי, 1995, 39).

ימי שוק

העיר שימשה כמרכז חיים דתיים ומסחריים גם את תושביה וגם את האוכלוסייה הכפרית הסמוכה. על מנת לנצל את ימי הלימוד בבית הכנסת ואת הגעתם של תושבי האזור, בימים שני וחמישי פעלו בתי הדין והשווקים.

בית הדין יושבים בעיירות כל שני וחמישי, "בתולה נישאת ביום הרביעי ואלמנה ביום החמישי שפעמים בשבת בתי דינין יושבין בעיירות ביום השני וביום החמישי שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין" (כתובות א', א').

קוראים בתורה שני וחמישי שלא יעברו שלשה ימים ללא לימוד תורה.

חגגו פורים בימי שני וחמישי לפני י"ד אדר, "כפרים ועיירות גדולות, קורין בארבעה עשר, "אלא שהכפרים מקדימין ליום הכניסה. כיצד" חל להיות בשני--כפרים ועיירות גדולות קורין בו ביום, ומוקפין חומה למחר. חל להיות בשלישי או ברביעי - כפרים מקדימין ליום הכניסה" (משנה, מגילה, א', א'-ב').

גודלו של הכפר

כפי שצינו, הגדרת הכפר היא ישוב שאין בו מערכת שירותים קהילתיים. "כפר" הוא יישוב קטן ובו משפחות בודדות. מעט יישובים כפריים נחפרו, וכאשר נחפרו, התמקדו במבנים בודדים, ואין בסקר ממצאים כדי לספק נתונים על כל הכפר.

עפ"י ספראי, הנתון היחיד העומד לרשותנו לדעת תחום חקלאי של כפר הוא רשת הדרכים של הכפרים. (ספראי, 175).

כפרים קטנים המצויים בתוך התחום החקלאי של יישוב הם מן הסתם כפרי בת של העיירה המייסדת. רשת הדרכים מבטאת צרכי תחבורה של תושבי האזור, וממערכת הדרכים נובע כי לכפר קטן היו קשרים כלכליים וחברתיים רק עם עיירת

אם אחת. (במידה והייתה מערכת קשרים עם עיירות נוספות, מן הסתם היו דרכי קשר נוספות). היו גם כפרים קטנים שנוסדו ללא זיקה ליישוב אם.

חכמי דור אושה (138 – 180 לספירה) נחלקים מהו מינימום התושבים להקמת סנהדרין ביישוב. התשובות נעות בין 100 –

נפש (בבלי, יז', ב' - י"ח').

ר' יונתן אומר: פחות ממאה גברים כפר (מדרש תנאים לדברים י"ג, י"ד).

הארגון הקהילתי

בכפרים היו קיימים שרותי ציבור והייתה קיימת תודעה קהילתית.

בח' תוכים נמצאה (כנראה) מקווה, ובישובים רבים נמצאו בורות ובריכות מים ציבוריים.

דרכים אחדות נבנו ע"י תושבי הכפרים אך יש מהן שנבנו ע"י העיר.

בספרות התלמודית מופיעים בני הכפרים כתושבים דלים אשר חייהם קשים:

"יושבי כפרים והולכי מדבריות - חייהם אינן חיים, וממונם אינן שלהם, ובניהם אינן שלהם". (דרך ארץ, זוטא, פ"ג).

"בנות הכפר טוחנות את חיטיהם בריחיים בעצמן, וממעטות להגיע לבית המרחץ". (תוספתא, נידה, ו', ט').

המשק היה מבוסס בעיקרו על ייצור חקלאי. כל אזור גידל גידולים המתאימים לאזורו. העיירות ניהלו משק חקלאי פתוח, ולצורך

כך הייתה מערכת דרכים בין היישובים. בגליל דרך משל, הייתה יוצאת שיירה

מציפורי, נודדת בכפרים השונים ומובילה את התוצרת לערי הנמל של דרום ערי פיניקיה, עכו, צור ואפילו צידון רשת הדרכים הייתה באחריות המוסדות היהודיים (ספראי, 1995, 190): "משהייתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו, נטלה ונתן להם מן הצד, מה שנתן נתן ושלו לא הגיעו. דרך היחיד, ארבע אמות. דרך הרבים, שש עשרה

אמה. דרך המלך, אין לה שיעור. דרך הקבר, אין לה שיעור. המעמד, דייני ציפורי אמרו, בית ארבעת קבין" (משנה, בבא בתרא, ו').

פרק שני – ההיסטוריה ההתיישבותית ברמת כורזים

רמת כורזים – רקע כללי (ראה איור 1 – עמ' 12)

רמת כורזים היא רמה מבוותרת המשתרעת על שטח של כ - 135 קמ"ר. היא מפרידה בין ים כנרת בדרום לבין עמק החולה בצפון ובין הגולן במזרח לרכס הר כנען במערב. החלק הדרומי והמרכזי של הרמה מכוסה בקילוחי בזלת, ונופו דומה לזה של הגולן.

בצפון הרמה (עד קו אילת השחר – גדות), ובגבולה המערבי כלפי ההר, האזור מאופיין בגבעות נמוכות של אבן גיר רכה. באזור הצפוני, הנוח יותר להתיישבות ובשולי הרמה, בעיקר מצד מערב לכביש טבריה - קריית שמונה, הוקמו בימינו מספר ישובים.

החשובים שבהם הם ראש פינה וחצור הגלילית. פחות מוכר הוא האזור הבזלתי המבוותר במרכז הרמה ובדרומה, בין הכביש הנזכר לירדן ההררי. נערך בשנים האחרונות סקר מקיף מטעם רשות העתיקות. (סטפנסקי, 2002, 9).

רמת כורזים היא רמה בזלתית ברובה. בחלק הצפוני של אזור הבזלת נתגלו חרוטי געש: בתל רומן (ליד כפר הנשיא) גבעת פילון וכנראה גם תל נס ותל יעף. שכבת הבזלת במרכז ובדרום הרמה, עדיין מיוחסת ל"בזלת הכיסוי" מלפני כ 3 – 5 מיליוני שנים. האזור תחום ממערב (למרגלות הר כנען) וממזרח (בקע הירדן) על ידי העתקי הזזה אופקיים. נתגלו גם עדויות לשבירה חזקה המאוחרת לבזלת הכיסוי, ולתהליכים טקטוניים צעירים שגרמו לשינויים בדגם הניקוז של חלק מנחלי הרמה. העדות המעניינת ביותר לקו שבר פעיל לאורך שקע הירדן, נמצאה בחפירות שנערכו במיצד הצלבני עתרת מדרום לגשר בנות יעקב. במקום נחשפו קטעים מן החומה הצלבנית, מוסטים למרחק של שני מטרים בערך זה מול זה, לצדי העתק הזזה

החוצה את המבצר מדרום לצפון. עדות נדירה זו מוכיחה שקו שבר מרכזי, שהוא המשכו של ה"חלק הארץ ישראלי" בשבר הסורי – אפריקני קיים בבסיס תוואי הירדן ההררי (דבר שלא היה לגמרי ברור קודם לכן, קו זה המשיך להיות פעיל גם בתקופות היסטוריות מאוחרות אפשר שמוקד הרעש בצפת בשנת 1837 קשור לכך). (סטפנסקי, 2002, 11).

חבל כורזים, בחלוקה הגיאוגרפית של ארץ ישראל, אין הוא כלול באף אחד מן האזורים המקובלים: ספק חלק מבקעת הירדן, ספק חלק מהרי הגליל. ואם גליל, האם ראוי הוא להיחשב על הגליל העליון או התחתון? ובעצם אולי הוא בכלל חלק מן הגולן? הרי יש לו הרבה מן המשותף עם הגולן? הבזלת המכסה את רוב שטחו, תולדות האדם בתקופות השונות ויותר מכל, מאות הדולמנים הפזורים בו בדומה לגולן. פרטים רבים בשיטות הבנייה של בתי המגורים בתקופת התלמוד דומים אף הם: הקירות החיצוניים, הגגות, ובמיוחד הקירות הפנימיים בעלי ה"חלונות" הבנויים ("קיר כורזים") אכן, מבחינות רבות ראוי היה חבל כורזים להיחשב על הגולן. השוני נובע בעיקר מן הירדן החוצה אותו, על כל המשתמע מכך. רובו של החבל אינו מתאים לחקלאות מודרנית והוא משמש למרעה בקר וצאן. בחלקים אחדים, במיוחד בדרומו, במדרונות אל הכנרת, הוכשרו שטחים קטנים לחקלאות אינטנסיבית במיוחד. נופו של האזור, שהוא חדגוני למדי, בנוי ברובו גבעות מתונות משובשות בטרשי בזלת מעוגלים.

(ליבנה, 2002, 136).

2. הנחלים

הנחלים של רמת כורזים מנקזים את האזור מזרחה, אל אפיק הירדן, או דרומה אל הכנרת. הגדול שבהם הוא נחל ראש פינה, אורכו כ- 13 ק"מ, ושטח אגן הניקוז שלו הוא כ- 40 קמ"ר. ראשיתו בהר כנען ובדרך הוא אוסף את מימי מעיינות ראש פינה. בהמשך נאגרים מימיו מאחורי סכר כפר הנשיא מצפון לח' נטור. באזור נובעים מעיינות רבים, היוצרים לעתים מרבדי צמחיה צפופים, זרמי מים ואשדות. ליד רוב הנביעות התפתחו בימים עברו ישובים שנתגלו בסקרים.

הנביעות השופעות ביותר הן: עין ירדה בנחל מחניים (לידו נתגלה אתר מתקופת הברונזה הקדומה וכן ריכוז של מערות קבורה מתקופת הברונזה התיכונה). עיינות

שוב בנחל ראש פינה (בחורבה שממערב התקיים ישוב בתקופות הפרסית, ההלניסטית והרומית, ובח' אל ביי שממזרחו ישוב מן התקופה הישראלית במאות 8 - 10 לפסה"נ), עיינות טובא בנחל טובים (הנביעות הן בתחום חורבות הישוב הגדול ח' טובא מן התקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית), עיינות אל חמם (שטח נרחב של נביעות קטנות למרגלות תל חמם ממערבו ומצפונו, בתל ובסביבתו התקיים ישוב לסירוגין החל מתקופת הברונזה הקדומה), עיינות שקד בוואדי אבו לווה, ועיינות קרא וסופיה הנובעים בקרבת ערוץ הירדן מצפון ל"גשר הדודות". בראשם של אחדים מן הנחלים הזורמים דרומה לכיוון הכנרת, נובעים מעיינות נוספים, שנוצלו גם הם בעבר על ידי יישובי האזור. עין טופח ביובל העליון של נחל כורזים סיפק מים לישוב הכלכלי והרומי בח' טופח והישוב הישראלי הקדום בח' שום הסמוכה. עין כורזים (מעט מזרחית לכורזים העתיקה), היוצר בריכת מים טבעית, קיים לא רק את הישוב היהודי הסמוך מתקופת המשנה והתלמוד, אלא גם ישוב כלכלי במקום וגם ישוב ישראלי קדום (המאות 8 - 9 לפסה"נ), שחרסים ממנו נמצאו

בסקר מחודש באזור. (סטפנסקי, 2002, 13).

3. הקרקעות

הקרקעות של רמת כורזים הבזלתית הן מסוגי הקרקע הפרוטוגרומסוליים - קרקע תופחת ומתכווצת, חרסיתית, או חרסיתיות אבנוניות בצבע חום כהה ולרוב רדודות ומכוסות אבנים. באזורים טרשיים נוצר ליטיסול בזלתי שהוא סוג קרקע רדוד בצבע חום צהוב המצוי בשקעים שבין סלעי הבזלת. מכיוון שהבזלת המכסה את הרמות המישוריות של הגליל התחתון המרכזי היא קדומה, יחסית, לשטח הבזלת בגולן, הרי הספיקה להתרווח היטב ולהפוך לקרקע עמוקה. בשל כך ובשל הטופוגרפיה השטוחה מעיקרה של האזור, מתאים מזרח הגליל התחתון לגידולי פלחה שונים. (זיו, 1978, 7).

אגן הניקוז של הירדן העליון ושל הכנרת, שנכללת בו רמת כורזים, הוא גם אחד מן המרכזים החשובים של חיתת הבר ושל שעורת התבור וגם שבולת השועל. (אם החיטה נתגלתה, כידוע, בידי אהרון אהרנסון בשנת 1906 במורדות הר כנען ליד ראש פינה, אך היא גדלה גם בבזלת של רמת כורזים ונפוצה באזור ורד הגליל - כורזים. כבר בתקופת התלמוד הייתה רמת כורזים מפורסמת בחיטה (חיתת הבר)

שגדלה בסביבתה, "חיטי כרזיים וכפר אחים" (כפר נחום?) מוזכרים כתבואה מובחרת שממנה – אילו הייתה קרובה יותר לירושלים – היה ראוי להביא עומר ומנחות לבית המקדש. שלוחות הסלע של רמת כורזים. (סטפנסקי, 2002, 13). כמו גם מתלול הירדן, הן בית גידול טבעי לצבאים הנראים לא אחת משוטטים בין טרשי הבזלת, וכמוהם שפני הסלע הנראים לא אחת בין אבני הסיקול הרבות שנערמו בעת הכשרת הקרקע. מקור המים האיתן של אפיק הירדן מושך אליו גם טורפים, שהנפוץ ביותר ביניהם הוא הלוטרה - טורף חמקן הפעיל בעיקר בלילות. שקע הנהר משמש גם נתיב נדידה לעופות נודדים באביב.

4. ממצאים ארכיאולוגיים ברמת כורזים

ממצאים ארכיאולוגיים מעידים על פעילויות ואורחות חיים שאפיינו את תושבי המקום לאורך השנים. ברמת כורזים נמצאו שפע מתקנים, המעידים על פעילות חקלאית ענפה באזור.

א) גתות

באזור הנסקר נתגלו מעל 150 גתות, 15 מתוכן (באזור תל חצור) עם סימנים לשימוש בסוג של התקן סחיטה המיוחד לאזור זה (רק 7 מתקנים נמצאו חצובים במשטחי בזלת). הגתות מעידות על גידולי כרמי ענבים ברמת כורזים, שייתכן ושימשה עורף חקלאי אזורי או מחוזי.

ב) בתי בד ומתקנים נוספים

ברוב אתרי הישוב הגדולים מן התקופות הרומית והביזאנטית נמצאו פריטים מבתי בד לעצירת שמן זית. תופעה מיוחדת היא קבוצה גדולה של כ-100 (!) אגנים חצובים דמויי שוקת, שבקרבם לולאות קשירה חצובות, הפזורים על שטחים נרחבים בשיפולי המדרון הטרשי שממערב לתל עתרת. באותו מדרון קיימות מחצבות עתיקות רבות, וליד אחת מהן נמצאו ארבע יתדות חציבה עתיקות מברזל, שניתן ליחסן לפעילות הצלבנית הקדחתנית במהלך ניסיונם להקים את מבצר שאסטלה בתל עתרת במהלך שנת 1179 עד לנפילתו באוגוסט אותה שנה בידי צלאח א דין. האגנים שימשו כנראה אבוסים לבהמות ואולי גם לסוסי האבירים של הצלבנים. מתקנים מיוחדים נוספים הם: מחצבה קדומה מאבני בזלת (נדיר) ליד חי טובא,

קבוצה של כ - 10 אבני ריחיים ויותר המפוזרות בח' טובא וסביבתה; עשרות "משחקי גומות" חקוקים במשטחי סלע.

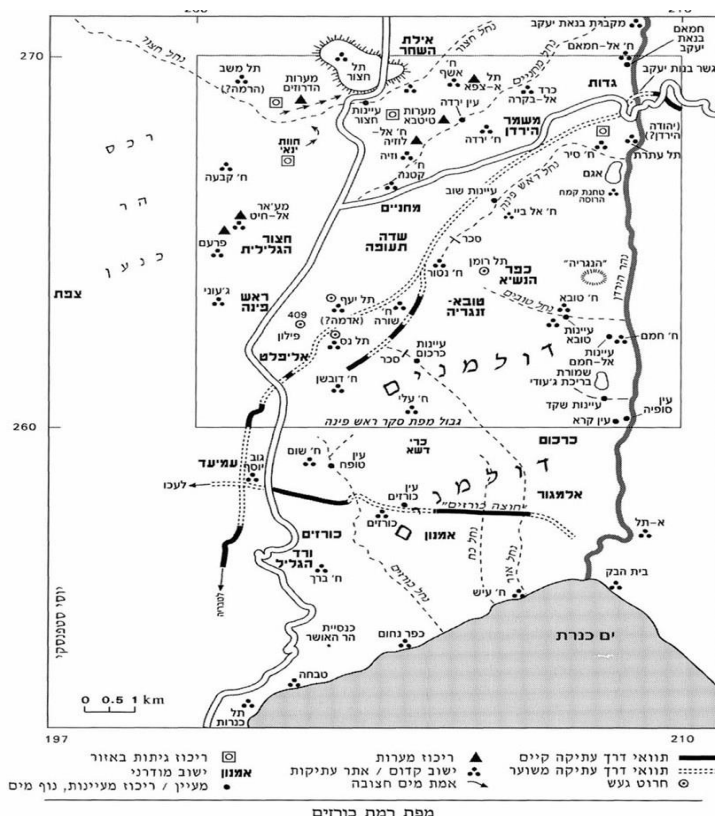
5. ארץ מעבר

רמת כורזים נחצתה על ידי דרך בינלאומית חשובה, שקישרה בין מצרים בדרום וסוריה בצפון סעיף חשוב של דרך זו עבר באזור לאורך החלק המערבי של הרמה. באזור אליפלט פנתה הדרך מזרחה, חצתה את הירדן דרך גשר בנות יעקב והמשיכה לגולן בואכה דמשק. סעיף אחר המשיך צפונה לבקעת הלבנון ולחוף הלבנט. דרך נוספת, בעלת חשיבות אזורית, "חוצה כורזים", יצאה מח'אן ג'וב יוסף מזרחה דרך כותים, חצתה את נחל כח ואת נחל אור על גבי גשרים ששרידיהם עדיין ניכרים בשטח והמשיכה לעבר בקעת הבטיחה וצפון הכנרת. קיומו של קטע מן הדרך הבינלאומית שקישרה בין מצרים וסוריה עזר, כנראה, לבסס מסורות אודות יעקב ובניו הקשורות לרבים מאתרי האזור (גשר/חורבת/חמאם בנות יעקב על הירדן, ג'וב יוסף, ועוד). מאלפת במיוחד היא המסורת אודות יוסף ואחיו הקשורה לבית הכנסת העתיק בח' שורה, המסורת מסבירה את פשר השם "שורה" מלשון "משוארה" - דהיינו, מקום הדיונים של ראשי השבט, ולפיה כאן התדיינו אחיו של יוסף על גורל אחיהם והחליטו להשליכו לבור (הלא הוא ג'וב יוסף!) מכיוון שעל פי המסורת המקראית עברה במקום אורחת ישמעאלים בדרכם למצרים, אליה נלקח יוסף, ברור שהסיפור התרחש בסמוך לדרך הבינלאומית ומכאן הרקע להעתקת האירועים מהקשרם הגיאוגרפי (בעמק דותן) לאתרים באזורנו, הסמוכים גם הם לדרך המוליכה למצרים. דומה שמסורות אלו הקשורות ליעקב ולמשפחתו הן בעלות אופי עממי מקומי וקרומות יותר מכפי שחשבו עד כה (סטפנסקי, 2002, 15).

6. הישוב היהודי ברמת כורזים בתקופת המשנה והתלמוד

בתקופות הרומית והביזאנטית הייתה רמת כורזים גשר חשוב בין הגליל העליון המזרחי לגולן התחתון, שבזכותו התקיים רצף של ישוב יהודי בחלק זה של הארץ. מלבד כורזים, התקיימו באזור שמונה ישובים נוספים, שבהם נתגלו שרידים של מבני ציבור שזוהו כבתי כנסת (ג'עוני, פרעם, מע'אר אל חיט, ח' אשף, ח' נטור, ח' שורה, ח' טובא וח' אל חמאם). שרידים יהודיים מובהקים נתגלו בעבר בפרעם (כתובת דו לשונית עברית יוונית) ובח' שורה (אבן עם 4 מנורות חקוקות, וכן כתובת

איור 1 - מפת רמת כורזים

52

פרק ג' - מבנה היישוב כורזים עפ"י המופיע במקורות ובממצאים הארכיאולוגיים

1. סקירה כללית

בכורזים מזהים את (כרזיים, כורזין) שב'תלמוד'. ממצא החרסים והמטבעות שייך לשלוש תקופות עיקריות:

המאות ה-2 עד ה-4 לסה"נ.

המאות ה-5 עד ה-8 לסה"נ

והמאות ה-13 עד ה-16 לסה"נ.

העיר הוקמה כנראה לאחר 'המרד' הגדול' ומן הסתם על גבי יישוב קדום יותר. דולמנים ושקערוריות חצובות בסלע, שנמצאו בסביבת העיר, מעידים על יישוב בתקופה הפרהיסטורית. במאה ה-2 לסה"נ, עם גידול היישוב היהודי בגליל, התרחבה גם כרזים. בסוף המאה ה-2 או בתחילת המאה ה-3 לסה"נ הוקם בית הכנסת המפואר.

בית כנסת זה, וכנראה גם חלק מהעיר, נהרסו במחצית השנייה של המאה ה-4, לאחר מות יולינוס, משתכפו התקפות הנוצרים על בתי הכנסת ועל היישוב היהודי בגליל. החיים בעיר התחדשו כנראה במאה ה-5 ונפסקו שוב בסוף המאה ה-7 או בתחילת המאה ה-8 לאחר מכן נתחדש היישוב רק במאה ה-13 ונמשך ככל הנראה עד המאה ה-15 במאה ה-19 הוקם על חרבות העיר הכפר הערבי, ח'רבת כרזה. אחרי 'מלחמת העולם הראשונה' עודדו שלטונות 'המנדט' את הבדואים להתיישב במקום. ב'מלחמת השחרור' ננטש הכפר ממתיישביו. (הראובני, 2010, 479).

2. כורזים במקורות

כורזים (כורזין) העתיקה מזוהה באתר ח'רבת כראזה שמצפון לכינרת, כ-4 ק"מ מצפון לכפר נחום.

כורזים יושבה על גבעה נמוכה (45 – 61 מ' מעל פני הים). בסמוך אליה, כ-300 מ' מזרחה, נובע מעיין ביר כראזה, ששימר את שם היישוב.

א) אזכור בברית החדשה

בתקופת בית שני חיו יהודים באזור צפון הכנרת, שם פעל ישוע, וביניהם כאלה שלא קיבלו את ישוע, ולא הלכו אחריו. כאלה היו תושבי כורזים, בית צידא וכפר נחום, וישו קילל אותם בקללה המבטאת חורבן והרס: "אוי לָךְ כּוֹרְזִין! אוי לָךְ בֵּית צִידָה!" (מתי, יא 21).

ב) במקורות חז"ל

כורזין נזכרת במקורות של המאות הג'–ד', בהקשר של מסע העלייה לרגל לירושלים (מנחות ס"ד). נקראת העיר "כרזיים":
'אמר רבי יוסי אף חיטי כרזיים וכפר אחים אלמלא סמוכות לירושלים היו מביאין מהן לפי שאין מביאין את העומר אלא מן השדות המודרמות והמנונרות לכך שבהן חמה זורחת ומהן חמה שוקעת' (תלמוד בבלי, מנחות פ"ה ע"א).

אבל מצוין "אילמלא סמוכות לירושלים".

עפ"י רש"י:

'היו מביאין מהן' – לפי שהן עומדות בדרום.

'המודרמות' – שבדרום.

שבהן החמה זורחת – כל היום.

המנונרות – חרושות הרבה.

בתקופת המשנה והתלמוד, במאות 3 – 4 לספירה, גדלה העיר והתרחבה, ועיקר השרידים מתקופה זו.

ג. נוסעים וצליינים

אוסביוס² כתב בשנת 370 לספירה שהמקום חרב (כנראה במרד גאולוס, בשנת 351), 'כורזין (מת, י"א, כא), כפר בגליל אשר קלל אותו המשיח – לפי האבנגליון, והיום הוא חרב, רחוק מכפר נחום בכ – 1 מילים' (מלמד, תשל"ח, 87). פטרוס דיאקוניקוס, המצוטט כנראה במאה השישית לספירה, מספר על ניסיונות חוזרים ונשנים של יהודי כורזין לבנות את בית הכנסת שלהם.
במאות החמישית או השישית לספירה שוקמה העיר ונערכו בה תיקונים ושינויים. בספר מסעות ארץ הקודש מציינת אגריה³ 'לא הרחק משם בית כנסת אשר קילל האדון. שהרי כאשר עבר האדון והיהודים היו בונים אותו, שאל אותם באמרו:

² האונומסטיקון הידוע של ארץ ישראל הוא של אחד מאבות הכנסייה, אוסביוס מקיסריה, אשר חיבר רשימה של יישובים ומקומות גאוגרפיים אחרים בארץ בתקופה הביזנטית. בספר, מזהה אוסביוס אתרים המוזכרים בתנ"ך ובברית החדשה עם יישובים ומקומות בשטח, כפי שהיו במאה הרביעית. ככל הנראה ערך אוסביוס כחמישה מקורות היסטוריים שהיו לפניו ואף שומם בארץ וראה את האתרים כמו עיניו ושוחח עם אנשי הסביבה. כך מהווה האונומסטיקון של אוסביוס מקור אמין המתעד את שימור השמות בארץ ישראל במאה הרביעית.

³ אגריה (Egeria) או אתריה (Aetheria) ולעיתים סילביה, (Sylvia) הייתה צליינית מגליסיה, אשר ביקרה בארץ ישראל, בלבנט, במצרים ובאסיה הקטנה בין השנים 384 – 381 לערך, ותייעדה את מסעה בסדרה של מכתבים בלטינית וולגריה, המכתבים שרדו בחלקם בעותק מאוחר שנכתב במאה ה-7 והועתק במאה ה-11.

"מה אתם עושים?" והללו: "מאומה". והאדון: "ובכן, אם מאומה הוא זה אשר אתם עושים, מאומה יהיה תמיד". ועד היום נשאר כך. שכן, לאחר מכן, בכל פעם שרצו היהודים לבנותו, כל אשר עשו המשך היום נחרב בלילה, ועם בוקר נמצא תמיד במידה שהיה אז, כאשר קולל. (לימור, 1998, 125).

במאה השמינית פרח העיר מחדש, ושינויים רבים הוכנסו במבנים השונים. אולם העיר נעזבה (ייתכן ורעידת אדמה - 749).

פייר בולון (המאה ה-15) מזכיר את קיומו של כפר יהודי בכורזין.

אנו רואים שכורזין, המוזכרת בברית החדשה, היוותה נקודת ציון יחד עם כפר נחום לצליינים שעברו באזור, וציינו אותה בהקשר לקללתו של ישו.

3. כורזים בממצא ארכיאולוגי

בשנת 1856 נערך הדיון המדעי הראשון בזיהויה של כורזים ע"י אדוארד רובינסון. בדיונו הוא מזכיר את הסוקרים שקדמו לו, ביניהם פוקוק (Pococke), קיית (Keyth) ואחרים. רובינסון דן גם בשתי הערים האחרות הנזכרות בברית החדשה עם כורזים – בית צידא וכפר נחום. את כורזים חיפש בתל חום. עם נימוקיו לשלילת זיהויה של כורזים בח'רבת כראזה, נמנה הנימוק שיש לחפש את כורזים בחורבותיה של עיר גדולה, ואילו בח'רבת כראזה מצא רק עיים דלים ועלובים. (ייבין, 2000, 2). ואן דה ולדה ביקר בח'רבת כראזה בשנת 1851, חלק על דעתו של רובינסון. יחד עם קיית תמהו כיצד לא התרשם רובינסון מהחורבות המרשימות של עיר גדולה. מאז ועם סוקריה של ח'רבת כראזה מטעם PEF⁴ (CONDER ו-KITCHNER) זיהוי כורזים היה מקובל. 1916 – קוהל (KOHL) וונצינגר (WATZINGER)⁵ – פרסמו תכנית בית הכנסת – ארבעה בסיסי עמודים של טור העמודים המזרחי על גבי סטילובאט וכן עמוד אחד מהטור המערבי. בתכניתם שחזרו בניין אורך ושלושה פתחים בדרום, פונים לירושלים. שלושה טורי עמודים בצורת ח וספסלים לאורך שלושה מקירותיו.

⁴ הקרן לחקר ארץ ישראל (Palestine Exploration Fund) או (PEF) שכדי להבדיל בינה לבין קרנות אחרות בעלות שם דומה, יש המכנים אותה הקרן הבריטית לחקר ארץ ישראל היא ארגון שהוקם ב-1865 במטרה לחקור את ארץ ישראל והלבנון.

⁵ ארכיאולוגים שסקרו בתי כנסת עתיקים בגליל וחפרו בבתי הכנסת: כפר נחום וטוריים. הסקר שלהם משנת 1916 "בתי כנסת עתיקים בגליל" נחשב עד היום מחקר חשוב ביותר בתחומם.

1926 – מחלקת העתיקות של ממשלת המנדט בניהול יעורי וני' מחילי – פורק מבנה בפינה הצפון מערבית והתגלה שהפינה אינה בנויה, אלא – סלע בזלת גדול שהושאר ולא סותת. כן נתגלו – ארבעה בסיסי עמודים בטור הצפוני. לפני בית הכנסת

נחשף משטח כניסה מוגבה. ולפניו מדרגות שהובילו מהרחבה שלפני בית הכנסת אל משטח הכניסה. כן נתגלתה "קתדרה דה משה" (הסבר בהמשך), גמלון מגולף בזלת חלונות, עמודים ואבני בניה רבות. בפינה הצפון מזרחית נתגלו ספסלים מסותתים ומוחלקים, העשויים שתי שורות זו מעל זו, על גבי ריצוף עשוי לוחות אבן מסותתים.

"כורזין בנויה על אוכף לאורכה של גבעה מוארכת, שהיא גבוהה יותר בצפון, מתיישרת במרכז ויורדת במדרון תלול למדי בדרום. (ייבין, 1973, 65). על קו פרשת המים של הגבעה, עוברת הדרך המרכזית מצפון לדרום. במרכז הגאוגרפי של העיר מתרכזים שישה מכלולים שבית הכנסת הוא אחד מהם.

האתר נחפר לראשונה על ידי צ'ארלס וילסון, ולאחריו ו' גרין והוריישו קיצ'נר, היינריך קוהל, קרל וטצינגר. בשנים 1980 - 1984 נעשתה פעולת חפירה ושיחזור על ידי רשות העתיקות ורשות הגנים הלאומיים, במטרה לשמר ולשחזר את

המקום ולהפכו לאתר תיירותי. במקום נתגלו מבנים רבים והחשוב שבהם הוא בית כנסת. מלאכת שחזור נעשתה לא רק בבית הכנסת, אלא - בעיר כולה, רחובותיה ובתיה. כמו כן נתגלו מקווה, בורות מים, שלושה בתי בד ושוחזרו בתים רגילים.

החפירות שנערכו בכורזין על ידי מחלקת העתיקות והמוזיאונים בישראל, בשנים 1962-64, היו המאמץ הארכיאולוגי השלישי באתר. העבודה התרכזת במרכז העיר, בחזית הדרומית של בית הכנסת ונערכה פעולת ניקיון. בחלק הצפוני של

העיר נחפר שטח נוסף. בנוסף, נערך סקר מפורט של האתר על מנת לקבל תכנית כללית של העיר (איור 2). במרכז הרובע מתוכנן היטב, חמישה בתים מסודרים בשתי שורות ובית הכנסת הסמוך. הבתים נראים דומים זה לזה, הן בתכנון והן

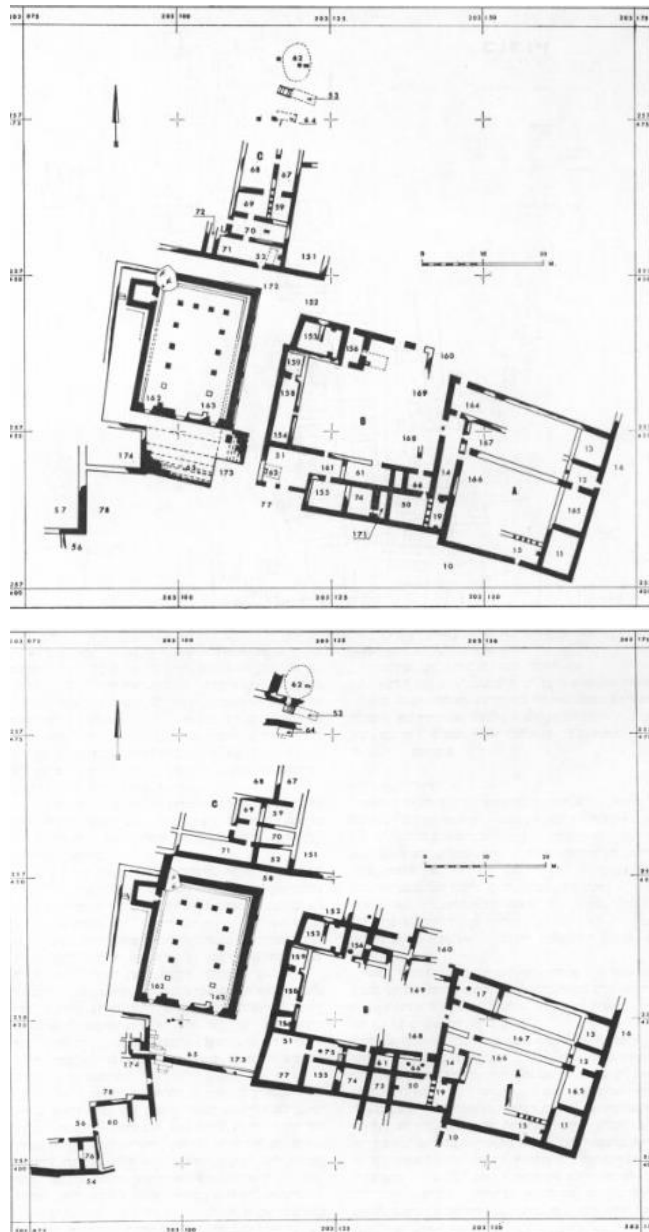
במידות (25 × 28 מ'). נחפרו רק שלושה (A - C) של חמשת המבנים (איורים 3 - 4). הרחוב הראשי הצפון-דרומי של העיר עבר לאורך צדו המזרחי של בית הכנסת ובניין ג'. מעבר חוצה בין בית הכנסת לבניין C, לאורך הבניינים A ו-B. היו חמש

תקופות יישוב בעיר: שתי תקופות פורחות, ושתי עניות למדי. בבתים של התקופה הראשונה יש בית משפחה מרכזי מוקף חדרים אחד, שתיים או אפילו שלוש שורות (איור 4). בתקופה שלאחר מכן בוצעו כמה שינויים, חלוקת חדרים גדולים

בשתי תקופות אלה שימשו חדרים תת-קרקעיים שונים, בעיקר כבורות מים. אחד מהם שימש כטקס מקודש והיה מחובר אל בור אליפטי גדול. הבונים היו בעיקר של אבן מפושטת. בשלבים מוקדמים אלה, הקירות הפנימיים נבנו עם פתחי נישת דמויי חלון כדי לאפשר לאור ולאוויר להיכנס. בתקופות השלישית והרביעית של ההתיישבות, רוב העיר שכבה בחורבות. חורבות אלה שימשו למגורים.

איור 2 - כורזין - תכנית כללית של כורזים. (שטרן, 1992, 775).

איור 3 - כורזים במאה ה - 2 עד המאה ה - 4 לסה"נ (ייבין, 1973, 146).
איור 4 - כורזים במאה ה - 5 עד המאה ה - 7 לסה"נ (ייבין, 1973, 147).

ב) כלי חרס

לענף הקדרות חשיבות רבה לענייננו בשל השימוש הנרחב בכלי חרס בעבר. בענף הקדרות באים לידי ביטוי לא רק היבטים טכנולוגיים אלא גם היבטים כלכליים הקשורים בייצור הקרמיקה ובהפצתה.

כלי החרס שנמצאו נחלקו לחמש קבוצות: הקבוצה המוקדמת כוללת מנורות של סוף המאה השלישית לספירה, קבוצה נוספת של כלי חרס שכיחים באתר היא מהמאות ה-4 וה-5 לספירה. קבוצה שלישית היא מהתקופה הערבית הקדומה (המאות ה-4 – 7), יש כלי חרס מזוגגים מימי הביניים, ואת קרמיקה האחרונות בא לאור בחורבות של ח'רבה קרזה. נמצאו שני מטבעות: הראשון מהמאות ה'ג' – ד'. והשני מסוף המאה ה-4 עד ראשית המאה ה-5 לספירה. הראשון נמצא במקום 52, שם הוא הופקד בתקופה הראשונה של השימוש בבית הכנסת; הוא מתחת לסף בית הכנסת, וכנראה הוסתר שם כאשר בית הכנסת כבר נהרס בחלקו, אם כי עדיין היה בשימוש. (ייבין, 1982, 8).

ג) חלונות כורזים

אחד ממאפייני הבנייה החורנית הוא שימוש בחלונות אבן. בין שני חדרים מפריד קיר. למרבה הפליאה חלקו התחתון של הקיר איננו אלא שורה של חלונות המכונים חלונות כורזים. לוחות הבזלת העבים של המשקופים נושאים על גבם את משקל הקיר כולו. החלונות מאפשרים מעבר אור ואוויר בין שני החדרים. קירות אלה ניבנו בתוך הבתים בגובה שלוש קומות של חלונות, אחד על השני, עד לגובה הבית ועליהן היו מנחים על הגג קורות אבן מבזלת. בנוסף היו משתמשים בקשתות לחיזוק התמיכה של הגגות, (ייבין, 1973, 146). באזור כורזים אין עצים, על מנת להכין גגות לבתים השתמשו בלוחות קורות אבן בזלת, גודל לוחות האבן הם כ-2 מטר (ראה – איור 3) כך שהיו חייבים לבנות קירות תמך פנימיים בתוך הבתים שיחזיקו את קורות אבן הבזלת הקצרות שהונחו על הגגות. לקיר החלונות שימושים נוספים: בחלק מהבתים הנפתחים אל החצר שימשו החלונות כאבוסים. בסיס החלונות מורכב משתי אבנים משופעות, היוצרות בית קיבול בתוך החלון ובו ניתן להניח קש או חציר. האבוסים מהווים עדות כי היו כאן אורוות סוסים. הגולן ידוע כאזור מרעה לצאן ולבקר עוד מתקופת המקרא. הסוסים, לעומת הצאן והבקר, הם בעלי חיים עדינים יותר, הדורשים גידול מבוקר ומחסה בחורף ועבורם נבנו

האורות. ישנן בארץ דוגמאות נוספות לאורות קדומות (מרשה, ממשית, בית שערים ועוד), אולם במזרח הגולן ישנו ריכוז גדול במיוחד. שיטת הבנייה של האורות היא ביזנטית, ומכאן ניתן ללמוד שכבר לפני 1,500 שנה היה גידול הסוסים ענף מרכזי בפרנסת תושבי מזרח הגולן וגליל (פלג, 2011, 47)

איור 5 - חלונות כורזים (פלג, 2011, 49)

ד) מקווה טוהרה

העיסוק בדיני טומאה וטהרה היה מרכזי מאוד בימי הבית השני והעדות הארכיאולוגיות מאותה תקופה מעשירות את הידוע לנו ממקורות חז"ל. פעמים רבות מקבל ממצא ארכיאולוגי את משמעותו מעיון במקורות חז"ל, ופעמים שמקור סתום מתבהר לנוכח הממצאים. המקווה הוא מבנה ייחודי לתרבות היהודית, כך שהימצאותו באתר מסויים משמש כאינדיקטור להיותו ישוב יהודי. מקווה הטהרה היה מרכיב חשוב ביותר בכפר היהודי. בכורזים נתגלה מקווה המורכב משני חלקים: האחד, חדר הטבילה המקורה בלוחות בזלת גדולים שאליה יורדים במדרגות, והשני בור מים גדול למילוי המקווה. על פי ההלכה היהודית על מי המקווה להיות מים שלא נשאבו ביד אדם וכמו כן חייבת להיות לפחות 40 סאה (כמחצית מטר מעוקב) על פי גודלו נראה כי מדובר במקווה ציבורי, בנוי בשיטות הבנייה האיכותיות שהתאפשרו בגלל חוזקה של אבן הבזלת, שיטות שמקורן בתקופה ההלניסטית (מאה שלישית-שנייה לפנה"ס) באזור החורן שממזרח לגולן. (אביעם, 2004, 126). עפ"י הממצאים בכורזים ניתן לקבוע כי 'חטיבת המקווה' שנחשפה כוללת לא רק את בור הטבילה המטויח ואת המדרגות אליו, אלא, מרחב גדול ומרוצף שמשולבת בו מערכת לאספקת מים. גודל המקווה והשתלבותו במכלול הרחבה שלפני בית הכנסת מעידים שהמקווה היה חלק מחטיבה גדולה יותר ששמשה את כלל הציבור (ייבין, 1984, 181)

(ה) הבית המורכב

הירשפלד במחקרו על 'בית המגורים הארץ' ישראלית בתקופה הרומית ביזנטית' מחלק את טיפוס הבית המורכב לשני טיפוסים משנה:

- (א) בית דירות עירוני שנוצר מצירוף יחידות מגורים הבנויות סביב חצר משותפת.
- (ב) בית חווה כפרי המורכב מיחידות מגורים ואגפים שונים הבנויים סביב חצר.

בשני המקרים קשה לענות על השאלה האם המכלול נוצר בהדרגה או שתוכנן מלכתחילה כיחידה שלמה (הירשפלד, תשמ"ג, 21)

(ו) בתים פרטיים

בכורזים נחפרו שני בתים פרטיים מפוארים וגדולים ששרדו כנראה מרובע האמידים של הכפר הגדול שהיה כאן. עושר המשפחות שגרו במקום ניכר בבנייה האיכותית, בשטח הגדול של המבנה, בריבוי חדריו ובעיטורו האדריכלי. הבתים תוכננו ונבנו במומחיות. תחילה יישרו את השטח ע"י אבני בזלת גדולות שלובים היטב זה בזה. לפני הקמת הבניין פולסו פני השטח ע"י אדמה בהירה שכבת אדמה ואבנים שטוחות, עליהן הונח הריצוף המקורי. לאורך קווי הקירות המתוכננים, שורת אבנים ששמשה תשתית לקירות עצמם. תקרות המבנים נבנו ע"ג קשתות נשענות על אומנות ועל עמודים, בקירות הותקנו חלונות. בקרקעית המבנים נמצאו בורות מים. במבנים שנמצאו בסיסם במאה השנייה שלישית ועליהם שכבות מהמאה שנים עשרה. חלק מהמבנים בעלי שלושה, ארבעה מרחבים משותפים. (ייבין, 182, 8). אנו רואים יישוב מתוכנן, מערכות בנייה מקצועיות וכן משפחות גדולות או רב דוריות במבנים מורחבים.

(ז) בית הכנסת

אחד הביטויים המובהקים לחיוניותו של היישוב היהודי לאחר חורבן הבית הוא שרידי בתי הכנסת הפזורים בכל רחבי הארץ. יש שהשריד מבית הכנסת הוא העדות היחידה ליישוב יהודי במקום לאחר חורבן הבית. "יש שהמקום בו נמצאו שרידי בית הכנסת לא נזכר בספרות, לא בימי בית שני ולא מן הימים שלאחריו." (ספראי, 1982, 147).

במחקר בתי הכנסת המכונים הגליליים, הקדומים, בולטות עוד מראשית הדרך שתי בעיות יסוד: מהו המודל הרומי של הבניין? ומהו האזור הגאוגרפי - התרבותי שממנו נבעה ההשפעה האמנותית על מבנים אלה? קבוצת בניינים זו מוגדרת היטב מבחינה אדריכלית ואמנות, אך אין אחדות דעות באשר לזמנה. לדעת המקדימים, בעיקר היינריך קוהל וקרל וטצינגר, גדעון פרמטר וצבי אורי מעוז (קבוצה זו היא מימי שלטונם של הקיסרים מבית סוורוס, דהיינו מהשנים 180 - 235 לספירה בקירוב, ואילו חוקרים אחרים, במיוחד אריק מאירס וישראל לוי, המסתמכים על ממצאים ארכאולוגיים מחפירות, נוטים לתארך את בניית בתי כנסת אלה לשנים 250 - 300 לספירה בקירוב. לאחרונה הציעה ג'ודי מגנס שתאריך בנייתם של חלק מבתי כנסת אלה הוא ממש בעיצומה של התקופה הביזנטית. (ביגר, תשס"ג, 8).

מאז לידתו בימי בית שני היה בית הכנסת מרכז החיים הדתיים והציבוריים בקרב היהודים. בית הכנסת שימש לא רק לתפילה ולקריאת כתבי הקודש, אלא גם למטרות אחרות, ולעיתים קרובות נבנו לידו חדרי ספח: בתי ספר, אכסניה, ומקום מושב לבעלי תפקידים בבית הכנסת. בספר ירמיהו מופיע הביטוי "בית העם" (ירמיהו, ל"ט, ח'). מקובלת ההנחה שמוסד בית הכנסת נולד בגלות בבל כתחליף לבית המקדש בירושלים. "אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל" (תלמוד בבלי, מגילה, כ"ט, ע"א).

שני הקטבים: הצורך לעצב מבנה שעיקרו הפונקציונאלי בחללו הפנימי, כנגד התפיסה המקובלת בארכיטקטורת המקדשים הקלאסית — עיצוב מבנה שעיקרו בחיצוניות. המקדשים הקלאסיים, שרוב מעריציהם נשארו בעת הפולחן מחוץ להם, בעזרות, היו בניינים 'מוחצנים' (אקסטרוברטיים) — כעין מבנים פיסוליים בתוך סביבתם. השינוי המהפכני באופייה של הארכיטקטורה הדתית העולמית — 'הפנמות' המבנים — שנתפס במחצית המאה הרביעית, עם בנייתן של הכנסיות הראשונות. במקביל לתהליך זה... במאות הרביעית והחמישית, עדים אנו לשינוי כתפיסת המבנה של בתי הכנסת הארצישראלים. נקודת הכובד החזותית עוברת מן החוץ אל הפנים — במקביל לעליית האדריכלות הכנסייתית וירידת המקדשים הקלאסיים. ביסוד השינוי אין עומד ה'חיקוי', אלא שינוי הערכים הכללי שחל בארכיטקטורה ובתפיסת המחשבה בכלל. שהרי 'חיקוי' או 'אי חיקוי' הוא עניין

שאדריכל יחיד עשוי היה לנקוט בו או לדחותו מתוך בחירה חופשית. אך השתנות של עולם הערכים הכללי, שהקיפה את הארכיטקטורה ואת האמנות העולמית, ואת אמנות יהודי ארץ ישראל.

בכלל, הייתה עניין שהיוצרים לא היו עשויים להתמודד כנגדו. וספק אם היו בנאים אלה בכלל מודעים בזמנם לתהליך השינוי החריף, שאנו ממרחק הזמן מבחינים בו בנקל. שני הקטבים, הצורך הפונקציונאלי להדגיש את הפנים מול הנטייה של האדריכלות הדתית העולמית להדגיש את החוץ, היו מעין 'ניגוד אינטרסים' (צפריר, 1984, 187) מבנה בית הכנסת הבנוי מבזלת שחורה, שהיא האבן המקומית עומד במרכז הישוב. אל החזית המרשימה ניתן לעלות בגרם מדרגות מפואר. לאחר החפירות הועלו שתי אפשרויות לשחזור חלקו העליון של המבנה שלא שרד:

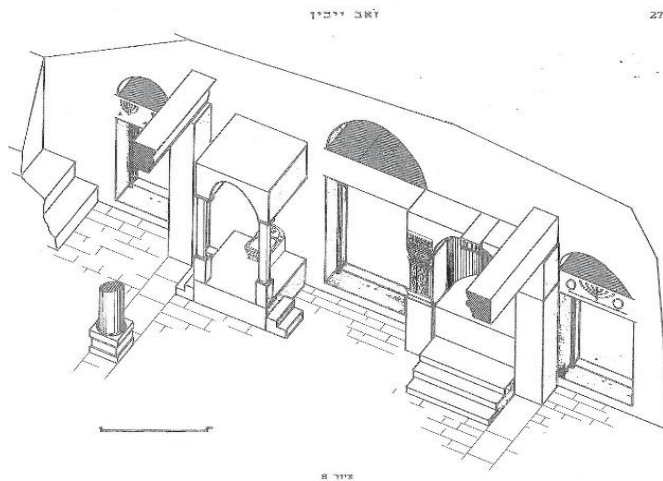
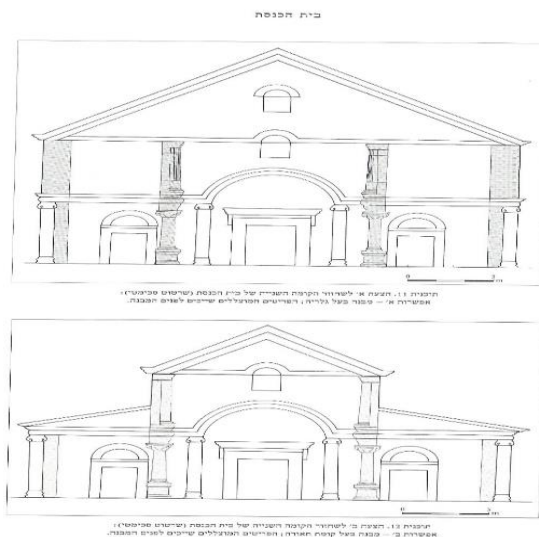
1] גג גמלוני רחב המכסה את כל הבניין בן שתי הקומות, על אולמו המרכזי וסיטראותיו.

2] גג גמלוני המכסה על אולם התווך המוגבה ושני גגות משופעים המכסים על הסיטראות הנמוכות. (ייבין, 2000, 59).

על פי הממצא שהתגלה בחפירות, שני השחזורים אפשריים. בחזית, אל מול שלושת הפתחים הפונים דרומה לירושלים (כמו בברעם ובשאר בתי הכנסת מטיפוס הגליל (ההררי), מונח קטע משוחזר מחזית הגמלון. קדקודו עטור בעיט פרוש כנפיים שממנו השתמר בעיקר הגוף. אך במבט שני ניתן לראות את המקום שבו התחברו הרגליים, הראש והכנפיים.

המבנה גודלו 17.5 X 25 מ' ויש בו שלוש שורות עמודים המסודרים בצורת האות ח"י"ת. בתוך המבנה, לאורך הקירות מוצגים אפריזים מעוטרים בעושר רב. ברבים מהעיטורים מופיעות דמויות אדם ובעלי חיים, בהן גם דמויות מיתולוגיות (מדוזה, קנטאורים), תיאורי מחזות הציד והטרף, בציר הענבים ודריכתם בגת. כמו בעיטור העיט שבגמלון החזית, אף בעיטורים הפנימיים ניכרת היטב פגיעת ידם של משחיתי דמויות (איקונוקלסטים), קנאי דת שפעלו באתר (כנראה במאה השמינית על פי צו השלטון המוסלמי). לשרידי המתקנים שניצבו מצדי הפתח המרכזי בתוך המבנה. מן הצד השני שוחזר חלקית המתקן או המסגרת האדריכלית שבתוכה נבנה (כנראה בעץ) ארון הקודש. מן המשנה עולה כי בתקופת התנאים, כלומר עד לראשית המאה השלישית לספירה, היו ספרי התורה נתונים במתקן נייד המכונה "תיבה":

"סדר תעניות כיצד? מוציאים את התיבה לרחובה של עיר (תענית, ב, א.) החל
 מאמצע המאה השלישית נבנו בבתי הכנסת
 מתקנים קבועים, על גבי בימות, מעוטרים היטב בקיר הפונה לירושלים. בימות
 כאלה נתגלו אף בגוש חלב, ובכפר נבוריא.

איור 6 - (ייבין, 2000, 59)

איור 7 - (ייבין, תשמ"ה, 274)

שתי הצעות שחזור לבית הכנסת כורזים :

- 1) גג אחד גדול, מעל המבנה – כולו.
- 2) גג גבוה מעל מרכז בית הכנסת, ומשני הצדדים גגות נמוכים יותר (כדוגמת בזיליקה עם ספינה מרכזית – "נאביס", ושתי סיטראות בצדדים).

ג'ודי מגנס טוענת כי בית הכנסת בכורזים הוא דוגמא טובה לקבוצת בתי כנסת הקרויה בתי כנסת גליליים : מבנה בסיליקה, בנוי אבן גזית ומעוטר בתבליטים עשירים ובפסלי אריות. מגנס חולקת על קביעתו של ייבין שטוען שבניית בית הכנסת החלה במאה ה - 4 והסתיימה לאחר הפסקה במחצית השנייה של המאה הרביעית. על סמך שיקולים סטריטוגרפים, המבוססים על ממצא המטבעות וכלי החרס (שפרסם ייבין) נראה למגנס כי בית הכנסת נבנה לא לפני הרבע השלישי של המאה ה - 5. (מגנס, 2007, 16).

ח) קתדרא דה משה

מלבד הספסלים הייתה מצויה בבית הכנסת קתדרא, מקום מושב לחכם המלמד תורה לרבים, שנקראה בשם "קתדרא דמשה". הסופרים והפרושים היושבים על "קתדרה של משה". כינוי זה מצוי גם במדרש. כיסא בזלת מהודר שעליו ישב כנראה אחד מנכבדי הקהילה. פריט נדיר ומפואר זה נתגלה כבר בחפירות שנעשו כאן ב - 1926 על הכיסא (גובה הכיסא - 56 ס"מ, ורוחבו - 75 ס"מ) נחקקה כתובת ארמית, שהיא הכתובת היחידה שנתגלתה בכורזים, ותרגומה "זכור לטוב יודן בן ישמעאל שעשה את הסטיו הזה ומדרגותיו מרכושו, יהי לו חלק עם הצדיקים". כיסא כזה התגלה במספר ניכר של בתי כנסת בתפוצות ובארץ החל מן המאה הראשונה לפני הספירה, כגון דילוס ביוון, כורזים וחמת טבריה ועוד (ספראי, תשמ"ג, 161).

"כיצד היו זקנים יושבין" פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי קודש (כלומר כלפי ירושלים ובית המקדש) וכשמניחין את התיבה פניה כלפי העם ואחוריה כלפי קודש וכשכהנים נושאים את כפיהם פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי קודש וחזן הכנסת פניו כלפי קודש וכל העם פניהם כלפי קודש" (תוספתא, מגילה ד', כ"א).

ידיעות על הכיסאות המיוחדים שהתגלו בכמה בתי-כנסת עתיקים וההשערות על הקשר בינם לבין 'כיסא משה' הנזכר בברית החדשה, וכן במדרש הארץ-ישראלי פסיקתא דרב כהנא התפרסמו כבר לפני שנים רבות. כבר בשנת 1897 הצביע בנימין זאב באכר על הקשר שבין המונח 'כיסא משה' שבברית החדשה ובין הדרשה שבפסיקתא בדבר קתדרה דמשה (חננאל, 1994, 3) כתובות ההקדשה בבתי הכנסת העתיקים פותחים ברובן במילים "דכיר לטוב", היינו "יזכור לטובה" או "זכורין לטובה", (נווה, 1978, 9). החוקרים שעסקו בכתובות בתי הכנסת הצביעו על העובדה שברוב המקרים הפועל: "עבד", "עשה" אין פרושו שביצע את המלאכה – כי אם נתן את החפץ במתנה. (נווה, 1978, 9).

הכתובת שנתגלתה ותרגומה:

זכור לטוב יודן בן ישמע(א)ל	"זכיר לטב יודן בן ישמעל
שעשה את הסטיו הזה	דעבד הדן סטוה
ומדרגותיו מרכושו	ודרגוה בפעלה יהי
יהי לו חלק עם צדיקים	לה חולק עם צדיקים"

'יודן' – יהודה, 'סטוה' – 'סטיו' או אסטיו (בתלמוד), מילה יוונית שפירושה שורת עמודים (נווה, 1978, 37),
'חולק עם צדיקיה' – יש לו חלק במקום קדוש זה, או מוסב על העולם הבא. (נווה, 1978, 38).

איור 8 - קתדרה התמונה מתוך - (חננאל, 1994, 6)

עפ"י ייבין, יש לבדוק מחדש את משמעותה של כתובת זו ולברר שני דברים :
התיבה הדן (=הזה) – מצביעה על אלמנט שעשה יודן בן ישמעאל בבית הכנסת, אך
אם התכוון לאולם בית הכנסת ועמודיו ועל המדרגות שמחוץ לבית הכנסת (שהרי
אין אולם עמודים ומדרגות אחרים בבית הכנסת). יי אפשטיין הציע לפרש את
התיבה הברורה שעל הכתובת : סטוה⁶ = איצטבה, כלומר : משטח מורם, דרגש או
כסא של אבן. ייבין מציע לפרש את התיבה סטוה = אצטבה, כלומר – מקום מוגבה
מעל המפלס שלידו, שאליו עולים בכמה מדרגות ומציע אלמנט סימטרי לגומחת
ארון הקודש, בין הפתח המרכזי לפתח המזרחי, במה מעוטרת לקריאת התורה.
(ייבין, תשמ"ה, 275).

ט) בית הבד

ענף הזית - בולט בכך שהיווה לכל אורך ההיסטוריה את אחד הענפים החשובים
והשימושיים ביותר בחיי האדם. עץ הזית אפשר שימוש מגוון לצורכי היום יום בכל
חלקיו – מחימום והסקה, מאכל, ועד לקוסמטיקה ולפולחן דתי. בית הבד מוזכר
במשנה יותר מ-60 פעמים. (אביצור, 1984, 3).
ד"ר רפאל פרנקל, הגדיר שלושה שלבים בסיסיים בתהליך הפקת שמן הזית (לאורך
כל התקופות) :

1. ריסוק – במתקן "המפרכה" בין ה"ים" ל"ממל" – מרסקים את הזיתים.
2. כבישה/סחיטה – ב"עקלים" לחץ קורת העץ (בד) בזמן הסחיטה, שימשו הסלים גם כמסננת. השמן והמוהל (נוזל נוסף בלתי שמנוני המצוי בזית) טפטפו החוצה ואילו הגלעינים, הקליפה ושאר הפסולת שנקלעה בין הזיתים נותרה בתוך הסלים. פסולת זו כונתה במשנה "גפת" ושמשה להאכלת בהמות ולהסקה.

⁶ במקורות מופיע לרוב המונח הבא לתאר אולם עמודים בכתיב סתיו או סטו, ואילו המונח הבא לתאר מקום בנוי, שהוא חלק ממבנה, מוגבה מעל הרצפה (איצטבה), ולעיתים גם מעוטרת בעמודים, מופיע בכתיב שונה.

3. הפרדה – בין השמן למוהל. הנוזל הנסחט שהכיל את השמן

והמוהל נזל אל בור איסוף שמן הנקרא "עוקה"

לאחר מספר ימים, השמן צף מעל המוהל והנוזלים

הופרדו לכלים שונים. (פרנקל, תשס"ד, 16).

על פי ד"ר רפאל פרנקל, אין אפשרות לתארך מתקן על פי צורתו וסגנונו

בלבד, ובעבודת הדוקטורט שלו, נכתב, שלא ניתן לעקוב אחר טיפוסי בתי בד

ותפוצתם, ללא סדר כרונולוגי של האתרים ואינפורמציה על תיארוך

המתקנים.

אחד ממקורות הפרנסה החשובים של תושבי כורזים היה בית הבד, הממוקם בקצה

המערבי של הכפר. במקום נתגלו מתקן ריסוק, גלגל אבן גדול ומתקני סחיטה. בשלב

הראשון, את האבן הפורכת סובבו בעזרת בהמה או בני אדם, והיא ריסקה את

הזיתים שהונחו על אבן הפריכה. בשלב השני, הזיתים המרוסקים הועברו לסלים –

"עקלים", אותם הניחו בערימה זה על גבי זה תחת מכבש שסחט אותם. השמן נסחט

מהעקלים לסדק עגול שבבסיס המכבש, ומשם נשפך לאגן חצוב בסלע למרגלותיו.

תהליך הסחיטה נעשה ע"י:

1. קורת בית הבד הנעוצה בצידה האחד בקיר ובצידה השני קשורות אליה אבנים

ששמשו כמשקולות. קורה שהונחה.

2. על גבי שני עמודים שעמדו משני צידי מתקן הסחיטה, המכונים "בתולות בית

הבד". בקורה היה חור המותאם לבורג,

שהסתובב בתוכו ויצר לחץ גדול על לוח עץ שהונח מעל ערימת העקלים.

אחד מתוך שלושה בתי בד שהתגלו בכפר והמעידים על גידול כמות גדולה של

זיתים וייצור רב של שמן. במבנה נחשפו

שני המתקנים שבעזרתם הפיקו את שמן הזית: מתקן הפריכה (הריסוק) ומתקן

הכבישה(הסחיטה). (עמית, 2004, 178).

הראשון כולל גלגל אבן (המזוהה לדעת רבים עם ה"ממל" שבמקורות התלמודיים)

המתגלגל בתוך אגן אבן גדול (ה"ים" שבמקורות) ומרסק את הזיתים לעיסה

שמנונית. זו מועברת בתוך עקלים (סלים) אל המכבש. המכבשים שנחשפו כאן הם

מכבשים בשיטת "הלחץ הישיר" בהם קובעו קורות עץ בצורת האות ח"י" אל

החורים הרבועים שבשני צדי אבן המכבש. בקורה האופקית היה משולב בורג שבעת

סיבובו ירד טס הלחץ של המכבש כלפי מטה וסחט את ערמת הסלים.

לא בכדי בית הבד ממוקם בקצה הכפר. הדבר נועד כדי למנוע מעבר שיירות החמורים הנושאים את הזיתים מן המסיק דרך הכפר, ולשמור על איכות החיים של תושביו.

2. מודעות אקולוגית

בתקופת המשנה הייתה מודעות לאיכות הסביבה. נחקקו חוקים ונתנו הנחיות לפעילות חקלאית ותעשייתית, כל זאת כדי לשמור על איכות חיים בתחום היישוב. 'מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמישים אמה... מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה...' (תלמוד בבלי, בבא בתרא ב, ח – ט). 'אבא שאול אומר: לא יפתח אדם חנות כנגד חצרו של חברו, כדי שלא יהא יושב בחנותו ורואה מה בחצרו של חברו' (תוספתא, בבא בתרא ב', ט"ז). מבנה בית הבד בכורזין נמצא במדרון העיר, ולא במרכז. דבר זה מעיד על כך שהפרידו את מבני התעשייה (רעש, לכלוך, גפת) מחוץ לתחום המיושב, התחשבות בסביבה מרצון או אילוץ.

מתברר כי המודעות האקולוגית והיחס לסביבה ולשכנים, לא החלו בתקופה המודרנית. מודעות, ואף הנחיות ברורות מצויות במקורות התלמודיים ובהלכות שנועדו לשמור על איכות הסביבה ולקיים אורחות חיים באוויר שאינו מזוהם ומניעת רעשים לרווחת התושבים. בכורזין המודעות האקולוגית באה לידי ביטוי בבניית מבנה 'התעשייה' – בתי הבד במקום שהוא מרוחק ממרכז היישוב, למניעת רעש, לכלוך והפרעות תנועה – אתונות וכרכרות.

עפ"י הממצאים הארכיאולוגיים, אנו רואים שביישוב כורזים התקיים רצף התיישבות מהמאה ה-1 לסה"נ ועד המאה ה-8 לסה"נ. בראשיתה נבנתה כורזים בחלק הצפוני (הגבוה), ומשם התפתחה לדרום ולמערב, ולקראת המאה ה-4 לסה"נ השתרעה על רוב הגבעה עד לגדתו הצפונית של נחל כורזים. באתר התגלו: רחוב מרכזי העובר מצפון כלפי דרום, דרום מערב, היישוב היה מחולק ליחידות בנייה ולרבעים. הרובע המרכזי נבנה בחלק הצפוני (הרחב), המבנים נבנו ממזרח למערב ובמרכז הרחבה נבנה בית הכנסת שניכרים בו לפחות 4 תקופות בנייה. במבנים נמצאו שרידי ריצוף, כלי חרס ובחלק מהבנים נמצאו חלונות 'חורניים' או כפי שקבלו את הכינוי 'חלונות כורזים'. נראה שהרובע המרכזי היה בנוי משישה מבנים גדלי ממדים. אחד המבנים שימש מקווה טוהרה, קירות מטיחים וצפה מרוצפת. בין המבנים נמצא בור מים לאיגוס. בקצה הרובע המערבי ובקצה

הרובע הדרומי, התגלה בית בד ובתוך המבנה התגלו ה'ים' ומתקני הסחיטה. בית הכנסת שהיה חלק מהרובע המרכזי שיך לבתי הכנסת הגליליים. (שטרן, 1992).
אם כן אנו רואים בנייה מאורגנת ורצף התיישבות של יישוב - עיר? במורדות הגליל התחתון המזרחי.

סיכום

רובו הגדול של העם היהודי בארץ התיישב במה שמכונה במקורות התלמודיים בשם "ערים", כלומר, עיירות בינוניות או קטנות אשר אפשר לכוון גם בשם כפרים. מצויות היו ערים גדולות בארץ ישראל בתקופה זו, כמו: ירושלים, ציפורי, טבריה ואחרות, ויהודים גרו במספרים קטנים או גדולים גם בערים ההלניסטיות הגדולות שלאורך החוף, כגון: עזה, אשקלון, קיסרין ואחרות. אולם החלק המכריע של העם, מסתבר, גר בעיירות המרובות שביהודה, בגליל ובעבר הירדן. עיירות אלו נקראות בספרות בשם "ערים".

רבות מן העיירות נקראות לפעמים באותו מקור ספרותי ואצל אותו מחבר גם בשם כפרים. הכפרים, אשר היוו 'ממש' כפר לפי מושגיהם, נזכרים מעט יחסית בספרות התלמודית ובמקורות האחרים. גם תושבי ה"ערים" עסקו בעיקר בחקלאות או במלאכות הקשורות לעבודה חקלאית" (ספראי, תשמ"ג, 55).
החקירה הארכאולוגית והחקירה האמנותית אמנם מהוות דיסציפלינות לעצמן במה שקשור לדרך המחקר, אבל הן משתלבות היטב במסכת הכללית של לימוד התקופה. לפי תפיסה זו אין חלוקה מהותית בין ה'היסטוריה' לבין ה'ארכאולוגיה' אלא כשיטת המחקר ומהות המקורות. הארכאולוגיה אינה נספח איורי להיסטוריה והיא הרבה יותר מאשר סתם 'מדע עזר' של ההיסטוריה' הממצא הארכאולוגי והאמנותי הוא מקור ידע רב חשיבות לגילויים של תהליכים היסטוריים וללימוד תנאי חייהם, ארגונם החברתי מנהגיהם, כושרם הטכנולוגי, תפיסתם האסתטית ועולמם הדתי של בני התקופה.

בעבודתי זו, ריכזתי כתובים ממקורות חז"ל ומכתביהם של ספראי וקרויס שהתחבטו בהגדרתן של צורות ההתיישבות יהודיות שהיו קיימות בארץ ישראל

החל מהמאה השנייה לספירה (לאחר מרד בר כוכבא) ועד סוף התקופה הביזנטית (סוף המאה השביעית). התייחסתי לכתביהם של אליצור, הירשפלד, פרנקל ואחרים אודות מתקנים (בתי בד, גתות) מבנים (בתים, בית הכנסת) וריכוזי וציטטתי את הכתובים והממצאים הארכאולוגיים שנחפרו ונכתבו ע"י galor, הירשפלד, ייבין,

סטפנסקי. כדי להשלים את התמונה המצטיירת מהמקורות התלמודיים נעזרתי
 בעדויות הארכיאולוגיות שנתגלו באתר כורזים, בחפירות ובסקרים החל מאמצע
 המאה ה-19. (נחפרו מספר אתרים, יצאו סקרים אך התמונה אינה שלמה).
 לאורך שלבי העבודה והמחקר, הבנתי ולמדתי את בעייתיות החוקרים אודות
 ההגדרות של צורות ההתיישבות והכתובים שהיו ברורים במאה השנייה והשלישית
 לספירה. לאחר רעידת האדמה 363 ומרד גאלוס וחידוש ההתיישבות החלקי
 בעקבותיהם, חלק מהכתובים שנמצאו, כנראה והועתקו, הועברו, על סמך
 התבססות על ממצאים מתקופות קדומות יותר.
 הממצא הארכיאולוגי בכורזים הוא מגוון, ומראה התיישבות עצמאית, מקומית וכן
 מיקום ופעילות ענפה על ציר טבריה - דמשק.
 על אף היות המקום במורדות הגליל, הושפע מסגנונות בנייה שהיו נהוגים בגולן.
 בכורזים התגלו :
 א. בית כנסת מפואר גדול ולפניו רחבה גדולה ומקווה טוהרה, ממצאים המעידים
 על התכנסות 'המונית': הן האוכלוסייה המקומית והן ה'כפריים' בימי שני
 וחמישי.
 ב. בתי בד - נתגלו לפחות שלושה מבנים ששמשו כבתי בד, דבר המעיד על גידול
 'תעשייתי' של זיתים. בתי הבד מוקמו בקצה היישוב, דבר המעיד על תכנון עירוני
 ומודעות אקולוגית.
 ג. בתים מורכבים - ביישוב כורזים נחשפו בתים שהורכבו מיחידות מגורים הבנויות
 סביב חצר משותפת, אפשרות למשפחות גדולות רב דוריות.
 ד. רחוב מרכזי - ציר מרכזי של רחוב מתוכנן עם קירות משותפים האופייניים
 ליישוב עירוני (ולא כפר).
 ה. תפרוסת היישוב - והתפשטות העיר מצפון למורדות המערביים, דרומיים מראים
 לנו תכנון הרחבה עירוני.
 לאור הנתונים ההיסטוריים והספרותיים שריכזתי, ועפ"י הממצאים
 הארכיאולוגיים שנמצאו באתר החפירות וסביבתו הגעתי למסקנה כי היישוב
 כורזים היה עיר, אך ברצוני להוסיף הסתייגות: ייתכן והעיר כורזים החלה דרכה
 ככפר, על תוואי הדרך מטבריה לדמשק ולאור מיקומו של היישוב והתנאים
 הסביבתיים הפך המקום לעיר עם כל המשמעויות הכרוכות בכך.

ביבליוגרפיה

- מ', אביעם, 'בתי הכנסת העתיקים בבית אלפא, בוזמת טבריה ובכורזים'. מראי מקום: לטייל עם המקורות בצפון הארץ, יד בן צבי, עמ' 126 – 127.
- ש', אביצור, 'בית הבד המסורתי', מוזיאון ארץ ישראל (ת"א), 1984, עמ' 3.
- א', אופנהיימר, 'הגליל בתקופת המשנה', מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1991, עמ' 11 – 14.
- ג' ביגר, ד' גרוסמן, 'צפיפות האוכלוסין בכפר המסורתי בארץ-ישראל', קתדרה 107, ניסן תשס"ג, עמ' 6 – 47.
- י', גייגר ושות', 'ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי - היסטוריה מדינית, חברתית ותרבותית', יד בן צבי ירושלים, 1982.
- ב', גבריאלי, שילר, א', 'הגליל העליון המזרחי ורמת כורזים', אריאל: כתב עת לידיעת ארץ ישראל, ירושלים, 2002.
- י', הירשפלד, 'בית המגורים הארץ ישראלי בתקופה הרומית ביזנטית', יד בן צבי, ירושלים, תשמ"ג.
- ע', הראובני, 'לקסיקון ארץ ישראל', משרד החינוך, 2010, עמ' 478 – 479.
- י', זיו, 'הגליל התחתון וארץ כנרת' מדריך ישראל, כתר, ירושלים, 1978, עמ' 7.
- מ' חננאל, 'קתדרה דמשה וקתדרה דדרושה', קתדרה (72), 1994, עמ' 3 – 12.
- ז', ייבין, 'בית הכנסת בכורזין – הצעה לשחזור פנים הקיר הדרומי', ארץ-ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, תשמ"ה, עמ' 275 – 276.
- ז', ייבין, 'בית הכנסת בכורזים חפירות בשנים 1962-1964, 1980-1987', רשות העתיקות, ירושלים, 2000.
- ז', ייבין, 'החפירות בכורזין בשנים 1962–1964', ארץ-ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה (י"א), 1973.
- ז', ייבין, 'המקווה בכורזין', קדמוניות, 1984, עמ' 179 – 181.
- ז', ייבין, 'כורזין', חדשות ארכיאולוגיות (ע"חע"ט), 1982, עמ' 7 – 11.

- מ', ליבנה, 'טיולים בחבל כורזים', אריאל: כתב עת לידיעת ארץ ישראל, (154), 2002, עמ' 136.
- א', לימור, 'מסעות ארץ הקודש - עולי רגל נוצרים בשלהי העת העתיקה, ירושלים, 1998, עמ' 125.
- ע', מלמד, 'ספר האונומאסטיקון לאבסביוס, ירושלים, תשל"ח, עמ' 87.
- י', נווה, על פסיפס ואבן: הכתובות הארמיות והעבריות מבתי הכנסת העתיקים, החברה לחקירות א"י ועתיקותיה, 1978.
- י', סטפנסקי, 'רמת כורזים', אריאל: כתב עת לידיעת ארץ ישראל, (154), 2002, עמ' 9 – 27.
- ז', ספראי, 'השלטון העצמי היהודי לדורותיו', הקהילה היהודית בתקופת המשנה והתלמוד(א), ירושלים, 2001, עמ' 147 – 168.
- ש', ספראי, 'בשלהי הבית השני ובתקופת המשנה', מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשמ"ג.
- ש', ספראי, 'היישוב היהודי בגליל ובגולן במאות השלישית והרביעית', ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי – היסטוריה מדינית, חברתית ותרבותית, כרך א, ירושלים, 1982, עמ' 147.
- ש', ספראי, 'הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד', מרכז זלמן שזר, 1995.
- ר', פלג, 'בנתיבות הגולן והחרמון' יד בן צבי, ירושלים, 2011.
- ר', פרנקל, 'תולדות עיבוד יין ושמן בגליל בתקופת המקרא המשנה והתלמוד', עבודת דוקטורט, תשס"ד.
- י', צפירי, 'ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי - הממצא הארכיאולוגי והאמנותי', כרך ב, ירושלים, 1984, עמ' 305 – 307.
- ש', קרויס, 'הכרך, העיר והכפר בתלמוד', העתיד, ברלין תרע"א, 1 – 50.

מ', שטרן ושות', 'ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי - הממצא הארכיאולוגי והאמנותי', (כרך ב), יד בן צבי, ירושלים, 1984.

- מ', שטרן, 'כורזים', אנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (ב), משרד הביטחון, כרטא, 1992, עמ' 774 – 779.
- K. Galor, 'Domestic Architecture', The Oxford Handbook of Jewish Daily Life In Roman Palestine, 2010.
- J. Magness, 'The Date of The Synagogue at Chorazim'. Michmanim, (20), 2007, Pg' 7 – 18.

רשימת נספחים:

נספח א' - בתי כנסת בגליל מתקופת בית שני ועד התקופה הביזנטית.

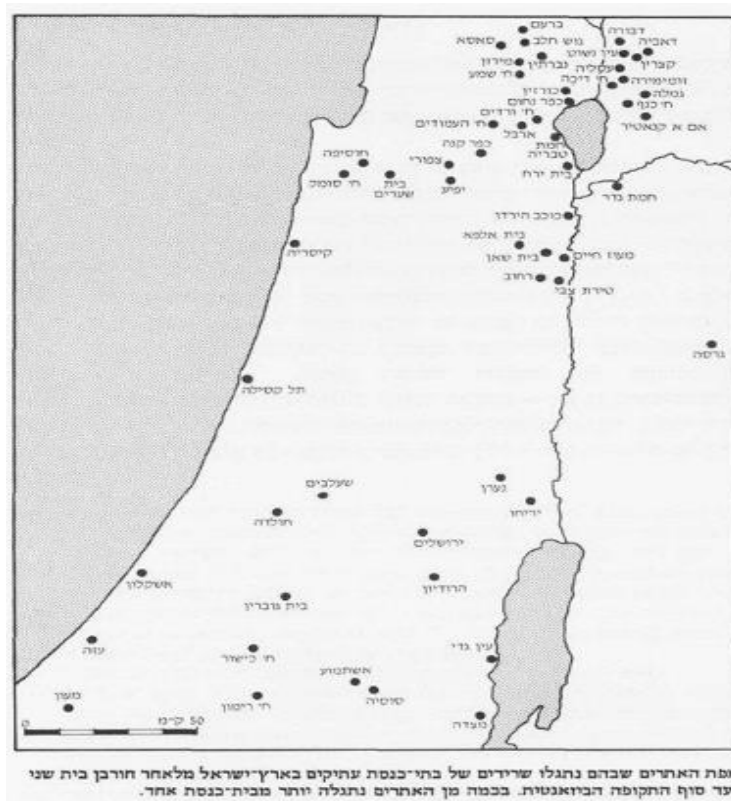
נספח ב' - אפריז מבית הכנסת כורזים.

נספח ג' - בית הכנסת - מראה כללי ממזרח 1926, 1987.

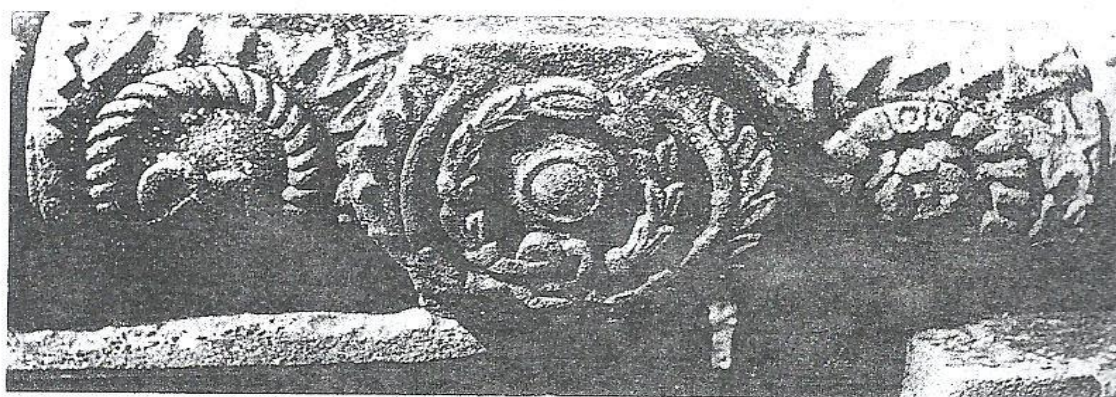
נספח ד' - תוכנית הרובע המרכזי של כורזים עפ"י ממצאי החפירות והסקר 1962 – 1964, 1980 – 1987.

נספח א' - בתי כנסת בגליל מתקופת בית שני ועד התקופה הביזנטית

(שטרן ושות', 184, 167)

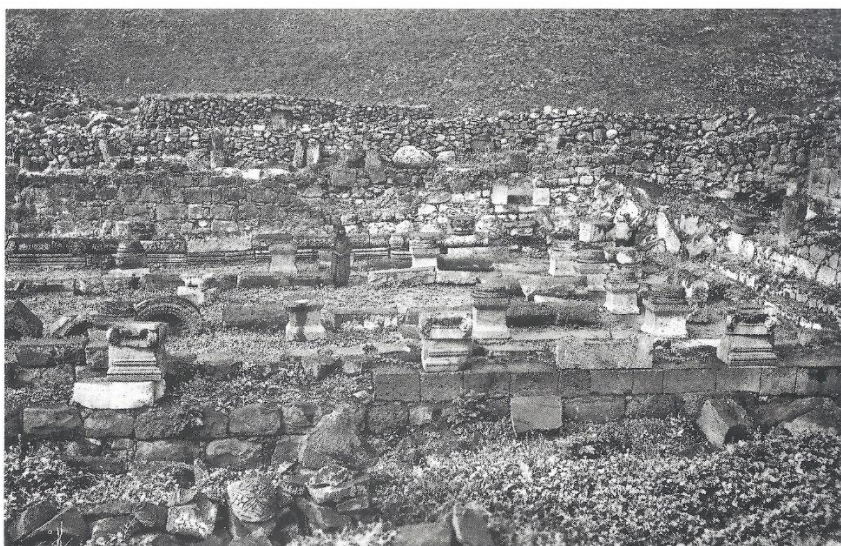

נספח ב' - אפריז מבית הכנסת כורזים

(עמיר, תשס"ז, 36)

נספח ג' - בית הכנסת – מראה כללי ממזרח 1926, 1987.

איור 2. בית הכנסת, מראה כללי ממזרח (תצלום י' בן-דב, 1927).

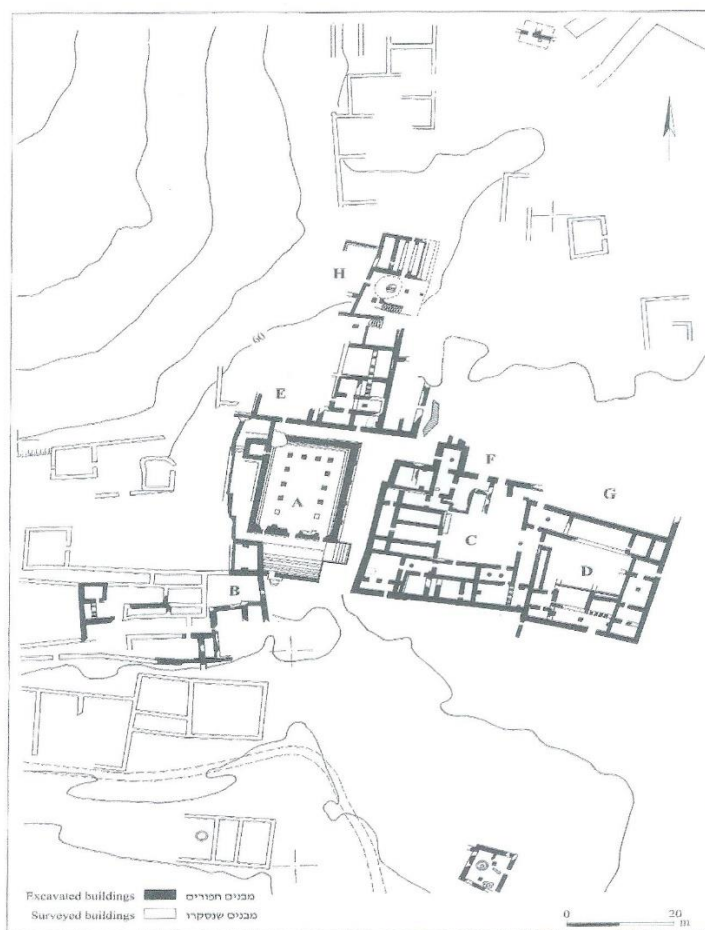

איור 3. בית הכנסת לאחר חפירות 1926 ולפני החפירות של השנים 1962–1987, מראה מצפון-מזרח.

(ייבין, 2000, 3)

נספח ד' - תוכנית הרובע המרכזי של כורזים עפ"י ממצאי החפירות והסקר 1962

— 1964, 1980 – 1987

(יבין, 2000, 5)

תל אביב לא רק אירוויזיון – סיפורי שכונות בשכונות/ יעל קורלנדר –

מייסדת ומנהלת קהילת המארחים הארצית PLP – People Love
*People

מה יש לחדש למורי דרך על תל אביב שעדיין לא נאמר? אז הנה 3 נשים ב 3 שכונות, כל אחת חוויה של אירוח בתי בפני עצמה וכולן יחד ממלאות יופי של יום תל אביב:

גילה אבדר – שכונת התקווה שלא הכרתם - הצטרפו לגילה, אישה מיוחדת, ילידת שכונת התקווה, שתיקח אתכם למסע מתימן הרחוקה ללב מדינת ישראל. גילה מספרת את סיפור העלייה של הוריה ומתארת דרך האוכל התימני האסלי את חיי היום יום בשכונה.

במקום בו למילה "כבוד" יש משמעות, גילה התחתנה לאחת המשפחות החשובות בשכונה ומתארת את חתונתה כהתמזגות של שתי אימפריות. בין המגלובה והלחוח, תוכלו ללמוד על שכונה מלאה תרבות, חיים ומסורת ולחוות מקרוב את הקסם שאוצרת בתוכה שכונת התקווה. האירוח אצל גילה בלווי כיבוד קל כמיטב המסורת התימנית. גילה גרה ממש מול שוק התקווה לכן מומלץ להצמיד לאירוח אצלה סיור/ארוחה בשוק הססגוני הזה. לפרטים: 0543050099

את תל אביב בצבעים תכירו ותחוּו אצל **שוש אופיר בנחלת יצחק** – שוש אופיר - "דרמה מאמא" חיה בשמחה, מעוררת אנשים לשמחה והתלהבות, אוהבת לשמח אנשים, מלאה סקרנות ושימחת חיים ומדביקה אחרים באנרגיות טובות, באהבת האדם והארץ ובשמחת חיים. חיה הם סיפור מרתק בפני עצמו וכרגע התחנה האחרונה בהם היא תל-אביב. בביקור בביתה הצבעוני תשמעו על הצבעים בחייה, לצד ארוחה אותנטית וסיפורים מפי דור שני לעלית יהודי רומניה.

כי הצבעים, המוסיקה,
הטעמים, הריחות והשפה של
כל יהדות רומניה שעברה
אצלם בסלון הביתי, בשילוב
עם אהבתם של הוריה

לאנשים בכלל ולחבריהם העולים בפרט – השאירו בה רושם חזק וגעגוע. שוש
מזמינה אליה לארוחה עם מיטב המאכלים הרומניים מטובלים בסיפורים ונגינה של
שירים צועניים ורומניים באקורדיון. לפרטים: 0524669503

אצל **דוריס חיפאווי בשכונת עג'מי** תכירו את יפו
בעיניה של אישה עוצמתית במיוחד – תשמעו את
סיפורה המרתק של דוריס, ילידת יפו, נוצריה
אורתודוקסית, על החיים, המשפחה, השכנים,
המדינה ומה שביניהם. דוריס, שהתחתנה בגיל 17
למרסל חיפאווי ולמשפחת הקפה הידועה שלו –
קפה אנטון, משלבת באירוח אצלה הסברים על
תרבות הקפה והסוכר בחברה הערבית, איך זה
קשור לשידוכים ועוד. לפרטים: 0544771201
*מארחים נוספים בכל הארץ תמצאו באתר
peoplelovepeople.co.il

אגדה:

איך הצילה אלת המסטיק את משה? מאת רותי יצחקי-ריכטר

תזכורת

שלום חברים

אני שמחה להזכירכם שספר האגדות שלי, שעליו עמלתי שנים רבות, יצא עכשיו לאור בהוצאה הדיגיטלית עברית, ואפשר לקנותו שם במחיר מבצע של 26 ₪ בלבד. לאחר הקנייה יישלח הספר לטלפון הסלולרי שלכם, לאיפד או למחשב כרצונכם, וכך אפשר להקריא את האגדה בעת הטיול. הספר יהיה לעזר רב למורים, למדריכים וגם לכל מי שאוהב לטייל בשבילי ישראל. הוא מכיל 100 אגדות מקוריות שחיברתי, ועוסק בקשר בין האדם לים בישראל, בירושלים, בצמחי בר ונוי בישראל ובמלאכות עתיקות בארצנו. הנה הקישור:

https://www.e-vrit.co.il/%D7%A4%D7%A2%D7%9D_%D7%90%D7%97%D7%AA_%D7%9C%D7%A4%D7%A0%D7%99_%D7%94%D7%A8%D7%91%D7%94_%D7%A9%D7%A0%D7%99%D7%9D-details.aspx

ואם מסובך להעתיקו אפשר לפנות ישירות להוצאה בכתובת [vrit.co.il/](https://www.e-vrit.co.il/) ולמצוא את הספר על ידי חיפוש. אל תשכחו את סימני הפיסוק בשם הספר: פעם אחת, לפני הרבה שנים... או על פי שמי: רותי יצחקי-ריכטר (ואל תשכחו את המקף בשם המשפחה...)

כדאי להקריא את האגדות גם לילדים ולנכדים.

תיהנו.

והנה פה. בהמשך האגדה החודשית. הפעם היא עוסקת לכבוד פסח במשה רבנו

רותי יצחקי-ריכטר

איך הצילה אלת המסטיק את משה? מאת רותי יצחקי ריכטר

אלת המסטיק פירות

כשירדו בני ישראל למצרים לקחו עמם זרעים של אלת המסטיק, כי האלה שימשה ברפואה והוסיפה ריח נעים לממתקים, ובני ישראל ידעו שאינה גדלה בר במצרים.

לימים גזר פרעה להמית כל בן בכור שנולד לבני ישראל, ושוטרי המלך נהגו לפקוד במפתיע את בתיהם של בני

ישראל ולחפש את הילודים הבכורים כדי להמיתם.

אלת המסטיק פירות

הניחה מרים, אחות משה, את אחיה התינוק בתיבת עץ קטנה מצופה בגופר, ריפדה אותה בענפי אלת המסטיק שגידלה ליד ביתה, והניחה בתיבה את אחיה הקטן. אחר כך ירדה אל היאור, והשיטה את התיבה במים הזכים והשקטים.

מולל התינוק בידיו עלים אחדים שתלש מענפי האלה, וריחה פשט

ליד היאור, כי נשא רוח הערב את הריח הנעים למרחוק.

עמדה מרים בסבך הגדה וצפתה באחיה התינוק, השט לבדו בסירה הקטנה. דמעות שטפו את פניה, והיא התפללה לאל שאישה טובה תמצא את התיבה ואת משה הקטן הישן בה ותאמץ אותו.

בערב, כשיצאה בת פרעה לטייל עם חברותיה ושפחותיה ליד היאור, עלה לפתע באפה ניחוח נעים. היא הלכה בעקבותיו, כי קיוותה למצוא צמח בושם שלא הכירה, אך

במקומו מצאה בסבך הגדה את התיבה המרופדת בענפי אלת המסטיק ואת התינוק הישן בתוכה שנת ישרים.

בירכה בת פרעה את ענפי האלה הריחניים שהביאו אותה אל משה, ולקחה את התינוק כדי שיגדל בביתה עם שאר ילדיה. היא קישטה בענפי האלה את מיטתו, ומאז ליוו ריחות האלה את משה בכל אשר הלך.

כשמת משה ונקבר בהר נבו, קישטו שיחי האלה את קברו המשקיף מראש הר נבו אל הארץ המובטחת, והם שומרים על הקבר עד היום הזה.

המדע שמאחורי האגדה אלת המסטיק תעודת זהות

אלת המסטיק. פריחה זכרית.

משפחה: אלתיים

"בני דודים": אלה

ארץ ישראלית, אלה

אטלנטית, אלת

הבוטנה

("פיסטוק"), מנגו,

אוג מצוי.

מולדת: אגן הים

התיכון

מאפיינים: בן שיח

נמוך. העלים

מסועפים לעלעלים

ומכילים שמן אתרי

שריחו כריח מסטיק. הפרחים ירקרקים, קטנים ואינם בולטים. הפרי מאדים

בהבשלה. פרחי הזכר והנקבה מתפתחים בצמחים נפרדים (צמח דו ביתי).

ריבוי: ההאבקה נעשית על ידי הרוח. הזרעים מופצים על-ידי בעלי-חיים.

שימושים ופולקלור: האלה נפוצה בחורש הים תיכוני ובחולות שפלת החוף. בעבר

שימשה לצחצוח שיניים ובתעשיית המסטיק.

פרק 5 השירותים: מאת מעוז חביב

כקהילה המשרתת את עצמה ודואגת למילוי כל צרכיה, היא חייבת לתת דגש רב למגוון שירותים רחב. שירותי חינוך לכל גילאי הילדים הכוללים הן טיפול למשך היום, עת הורי הילדים נמצאים בעבודה, והן הוראה בבית הספר, אם הוא נמצא בקיבוץ עצמו או באזור. לחינוך מוקצה כוח אדם רב ומיומן.

לחדר האוכל בקיבוץ, שהינו מוסד חברתי לא פחות משהוא מוסד גסטרונומי, ומהווה – או שהיווה בעבר בקיבוצים מסוימים – מקום מפגש יום יומי בוקר, צהריים וערב למרבית החברים, מוקדשת מטבע הדברים תשומת לב מרובה. מרבית העובדים בחדר האוכל ובמטבח עושים את עבודתם בתורנות למשך חודשים אחדים. יש שאנשים מוצאים עניין בעבודה במוסדות אלה ועושים זאת קבע למשך שנים אחדות. וודאי הוא שמרכיב חשוב בקביעת האווירה בחדר האוכל תלוי בצוות העובדים. בסך הכול הרי חדר האוכל בקיבוץ הינו הבית הדואג לסיפוק אחד הצרכים הבסיסיים ביותר של האדם, וברור הוא שבאווירה נעימה ומזמינה נוצר הבסיס לתחושות חיוביות ולזרמים מקרבים בין כלל האנשים. מכיוון שחדר האוכל מהווה גם מקום מפגש בין חברים, בין בעלי תפקידים, בין צוותי ענפים וכדומה, אין ספק שהוא יכול לשמש ראי לאופייה של הקהילה כולה.

דווקא בהקשר למוסד מרכזי זה יש לציין שעם השינויים העמוקים בתנועה הקיבוצית שהתחוללו בעיקר בשלהי המאה העשרים וראשית המאה העשרים ואחת, נפגע מוסד מרכזי קיבוצי זה בחלק ניכר מהקיבוצים פגיעה אנושה. בחלקם הפסיק לתפקד לארוחות מסוימות משך היום והשבוע, ובחלקם נסגר כמעט לחלוטין. ברור שבהיותו מוסד מרכזי ומקום מפגש יום יומי הרי שלפגיעה בתפקודו הייתה השפעה חברתית ברורה ולאו דווקא בכיוון החיובי.

אם נתייחס לשירותים אחרים נוכל להניח שעובדי המכבסה, למשל, צריכים להיות מאומנים ומיומנים דיים, כדי לטפל בכביסה של מאות חברים במיומנות, לנקותם כהלכה ומבלי לפגוע בביגוד ובמצעים. יש שיימצאו חברים שיעשו את המכבסה למקום עבודת הקבע שלהם ואף ינסו לעשותו לענף מרוויח בנצלם את עצם קיומו למתן שירות לבתי מלון, אכסניות וכדומה. ויש שכל העבודה במכבסה תיעשה בתורנות כאשר לא יימצאו חברים המוכנים לעשות את המקום לעבודת הקבע שלהם לשנים ספורות. ואם על ניקיון והופעה נדבר, הרי אם ניקח לדוגמא את הקוסמטיקאית, ברור שזו תעבור הכשרה מתאימה ולא תעשה את עבודתה בתורנות מטעמים מובנים... ובכלל, בקיבוץ המשתנה והמופרט תדאג קוסמטיקאית כזו לעשות את מיומנותה ופינת עבודתה לעסק המשרת גם אנשים מן החוץ.

בהקשר למקומות העבודה של החברים בקיבוץ ראוי להדגיש שבסיס הבחירה וההעדפה שונה בקיבוץ באופן מהותי מאשר התנהלות הדברים מחוצה לו. כיוון שבעיקרון אין מדובר בקיבוץ בקידום מקצועי באותה מידה שנהוג הדבר במערכות הכלכליות הרגילות, מעדיפים חברים רבים להחליף ולגוון את מקום עבודתם לפחות פעמים אחדות בחייהם, העדפה העונה גם לצרכי הקיבוץ על בסיס צרכיו המשתנים. כפי שכבר הבינונו, תמיד יתקיימו בקיבוץ מקומות עבודה לא קבועים שהעבודה בהם תיעשה בתורנות. אי לכך, תנועת ותנודת עובדים דרושה להתנהלות המערכת.

אבא לקח את בנו לקטיף הכותנה. צילום – מעוז חביב

אבא לקח את בנו לקטיף הכותנה. צילום – מעוז חביב

בקיבוץ, מסתבר, רבה יותר במיוחד בקרב הצעירים, הפופולאריות של הענפים היצרניים לעומת השירותים הצרכניים. לכן, פעמים רבות קשה יותר למלא את מצבת עובדי השירותים מאשר את הענפים היצרניים. ההנהלה הכלכלית של הקיבוץ תדגיש מטבע הדברים את צרכי הצד התורם את מירב התרומה

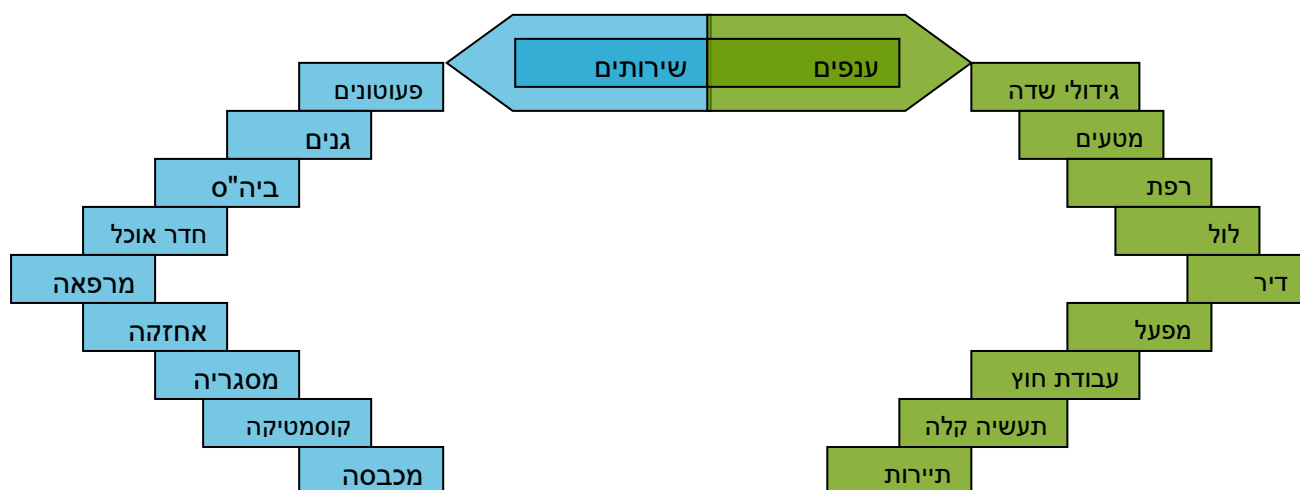
הכלכלית, כלומר, הצד המפרנס ובכך תרמוז מה בעצם "חשוב יותר".

גורם נוסף המשפיע על אופי השירותים הוא האימהות לילדים הקטנים. לידה וגידול תינוקות מצמידות בדרך כלל את האם המניקה לקרבת התינוק. (ונמצא בקיבוצים גישה המעודדת מאוד הנקה). זו תהיה אחת הסיבות מדוע בשירותים, קרוב לבית ובהישג יד לבית התינוקות, נמצא בעיקר נשים צעירות, ואילו הרחק מן הבית, בשדה או במפעל את הגברים שצמידותם למוסדות האלה פחותה. תמונה זו מאוזנת יותר בין הגילאים הצעירים יותר (לפני הולדת הילדים) ובגילאים הבוגרים יותר (אחרי צמיחתם).

למרות כל הכתוב להלן יש קיבוצים המטפחים את הגישה השוויונית בהקשר לטיפול בילדים, והללו מחפשים פתרונות לכך שאימהות צעירות לא תיצמדנה בכורח לשירותים ואילו האבות ימלאו גם הם תפקיד בדאגה לילדים במשך היום.

עד כאן באשר לשירותים עליהם נאמר שהם האחראים לאיכות החיים בקיבוץ.

על רמת החיים מופקדים הענפים היצרניים. מה הם ומי הם וכיצד הם פועלים?

כבר קוראת וכותבת עברית... / מאת מעוז חביב

- אמא, אף פעם לא סיפרת לי איך את ואבא נפגשתם. אני יודע שאת היית מהקיבוץ ואבא מהעיירה שמולנו, אז איפה נפגשם? כאן או שם?
- לא תאמין, בן – ענתה ורדה, האם הצעירה בשנות השלושים שלה, שלפתע נראתה מהורהרת, מהרהרת כאילו וילון הוסט מנגד עיניה ונגלה לה עולם של פעם שנשא אותה הרחק מחדרם שבקיבוץ.
- לא נפגשנו, בן, לא כאן בקיבוץ וגם לא בעיירה השכנה. נפגשנו הרחק הרחק מכאן, בדרום הנגב, במחנה האימונים של השריון שבו שירתי כחיילת, כמדריכת שריונרים ואבא היה שם מ"מ טנקים בשריון.
- מה זה מהמה?
- לא מהמה, בן – מ"מ. מ"מ הוא מפקד מחלקה, עודדי. הוא המפקד של קבוצה של חיילים.
- אז מה? אז נפגשתם בצבא כששניכם הייתם חיילים? – זקף עודד הקטן, תלמיד כיתה ב' את ראשו בהפתעה – שניכם הייתם חיילים ביחד באותו מקום?
- כן, עודדי – ענתה האם והחליקה בידה על ראשו של בנה הקטן – שנינו היינו שם חיילים וכנראה מעולם לפני כן לא נפגשנו אפילו שהיינו שכנים... ואולי נכון יותר לומר, שנינו לא נפגשנו ממש, אבל את סבתא יונה, אמו של אבא, אותה דווקא פגשתי ועוד איך, שנים לפני שהיכרתי את אבא.
- כמה שאת מצחיקה – חשף עודד את שיניו בצחוק רם – איך אפשר לפגוש סבתא לפני שפוגשים אבא? מה, היית קודם חברה שלה?
- לא בדיוק, אבל כן – פלטה ורדה מהורהרת – זה באמת לא קורה בדרך כלל. קודם מכירים את בן הזוג ואחר כך את ההורים משני הצדדים, והם נעשים אחר כך, אחרי שנולדים הילדים לסבים ולסבתות. אבל אצלנו זה היה להיפך...
- לא מבין איך! את ממש מבלבלת! – קבע עודד.
- טוב. אספר לך – אמרה האם כמו ממתיקה סוד ובנה הקטן תלה בה את עיניו וזקף קשוב עד תום את אזניו. – הייתי אז תלמידה כמודך בבית הספר הקטן שלנו בקיבוץ.

- בכלל לא קטן! הוא ענק! – התמרמר עודד ויצא להגנת בית הספר האזורי שבפאתי הקיבוץ.
- כן, כן. אתה צודק – הרגיעה אותו האם – אתה אכן לומד בבית ספר גדול, גדול מאוד שמעולם לא האמנו שיצמח כאן לידנו, ובו לומדים ילדים רבים מכל המושבים והקיבוצים שבאזור. לכן הוא נקרא – בית ספר אזורי. אבל לפני שנים, כאשר אני הייתי בגילך ואף יותר גדולה, היה לנו כאן, בתוך הקיבוץ, בית ספר משלנו, ממש כמו שיש לנו היום גנים ופעוטונים משלנו. היו לנו בו כיתות קטנות, קטנות מאוד של עשרה ושנים עשר תלמידים...
- את באמת מצחיקה היום – חזר עודד וצחק – כיתה של עשרה? זו בכלל לא כיתה!
- כן, אבל ככה זה היה כאשר אנחנו למדנו כאן בבית הספר שלנו בקיבוץ, ובסך הכל זה היה די כייפי...- מלמלה ורדה כמו נזכרת בימים הרחוקים ההם.
- אבל מה כל זה קשור לאיך שפגשת את אבא! – התמרמר עודד שחש שאמו מובילה אותו למחוזות אחרים.
- אוה. קשור גם קשור! כאשר למדתי בכיתה ו' ואז, בגלל שהכיתות היו כל כך קטנות למדנו בכיתה מצורפת משני שנתונים. ככה היינו בעצם כיתה ו'-ז' שלמדו בה אחד עשר ילדים בגיל כיתה ו' ועוד ארבעה – בני כיתה ז', ויחד היינו בכיתה חמישה עשר ילדים.
- ולמדתם יחד את אותו הדבר?
- חלק – כן וחלק – לא. זו הייתה בעיקר עבודה קשה יותר למורים... – נזכרה ורדה.
- אז מה קרה בכיתה המצחיקה הזאת שלכם – ו'-ז'?
- מה שקרה הוא – המשיכה האם – שיום אחד המחנך שלנו הביא לכיתה איש מבוגר, מבוגר מאוד אבל ממש שופע אנרגיה...
- מה זה – שופה אנרגיה? – שאל עודד. – איזה מן מילים את בוחרת.
- בסדר, בסדר. אתה צודק. הוא היה מלא התלהבות. מלא מרץ. הוא היה באמת מאוד נמרץ והוא הקים בארץ מן ארגון כזה, קבוצות כאלה שהלכו ללמד ביחד עברית. ללמד קרוא וכתוב לאנשים מבוגרים שלא למדו עברית לפני שעלו ארצה.

- מה, אנשים מבוגרים לא ידעו לקרוא ולכתוב? איך זה יכול להיות? מה, הם לא למדו בבית ספר?
- לפעמים הם ממש לא למדו בבית ספר, בעיקר הנשים, ולפעמים הם למדו אבל בשפה אחרת. תבין, בן. כל האנשים האלה עלו לארץ מהגולה ושם זה היה אחרת. ואז, גם בעיירה בעצם כל התושבים היו עולים חדשים שעלו אז לארץ בעיקר מצפון אפריקה, כמו סבא חיים וסבתא יונה שעלו ממרוקו, וכשסבתא הייתה ילדה במרוקו, היא לא ממש למדה בבית ספר ובטח שלא למדה עברית.
- אבל מה הקשר בין סבתא לבין כל מה שאת מספרת לי על בית הספר בקיבוץ? אני בכלל שאלתי דבר אחד ואת מספרת לי מיליון סיפורים...
- הקשר הוא שאותו אדם, יעקב מימון, שבא אלינו לכיתה הסביר לנו, לילדי כיתה ו'-ז' כמה זה חשוב שנצא ללמד עברית לנשים מבוגרות, לאימהות בעיירה שלידנו שלא יודעות קרוא וכתוב.
- מה? אתם, הילדים הלכתם ללמד אימהות לקרוא ולכתוב בעברית?
- לא תאמין, אבל זה בדיוק מה שעשינו כל אותה שנה. כל שבוע, בימי שלישי אחר הצהריים היה מגיע מיניבוס לקיבוץ, וכולנו עלינו עליו ונסענו לעיירה. התחלקנו לבתים שונים, וכל אחת ואחד מאיתנו לימד קרוא וכתוב לאישה מבוגרת בביתה.
- ואת רוצה להגיד לי שאת לימדת אז את סבתא?
- ממש ממש כך, בן. אני הייתי זאת שלימדה את סבתא. טוב, זה היה כמובן לפני שידעתי שהיא תהיה יום אחד הסבתא שלך... שנה שלימה לימדתי אותה שבוע אחרי שבוע, והיא באמת למדה!
- ומה קרה אחר כך? ממתי היא נהיתה סבתא?
- אחר כך? אחר כך לא קרה בעצם כלום... אחר כך סיימתי את בית הספר היסודי ועברתי ללמוד בתיכון, שאכן כבר היה אזורי ליד קיבוץ גבעת ברנר, ואז התגייסתי לצבא.
- כל כך מהר? – התפלא עודד.
- טוב, זה מהר בסיפור, אבל באמת זה לקח די הרבה זמן.
- ומה קרה עם סבתא כשהגעת לצבא?

- גם אז היא עוד לא הייתה סבתא ולא ידעה כמו שאני לא ידעתי שתהיה. אבל עכשיו בוא ונזכר מה שאלת אותי בהתחלה...
- את באמת מבבלת ומבולבלת. אני שאלתי על אבא ואת מספרת לי סיפורי סבתא לילדים – על סבתא...
- אז עכשיו נגמרו הבבלולים – קבעה ורדה. – עכשיו, התגייסתי ובחרתי להיות מדריכת חיילים בשריון.
- מה זה שריון? – שאל עודד.
- עכשיו אתה מבבל.. לא, לא. צחקתי. השריון זה חיל הטנקים. לימדתי אותם על הטנקים.
- מה, את? אבל טנקים זה בשביל חיילים, לא חיילות!
- כן. אבל אני ועוד כמה חיילות כמוני לימדנו את החיילים איך לנהוג ולהתנהג בטנקים.
- אז את ממש גיבורה – התלהב עודד – וחוף מזה את תמיד מלמדת לימודים מוזרים כאלה שילדות וחילות לא מלמדות...
- אולי – צחקה האם – אבל זה מה שבחרתי לעשות ושם פגשתי את אבא שעוד לא היה כמובן אבא אלא מ"מ בשריון כמו שסיפרתי לך.
- ואת סיפרת לו שאת מהקיבוץ והוא סיפר לך שהוא מהעיירה.
- כן. סיפרנו. בדיוק כך.
- אז בגלל זה התחתנתם?
- בגלל זה? אולי – קצת. אבל בעיקר מפני שנעשינו חברים ואהבנו זה את זה.
- והיום אתם כבר לא?
- אוך, כמה שאתה מצחיק. בוודאי שאנחנו אוהבים גם היום, גם אחד את השני וכמובן גם אותך ואת גיה אחותך הקטנה.
- ומה כל זה קשור לסיפור שלך על סבתא?
- אהה. כאשר אבא סיפר לי מהיכן הוא, וצחקנו על זה שאנחנו היינו שכנים כל החיים ולא נפגשנו, סיפרתי לו על השנה הזאת שיצאנו ללמד עברית בעיירה לנשים מבוגרות.
- וסיפרת לו על סבתא?

- אני חושבת שאז הוא שאל אותי אם אני זוכרת מה היה שמה של האישה המבוגרת שלימדתי.
- ואמרת לו?
- בוודאי. סיפרתי לו ששמה היה יונה.
- ואז?
- ואז הוא נראה לפתע מאוד מהורהר ואמר – גם לאמא שלי קוראים יונה, את יודעת?
- ואוו! גם לסבתא קוראים יונה! מה, לכל העולות החדשות בעיירה קראו יונה? – התפלא עודד.
- אוך. כמה שאתה מצחיק. ככה הסתבר לנו שאני לימדתי את האמא של החבר שלי, כלומר – של אבא, עברית.
- אה. היונה הזאת הייתה האמא של אבא?
- הייתה והווה. גם היום, מלבד זה שהיא סבתא שלך היא האמא של אבא.
- מה, והוא ידע שאת לימדת אותה עברית?
- כן ולא. אז הוא סיפר לי שכאשר היה ילד מאוד התבייש שילדות קטנות מהקיבוץ באות ללמד את אמא שלו ולכן תמיד הסתלק מהבית לפני שהגעתי ללמד...
- אז, אז באמת לא נפגשתם.
- נכון. אז לא נפגשנו.
- ורק אחרי זה, בצבא?
- כן. רק אחרי שנים בצבא.
- וסבתא, סבתא יודעת מכל זה?
- נו, מה אתה חושב, ילד? כאשר הגענו בפעם הראשונה להכיר את ההורים, כלומר, אבא הגיע לקיבוץ כדי להכיר את סבתא ניצה וסבא דב ואני הגעתי לעיירה להכיר את סבתא יונה וסבא...
- אבל את אומרת שאת כבר הכרת אותה!
- כן ולא...
- אוף. כל הזמן את אומרת כן ולא, אבל זה באמת כן וכן!

- כן... אבא הציג אותי בפני סבתא, כלומר אמא שלו ושאל אותה – אולי את מכירה במקרה את החברה שלי? ואז, אז סבתא הביטה והביטה והביטה ולבסוף אמרה לאט לאט: "אמרת שהיא מהקיבוץ?".
- כן, זה מה שאמרתי – אמר לה אבא.
- וקוראים לה – ורדה?
- כן, אמרתי – אמר אבא.
- ואת לא לימדת פעם במקרה עברית? – שאלה אותי סבתא.
- אז מה אמרת? – התפרץ עודד.
- כן. אמרתי שלימדתי.
- ולא לימדת במקרה אחת בשם יונה? – שאלה סבתא.
- כן. לימדתי את יונה.
- אז תדעי שהיא כבר יודעת לקרוא ולכתוב בעברית לא רע. – אמרה סבתא.
- ומה היה אז? היא שמחה? היא הכירה אותך? את הכרת אותה?
- עודדי שלי. כל מה שקרה אחר כך זה סיפור לפעם אחרת. את הסיפור של היום שמעת, ואתה יודע איך הכרתי את אבא ואיך הכרתי את סבתא ואיך בחיים מתרחשים כל מני דברים שעליהם אפשר לקרוא רק בסיפורים...

מעוז/כבר קוראת וכותבת עברית

שורשים ומסורות כחוויות תיירותיות מאת שושנה קרבסי – תיירות חברתית בעין כרם.

נדמה כי מעולם לא היתה פריחה כל כך גדולה של התחברות לשורשים ולמסורות. הדבר מתבטא בחשיפה לתרבויות אוכל, מנהגים, פרוטוקולים של חגים, מוזיקה ופיוט ועוד....

הפכנו מעורבבים. הסהרנה, המימונה, עיד אל בנאת, לילת אלבסיסה, חג הסיגד, חג המולד, חגיגות סביב שלושת החגים של הדתות הגדולות בארץ (חג החגים בחיפה), שווקי חג המולד שצצים כאן יותר ויותר, סיורי רמאדן בכפרים, תיירות הכפרים הבדואים, הבהאיים, כפרי הדרוזים ועד... אז מה הולך פה?

שורשים שורשים שורשים.

התופעה אינה נחלת עדה כזו או אחרת או דת כזאת או אחרת, זוהי נחלת הגוון האנושי בארץ וכמי שעוסקת בתיירות חברתית אני יכולה להעיד כי מדובר בתופעה עולמית. היום תייר לא מסתפק בביקור במגדל פיזה ולהצטלם לידו על העוקם אלא ישלב בטיולו סדנת בישול אצל ממה איטלקייה (הסבתא של ראש המאפיה....ששש....) כנ"ל לגבי כפרי יוון, אנדלוסיה, בגיאורגיה ארוחות ערב מופלאות בבתים פרטיים. ואיפה עוד? וישראל. אנחנו מעצמה של תיירות שורשים ומסורות!

רנסנס תרבותי זה, איפה, מתבטא היטב בעולם התיירות. כפטריות לאחר בגשם, צצות חוויות תיירותיות סביב הנושא העדתי, סביב מורשות, סביב שורשים. וכולם נוהרים, וכולם באים וכולם סקרנים לתרבותו של האחר.

כאישה, אני חשה גאווה גדולה לומר כי לנשים חלק נכבד בסוגת התיירות החברתית, בשימור השורשים ובהנחלתם, ובהפיכתם לחוויה תיירותית של ממש. אפילו בחברות שמרניות מסורתיות שבהן נשים לא יצאו לעבוד יש פתיחות בעניין ויש משפחות שכלכלתן מבוססת על השורשים, המסורת והעשייה של האישה. כלומר, ישנן נשים במגזר הערבי למשל שעבורן עיסוק בשורשים ובמורשת הוא בבחינת עצמאות כלכלית והעצמה אישית. (כפרי הבדואים בדרום למשל, יוזמת הנשים הרוקמות ועוד..)

אם חשבתם שזה מעניין רק את תיירי הפנים, כמי שעוסקת בתחום, וכמי שמארחת

קבוצות בעין כרם סביב
מורשת מרוקו וספרד, וכמי
שביתה, "הבית העתיק בעין
כרם" הופך מספר פעמים
בשבוע לבמה שבו מוצג מופע
סיפורים "מסיבת האהבה של
סולטנה" שעניינו מורשת
יהדות מרוקו וספרד הריני
להצהיר שזה מעניין ומסקרן

ביותר את התיירים מחו"ל שמחפשים חוויות אותנטיות, שמחפשים את המגע
האנושי עם התושבים המקומיים, שסקרנים לגבי תרבותם ואורחות חייהם
ומאזינים באוזן שוקקה לסיפורי המורשת והפולקלור.

עד כדי כך מעניין ראש ה OECD לענייני תיירות בעולם החופשי בא לבקרני ב"בית
העתיק בעין כרם" כדי להכיר וללמוד את העשייה שלי כמודל שניתן להעתיקו.

לצורך המפגש שלי עימו גייסתי את
חברותי הנשים בעין כרם שגם הן
מארחות לחוויות פולקלור, חוויה,
תימנית, חוויה כורדית, חוויה
אשכנזית, ביחד אנו נקראות
"נפלאות עין כרם – נשים יוזמות
תיירות."

ראש ה OECD בבית העתיק בעין
כרם עם שושנה קרבסי-סיפורי
מורשת מרוקו וספרד.

עד כדי כך מסקרן שבחודש הבא
אארח 25 ראשי ערים מצרפת.

במשרד התיירות ייצגתי לסרטון
תדמית את נושא התיירות

החברתית וכתבות נרחבות נכתבו על העשייה השורשית שלי בעין כרם במגזינים בארץ ובעולם. העניין בתחום עצום וחוצה גבולות ושפות. תייר שחוזר לארצו רוצה לספר לא רק על הביקור בכותל ובמוזיאון ישראל, (כבודם במקומם מונח בהחלט) אלא על חוויה מיוחדת, אחרת, אותנטית שעניינה המגע הבלתי אמצעי עם התושבים המקומיים ותרבותם. את זה הם לוקחים הביתה כזיכרון ארוך טווח.

גם אני מעת לעת נוהגת כתיירת והולכת להתארח בחוויות פולקלור שונות, ולומר את האמת, אלו חוויות התיירות שאני הכי אוהבת. יש בהן ניחוחות, טעמים, סיפורים, תלבושות, מוזיקה ושמחה, והלב נצבט מגעגוע לעולם של הורינו ואבותינו. אנחנו זוכים ליהנות מהמיטב שבו ובאופן מפתיע אף להתפרנס ממורשתם של אבותינו.

לפני כחודש התארחתי בביתה של מלכי שרעבי, שבחיי היום יום היא ראש קהילה מטיילת והנה לאחרונה גילתה את שורשיה וחשה חיבור עמוק למורשת בנות עמה, לנשים הכורדיות, ובמיוחד לנוכח עשייתן הנועזת במלחמה מול דאעש – נשים יפהפיות, אמיצות ולוחמות.

כיום מלכי מארחת בביתה מפגשי פולקלור בשם "בית מי את?" שבהם היא מתגאה במורשת הנשים הכורדיות. שיח מרתק מלווה בסרטים ותמונות משפחתיות, מורשת לצד סיפור אישי וטעימה של מאפה הקאדה מהמטבח הכורדי. חוויה קסומה. חתמנו את החוויה בבית הכנסת הכורדי הסמוך למקום מגוריה וזכינו לשמוע דברים מפי חזן בית הכנסת. עונג של ממש.

בשבוע הבא אבקר בחוויית פולקלור ומורשת אצל הצלמת יהודית הרפז שתחשוף את מורשתה האינדונזית ותספר את סיפורה המשפחתי כשהכל אפוף בניחוחות המטבח האינדונזי. אני כבר סקרנית.

אני סקרנית גם לגבי חוויות אירוח בג'אסר אל זרקא ובוודאי אגיע גם לשם.

לסיכום: למורשות, למסורות, לדתות יש את הכוח הזה להביא תיירים ולשנע תיירות ברמת המיקרו, ומתוך כך הן מהוות כח כלכלי שיש לטפחו בעולם התיירות ואפילו מומלץ להקצות משאבים ליוזמות תיירותיות שכאלו.

(כדוגמת התמיכה שקבל מיזם "נשים וסיפורים בירושלים". קהילה של נשים מארחות לחוויות פולקלור מתגבשת במיזם people love people למשל ברמה הארצית.

אז אני כל כך גאה לספר כי רבות הקבוצות המגיעות למופע סיפורי הפולקלור שלי "מסיבת האהבה של סולטנה בבית העתיק בעין כרם" ממש מאותם סיבות של סקרנות, של היחשפות לתרבויות ולשיח הבלתי אמצעי עם פניה האנושיים של הארץ הזאת. ואולי אולי אם נתערבב ונערבב, נכיר את אתרבותם של שכנו, אולי כך ניצור את השלום האמיתי, מלמטה, מהשטח, מהתכונה האנושית להתקרב ולהסתקרן.

אז לפוליטיקאים לא תהיה להם ברירה.....

הסקרנתם? מוזמנים בחום להכיר.

סיורי הבית העתיק בעין כרם-סיורי פולקלור, מורשת, אומנות, טבע ואוקולוגיה.

050-2452800

למה נצחה מדינת ישראל במלחמת הקוממיות

אז- למה הפסידו מדינות ערב? מאת ישראל מרצי

ביום 10 ביוני 1948 נכנסה לתוקפה הפוגה בקרבות המלחמה. חמש מדינות ערב הפולשות החלו מחשבות את דרכן מחדש. למעשה, ברור היה כי מה שלא השיגו עד כה, הן לא תשגנה יותר. מכאן, מדובר מבחינתן בבלימת הכוח היהודי מהשגת מטרותיו. מעבר מהתקפה למגננה. ייתכן כי כבר אז החלו מנהיגי ערב לנסות ולהבין מה לא פעל כשורה. איך יכול להיות שקומץ צעירות וצעירים הפילו את אלפי החיילים הפולשים. מה עמד לימינו של הכוח היהודי בארץ?

מלחמת הקוממיות נחלקת למספר שלבים. נעשה סדר:

א. מלחמת האזרחים 30/11/47-14/05/48 :

- שלב היוזמה הערבית-מקומית.

- שלב היוזמה היהודית

ב. פלישת צבאות ערב 10/03/49 -15/05/48

- קרבות הפלישה

- הפוגה ראשונה

- קרבות עשרת הימים

- הפוגה שניה

- המבצעים הגדולים

- הסכמי שביתת הנשק.

השלב המכריע, ללא ספק בכרוניקה זו הוא שלב קרבות הפלישה. מדינות ערב-סוקרתי אותן בארבעת הפרסומים הקודמים עשו מאמצים לבטל את עצמאות ישראל והטילו למערכה את צבאותיהן. מנגד חגר היישוב העברי את חגורו ויצא להגן על עצמו ולכונן את מדינתו. אכן, הטבנו להבין את נקודות התורפה של מדינות

וצבאות ערב אולם, מה טיבו של היישוב, כיצד זה עמדו כשישים ריבו יהודים בפני הפלישה ויכלו לה.

מזה שנים אני מתעניין במלחמת הקוממיות. ודאי הבחינו הקוראים שלעולם אני מכנה אותה בשמה הרשמי- מלחמת הקוממיות, היות ולטעמי אין הצדקה בשם מלחמת עצמאות (שכן, לא נלחמנו על מתן עצמאותנו מידי מדינות ערב) ולא בשם מלחמת השחרור (האם השתחררנו מעולן של מדינות ערב?) מאידך, השם "קוממיות" קוסם הרבה יותר. יש בו ניחוח מקראי ("וְאֶשְׁפֹּר מִטֹּט עֲלֶיְכֶם וְאֹלֶךְ אֶתְכֶם קוֹמְמִיּוֹת"), פירוש המושג, על פי המילון החדש- בקומה זקופה, בלי פחד (שושנה בהט, מרדכי מישור, ספרית מעריב 1995). ברם, בעוד שאת שם המלחמה מכיר הציבור- בגרסתו זו או האחרת- הרי שאת מהלכיה או אירועיה אין הוא מכיר. אין אני מדבר רק על עולים חדשים שמן הסתם ידם אינה שלוחה לעבר ספרות העוסקת בתחום עמוק שכזה. מלין אני על מערכת החינוך אשר עוסקת בפרק זה באופן כללי- כפי שעוסקים בתחומים רבים אחרים- ברדידות משוועת.

מאז התחלתי בהתעניינותי בנושא, נחשפתי להררי חומר שצפון במרחבי האינטרנט. בתחילה העסיקה אותי השאלה של מהלך האירועים. ירדתי לעומק המהלכים ונחשפתי לאירועים, גדולים וקטנים שהתרחשו כאן, בתל-אביב, בחיפה, בקיבוצים ומושבים שונים ברחבי הארץ- כל הארץ. בשנה שעברה ערכתי סדרת פרסומים על מהלך האירועים מהחלטת כ"ט בנובמבר ועד הכרזת העצמאות.

כשנגשתי לפתור את החידה הגדולה מכולן- למה הפסידו מדינות ערב (או- למה נצחה מדינת ישראל?) נחשפתי לאוצר בלום של חומר בחוברות "מערכות" של משרד הביטחון. משם הבאתי מידע מאלף אודות מדינות ערב וצבאותיהן. ביולי 1950 ראה אור מגזין ס"ב-ס"ג של "מערכות" (בשבילי מחשבה צבאית, מערכות 1950) ובו הקדמה מאת רא"ל יגאל ידין. פרסומי זה מתבסס על ניתוחו הרהוט שם, אם כי בסדר שונה. הרשתי לעצמי להוסיף נושאים.

א. ניצול כוחות היישוב:

עוד בטרם החלו קרבות מלחמת האזרחים (נוב' 1947), כבר היה היישוב היהודי ערוך למלחמה. לכל עיר, לכל מושבה, קיבוץ ומושב נתנו הנחיות הגנה. נקבע מפקד ונרשמו מגנים. סביב כל יישוב נקבעו מעגלי אבטחה. גדרות היישובים תוקנו לקראת העימות. תפיסת הביטחון של דוד בן-גוריון (ראה בהמשך) קבעה כי אין לפנות ולו ישוב אחד.

חברי הישוב הם מגני הישוב הראשונים, אליהם תגיע תגבורת בשעת הצורך. כל ישוב מהווה עמדת הגנה קדמית לישובים שבעורפו, מה שמגביר את חשיבותו של כל ישוב וכל נקודת התיישבות במרחב.

במהלך מלחמת האזרחים כבר הוחל בגיוס חובה של גברים מגיל 17 בקרב הציבור העברי. יש להודות כי היו כיסי השתמטות (בתל-אביב...) אולם בסופו של דבר, יכלו ראשי ההגנה להתרווח נוכח אחוז מתגייסים גבוה. במקביל גויסו גם נשים שאינן נשואות או נשואות שאינן אימהות לחע"ן (חיל עזר נשים). הישוב העברי התכוון והתכוון להשתמש בכל משאבי כוח האדם שעמדו לרשותו. בירושלים הוקם כוח "משמר העם" הוא הורכב מכלל הגברים שאינם מגויסים - קרי מעל גיל הגיוס ועד גיל 80 (!!!) ומתחת לגיל 17. גם נשות העיר נדרשו לסייע במאמץ. יש להבהיר כי אין תמיד הכוונה בנשיאת נשק או עמידה בפני אויב. גם עזרה בהכנת ביצורים, בישול אוכל לכוחות, כביסה, רפואה למיניה נחשבו צורך מבצעי שכזה. **אבי, יוסי מרצ'י היה ילד בן 9 כשסייע למגני עמדת נוטרדאם.**

הכלכלה הארץ-ישראלית הכפיפה עצמה למצב של משק במלחמה. יש לזכור כי טרם המלחמה, המשק הארץ-ישראלי הצטיין בשגשוג כלכלי (כתוצאה ממלחמת העולם השנייה). כעת, הופנה הכוח היצרני ברובו לטובת הצלחת המלחמה. משאיות גויסו בהסכמה או שלא לטובת השיירות העולות לירושלים, הנוסעות לנגב המרוחק או ליישובי הצפון. הביטוי הקיצוני של ניהול המשק בשעת המלחמה היה בירושלים. תחת שרביטו של דב יוסף, מושלה של העיר, נוהל מלאי המזון בעיר. נקבעה מכסת מזון יומית ומכסת מים. בורות המים בשכונות מולאו במהלך החורף ונחתמו. רק לאנשי המושל מותר היה לפתוח את הבורות.

ב. פיקוד אחיד:

כבר בשנות המנדט הראשונות הקימה ההסתדרות את ארגון "ההגנה". היה זה הארגון הסמי-צבאי הגדול והמקיף ביותר של היהודים ברחבי הארץ. הוא עסק בהתיישבות, עליה, רכש נשק והגנה על יישובים. עם הזמן הארגון רכש ניסיון וידע, וידע לבצע פעולות נועזות יותר. בנוסף, הצטרפו עם השנים הארגון הצבאי הלאומי (אצ"ל), לוחמי חירות ישראל (לח"י) ופלוגות המחץ (פלמ"ח). ההגנה הצטיינה בארגון שורותיה בסדר קבוע. גוף היררכי עם פיקוד ומטה. חלוקה למרחבים, תכנית פעולה ומשמעת צבאית. נכון שהאצ"ל והלח"י לא קבלו את מרות המוסדות (או שמאידך

הוצאו מחוץ למחנה הכללי, אולם יש לציין כי כבר באוקטובר 1945 התקיימה הסכמה בין שלושת הארגונים על שיתוף פעולה במסגרת תנועת המרי העברי, בסוף אפריל 1948 שוב נחתם הסכם לשיתוף פעולה בין שלושת הארגונים ולאחר הקמת צה"ל נשבעו לוחמי האצ"ל ולח"י לצבאה החדש של המדינה. הפלמ"ח

ג. המפקד העברי (הזוטר):

המפקד העברי הצעיר נשא על כתפיו באופן מטאפורי את עתיד העם היהודי. הוא ידע זאת. בעוד שעמיתו מכל צבא ערבי אחר היה עסוק בפעולה צבאית-מקצועית הרי שהמפקד העברי התמודד בפעולה צבאית-קיומית. אין תוחלת להפסד. יכול המפקד המצרי להפסיד בקרב אחד או שניים או אפילו עשרה ובכל זאת, אין חשש לקיומה של מדינתו. לא כך המפקד העברי.

מפקדי כלל הארגונים עברו הכשרות מסודרות. כל ארגון ודרך ומקום ההכשרה שלו. התוצאה הסופית היא החשובה: מצבת כוח פיקוד זוטר מובחר, בעל יכולות פיקוד, אמון על תורות לחימה קונבנציונליות המותאמות לשטח הארץ, מכיר את השטח, מוכשר בתכנון מבצעים, אינו מקובע ונחוש לבצע את משימתו.

בעוד שהמפקדים הזוטרים בצבאות ערב שמרו על ריחוק מפקודיהם, ויתכן כי כלל לא הכירו אותם. במקרים מסוימים רדו והתעללו בהם, הרי שהמפקד העברי ראה בחייליו נכס שעליו לשמור מכל משמר. מכאן, התכנון המדוקדק של כל פעולה ופעולה- למניעת נפגעים רבים בקרב חייליו. לא לחינם נמצא בקרבנו, שבעים ואחת

שנים לאחר המלחמה עדין לוחמי פלמ"ח שנותרו מעריצים את מפקדיהם יגאל אלון או יצחק שדה, כמו לוחמי האצ"ל המעריצים את מנחם בגין.

ד. מעבר מלחימה בכוח קטן ללחימה בכוח גדול:

בכל שלב היוזמה הערבית-מקומית (עד אפריל 1948) פעל ארגון ההגנה במגננה (דפנסיבה) לאירועים שיזמו הערבים. לרוב מדובר בפעולות נקודתיות וממוקדות. התקפה על תל-אביב הביאה לפעולת אנשי החזית המדוברת (מרחב ת"א במלחמת

הקוממיות נחלק לחמש חזיתות). פעולות אלו, גם המורכבות ביותר- כמו ההתקפה על מטהו של חסן סלאמה ברמלה- לא הצריכו הפעלת כוח הגדול מגדוד. אולם, עם גבור ההטרדות על הדרכים וניתוקה של ירושלים מהשפלה החליט דוד בן-גוריון על מעבר להפעלת תכנית ד'- אופנסיבה מבצעית. המבצע הראשון שהתקיים במתכונת התקפית כזו היה מבצע נחשון. מבצע זה היה הראשון שהופעל בו כוח הגדול מגדוד. למעשה הופעלו בו יותר משלושה גדודים וכן סיוע אווירי. מפקדי המבצע וההגנה הצליחו במשימה בלתי אפשרית- לאסוף מעל 1500 לוחמים מכל רחבי הארץ (תוך קיום אפשרות לפגיע בנקודות יישוב אחרות), להכין תכנית פעולה נועזת לפריצת הדרך לירושלים, התמודדות מול אלפי ערבים תושבי הכפרים וכן התמודדות אפשרית מול הבריטים שעדיין שלטו בארץ. וכל זאת כשהם מסתמכים על נשק שטרם הגיע לארץ (ראשוני הנשקים הגיעו במטוס מצ'כוסלובקיה באחד באפריל, פחות ממאה שעות לפני תחילת הפעולה. יתרת הנשק הגיעה בספינה נורה גם במהלך אחד באפריל). מבצע נחשון מהווה את קו המפנה במובנים רבים. כאן נזכיר את המעבר מלוחמה גדודית ללוחמה חטיבתית.

ה. לוחמת לילה:

בשלב השני של המרד הערבי (1936-39) הגיע לארץ קצין בריטי, פרוטסטנטי מאמין וציוני נלהב- אורד וינגייט. הוא כיהן בבולשת הבריטית ובמקביל פיתח קשרים חמים עם הנהגת הישוב. היה זה הוא שהביא לראשונה את רעיון הלחימה הזעירה (גרילה) להגנה. אורד וינגייט העביר לישוב את הרעיון של "תורת לחימה", העברת הלחימה לשטח האויב ואת רעיון לוחמת הלילה. כאזור חשוד מתאורת לילה, היתה ארץ-ישראל אתר קרבות בעיקר במהלך שעות האור. וינגייט לימד את אנשי ההגנה להשתמש בלילה כיתרון מבצעי על פני האויב הערבי. יתרון טקטי זה בא לידי ביטוי בפעולות ומבצעים רבים במלחמת הקוממיות.

ו. תפעול נשק:

עניין טכני לכאורה אולם משמעותי לחלוטין. לכל הארגונים היה ארסנל נשק קטן. אנשי הארגון ידעו לתפעל את הנשק המצוי אצלם באופן מניח את הדעת. הבעיה התעוררה בעיקר כשהגיע הנשק מצ'כוסלובקיה. אז נדרשו הלוחמים לתפעל נשק

לא מוכר בתפעולו, ביכולתו, ביתרונותיו ובחסרונותיו. בסיכומו של דבר הלוחם העברי עמד במשימת תפעול הנשק. אכן היו מקומות בהם ההכשרה המקדמית ללוחם אודות הנשק לא היתה מספקת והדבר בא לידי ביטוי בשדה הקרב.

ז. תרומת יישובי הספר :

כבר הוזכר עניין הגנת יישובי הספר אולם יש לתת את הדעת לתרומתם המכרעת בבלימה או לפחות בהשהיית הכוח הפולש. אין להקל ראש בנקודה זו. מדובר אחרי הכל בכוח שאינו צבאי, אינו מיומן ומאומן שכל רצונו להמשיך ולחיות במקומו וכעת עליו לאחוז בחרב במקום במגל. יישובי החוף שהוכנסו למערכה כנגד הצבא המצרי התמודדו אחרי הכל עם כוח צבאי ערוך, מצויד, משוריין ומזוין. לא היה למגני יד-מרדכי, כפר-דרום או נגבה מושג על נחיתותו המבצעית של הצבא הפולש וגם אם כן- האם היתה להם דרך אחרת להתמודד מול אלפי החיילים המצרים? עמידתם האיתנה יצרה מספר אפקטים :

- הצבא המצרי נאלץ לבזבז זמן רב משחשבו מפקדיו בדרך צפונה (לתל-אביב או לגשר ואדי לכיש).
- עמידה איתנה של ישוב קטן גרמה בהכרח לפגיעה בחוסנם הנפשי של חיילי הצבא הפולש שהבינו כי עליהם להתמודד התמודדות קשה בכל נקודה קטנה של ישוב.
- יישובי ספר אחרים צברו מוטיבציה מעמידתם העיקשת של יישובים אחרים שהתמודדו בהצלחה. ניסיון כיבוש משמר-העמק בתחילת חודש אפריל 48 הוא דוגמה מאלפת לכך. ישוב קטן שהתמודד במשך עשרה ימים מול כוח ערבי עצום, עדיף עליו בכמות הלוחמים ובכלי הנשק (פעם ראשונה שנעשה שימוש בתותחים במלחמת הקוממיות).

ח. הכרת שטח הלחימה :

יתרון עצום עמד לרשותם של לוחמי הישוב. הם הכירו את השטח. לבטח הרבה יותר טוב מחיילי צבאות ערב. אין חולק על חשיבות מידע זה בתכנון פעולה או במהלך

התגוננות. כך היה במשמר-העמק- שמפקדי הכוח שם הכירו את השטח היטב, שכן, זה היה שטח האימונים שלהם בקורסי המ"מים. כל מפקדי ההגנה על משמר-העמק היו בוגרי קורסים שנערכו לא רחוק, בעין-השופט. להכרת השטח חשיבות במיקום מארב, מיקום עמדת תצפית, תכנון מסלול הליכה או נסיגה במידת הצורך (כפי שהיה בבית הקק"ל ליד בית דגן)

ט. אסטרטגית "הגישה העקיפה":

אין לדעת עד כמה הכירו מפקדי ההגנה או הפלמ"ח את ספרו של קפיטן לידל הארט הבריטי "מלחמות מכריעות בהיסטוריה", אולם, אל"מ חיים הרצוג (מי שכיהן בשנות השמונים כנשיא המדינה, בעת כתיבת מאמרו היה אל"מ) מסביר בחוברת "מערכות ס"ב" כי בקרבות מלחמת הקוממיות נעשה שימוש באסטרטגיה הטוענת כי לשם השגת הצלחה בפעולה יש למלא שתי תביעות יסוד- ערעור חוסנו של היריב וניצול ההצלחה. אמנם, לא תמיד בוצעו פעולות לפי קווי אסטרטגיה זו (קרבות לטרון, עיראק אל מנשיה- שבהם אכן נחל צה"ל כישלון), אולם בכל מקום בו בוצעו הקרבות לפי קווי המתאר של אסטרטגיה זו- נחל צה"ל ניצחון.

י. עקרון ההפתעה:

גורם מכריע בקרב הינו ההפתעה. אם זה בצד התוקף, המגיע לחצר ישוב שוממה אך חיילי הכוח הפולש בטוחים שהם תחת מעקב של עיניים בלתי נראות שעוד רגע ילבשו צורה ויתקיפו. מדובר בפחד משתק. זה אשר אירע בחצר קיבוץ דגניה, כשמגני הקיבוץ יצאו ממסתוריהם והחלו לנסות לפגוע בטנקים הסורים הפורצים. אחד ממגני הקיבוץ ידה את בקבוק המולוטוב ההיסטורי שהבריא את הטור הסורי (עד היום אין ודאות בנוגע לשם מידה הבקבוק). ההפתעה באה גם- ובעיקר- במבצעים ובפעולות התקפיות. ההתקפה על מפקדת חסן סלמה ברמלה כדוגמה. הנסת הפורעים שניסו לכבוש את גוש- עציון בינואר 1948 (אירוע שכל הנראה גרם לנקמה ב-13 במאי 1948). חיילי היישוב העברי ידעו להשתמש בעקרון ההפתעה במקרים רבים, חלקם קריטיים. הדבר משתלב לחלוטין עם לוחמת הלילה שדובר עליה כבר. לעומתם, ערביי הארץ העדיפו את עקרון הסתערות ההמון. אלפי פלאחים אווזים בנשק היורים

באוויר או לעבר המטרה תוך כדי צעקות או ציטוט פסוקי קוראן אמורים היו לעשות רושם מקפיא על המגנים. זה לא עבד במשמר-העמק, זה לא עבד בשפלת-יהודה.

יא. הברית עם הדרוזים:

בימי המנדט הבריטי שמרו הדרוזים הארץ-ישראלים על ניטרליות במאבק שבין הערבים ליהודים. עם זאת, נטייתם הובילה אותם לקשר חם מול היהודים היו אלו אבא חושי מחיפה ויצחק בן-צבי (לימים נשיא המדינה) שהובילו לקשר חיובי איתם. גם התקבצות דרוזים בלבנון וסוריה לגדוד במסגרת צבא ההצלה של קאוקגיי לא עשתה רושם על צעירי העדה בארץ. לכאורה אין בכך סיבה לניצחון אולם, בקרב הערבים המוסלמים קינן לא מעט החשש שהיהודים יצליחו להטות לטובתם גם את דעת הקהל של הערבים הנוצרים.

יב. המורל העברי:

מלחמה מהווה צומת דרכים בחיי אומה. בהיות מנהיגות חזקה, משכנעת וסוחפת, הרי שהעם יכול לעמוד בפני אתגרים קשים, מורכבים, רבי סכנות. כך עמדו הבריטים בגבורה נוכח הבלץ הגרמני בשנת 1941. העם היהודי שניצב כפסע מעצמאותו היה נחוש לממש את החלטת החלוקה ויהי מה. שלוש שנים אחרי תום הפרק הקשה של שואת היהודים לא היתה ליהודים ברירה אחרת. מלחמת הקוממיות היתה מבחינתם מלחמת "להיות או לחדול", אין אפשרות ביניים.

היישוב העברי בארץ היה חזק- כלכלית, חברתית, וביטחונית. היו לו מוסדות מסודרים- בחזקת מוסדות ממלכתיים. רמת הבריאות בארץ היתה גבוהה לאין שיעור מזו שהתקיימה במדינות ערב השכנות. אחוז האנאלפביתיות היה נמוך, אחוז הילדים ההולכים לבתי ספר גבוה, אחוז האקדמאים- במיוחד, שוב, מול מדינות ערב היה אסטרונומי. חיו בארץ מדענים, אנשי תרבות וספר. היישוב העברי היה מעורב פוליטית. אמנם רובו נהה אחר מפלגות הפועלים אולם היו בארץ גם אנשי חירות (הליכוד של היום). אנשי היישוב העברי האמינו בזכותם על הארץ- כל הארץ, האמינו ביכולתם לממש זכות זו, האמינו בכוחם להוציא אמונה זו מהכוח אל הפועל.

כעת, הם שינסו מותניים נתנו את כל כולם, את כל האנרגיה שלהם, את כל המשאבים שיכלו להפיק, העלו מעפילים בדרך לא דרך, הקימו ישובים על אפס ועל חמתם של הבריטים, הכל כוון לרגע אחד, נדיר, ספק יקרה ספק יתפוגג- הרגע של עצמאות המדינה.

וכל זאת לא היה מתרחש בלי איש אחד בעל שיער מוזר למדי, נמוך קומה אך בעל שיעור קומה היסטורי- דוד בן-גוריון.

יג. דוד בן-גוריון :

אפשר להעריך את דוד בן-גוריון, אפשר לקטרג עליו, לזכור לו את מנהיגותו בימים קשים מחד ואת אלטלנה מאידך- אבל אי אפשר להזכיר את מלחמת הקוממיות ללא מנהיגותו.

כבר בשנות השלושים, לאחר פרסום תכנית וועדת פיל הבין דוד בן-גוריון מה שרבים אחרים לא השכילו להבין. הארץ תחולק לשני העמים, וסביר שהדבר יכלול עימות מזויין מול הערבים שיתנגדו לכך. מכאן, הוא החל להתכונן לאותו יום. מאמציו הביטחוניים כונו לכך. הוא כפה על עצמו סמינר להכרת עומק הנושא הביטחוני. בסיומו, הבין המנהיג מהם צרכי הביטחון של העם. כל עוד הארץ היתה תחת המנדט הבריטי נעשו הדברים במחשכים. אבל תחת הנהגתו החל כוח המגן העברי לקרום עור וגידים לכדי כוח צבאי למחצה. הוא שלח שליחים לאירופה להשיג נשק וציוד צבאי נדרש. האיש, שניסיונו הצבאי כלל כחצי שנה בגדוד העברי ה-39 של קלעי המלך במלחמת העולם הראשונה, לקח על עצמו את תיק הביטחון בסוכנות היהודית בשנת 1946. המלחמה נראתה כעת בעיניו קרובה מתמיד.

דוד בן-גוריון לא היה מהמר. הוא קיבל נתוני אמת על מצב הערבים בארץ, על מידת הנכונות של מדינות ערב להיכנס להרפתקה שכזו ומהי האמת בנוגע ליכולתן להצליח או להיכשל במשימתן. דבקו במשימת חייו, אמונתו הבלתי ניתנת לערעור היא שהביאה אותו לאותו מעמד רב הוד והדר ביום ה' באייר תש"ח בו הכריז על עצמאות מדינת-ישראל.

בן-גוריון העריך את גובה התשלום האנושי שתגבה המלחמה, הרוגים ופצועים, הוא לבטח שקלל הרס חומרי וכלכלי כתוצאה מקרבות, מהפצצות אוויר וממוראות המלחמה ובכל זאת- הוא דבק בחזונו להקים מדינה. כך היה ב-12 במאי 48, כשהתכנסה מנהלת העם לדון בשאלה האם לדחות את הכרזת העצמאות או לקיימה

ב-14 במאי. אמנם בן-גוריון העלה את השאלה אך הוא הפעיל לחץ אימים על נציגי מפלגתו מפא"י והדתיים אל מול חברי מפ"ם ובסופו של דבר, בין אם נערכה הצבעה או לא (אין פרוטוקול המוכיח שהיתה) התקבלה ההחלטה על הקמת המדינה. בן-גוריון הנהיג את העם היהודי לקשה שבמערכותיו תחת דגל ריבוני. ובכל זאת- עוד צד באישיותו של בן-גוריון-

יד. אלטלנה :

כחודש ושבע לאחר הכרזת העצמאות עמדה מדינת ישראל בפני משבר קשה. אלטלנה. ספינת נשק ומעפילים שארגן האצ"ל הגיעה לחופי הארץ. בן-גוריון תבע את הנשק לטובת צה"ל (שהוקם כשבועיים קודם לכן) האצ"ל הסכים אך ביקש להעביר את חלקו ללוחמים בירושלים. בן-גוריון מול מנחם בגין. החשש ממלחמת אחים היה מוחשי. דוד גרין, שעברת את שמו לבן-גוריון ידע מיהו אותו בן-גוריון קדום- יוסף בן-גוריון מראשי העם היהודי בימי בית-שני והמרד הגדול. דוד בן-גוריון לבטח זכר את מלחמת האחים שהובילה לכניסת הרומאים לארץ ועוד יותר- את מלחמת האחים שפרצה בעת המרד, ובכל זאת עקרון הממלכתיות לא אפשר לו להגיע לפשרה מול מנחם בגין, יריבו השנוא. איך זה נגמר- כולם יודעים. מדינת ישראל צלחה את המשבר הגדול הזה. מנחם בגין הורה לאנשי האצ"ל שלא להרים יד כנגד חיילי צה"ל. ולחשוב שהדברים היו מתפתחים אחרת...

בסדרת מאמרים זו ניסיתי להציג בפניכם, חבריי מורי הדרך מכלול גדול יותר של סיבות להצלחת היישוב היהודי במלחמת הקוממיות. אין סיבה אחת המתעלה על כולן. כל סיבה עומדת במקומה כחלק מפאזל גדול המרכיב את תמונות המלחמה והניצחון. ובכל זאת- אין פטור בלא כלום- היו אלה כל אותם אלפי לוחמות ולוחמים צעירים שחירפו נפשם בגליל, בעמקים, בהרי יהודה וירושלים, בשדות פלשת ובנגב בואכה אילת שהם אלו שהביאו לנו את הניצחון שכל כולו אומר קוממיות. אני מבקש להודות לינאי עוזיאל שכיבד אותי באכסנייה זו של מגזין מורי הדרך לפרסם את הדברים.

לסיום- תיקון טעות: בפרסום האחרון כתבתי כי (משמר הירדן) "היה זה המקום היחיד בתולדות ישראל בו נפלו נשים בשבי. יובל נבו מעין צורים תיקן אותי ומציין כי נשים נפלו בשבי גם בגוש עציון (לשבי בעבר-הירדן) ומניצנים (לשבי במצרים).

בעקבות מפקדים בארץ המרדפים בבקעה מאת יואב יאיר

כמדי שנה מזה עשור טיול חנוכה הפך למסורת בשבט שלנו. נשים, גברים וטף מצטרפים לטיול זה, הבחירה הייתה לארץ המרדפים. על הדרכת הטיול נימנה איציק בן דוב ורעייתו הצלמת מרים. ובנוסף, וועדת היגוי שמתכננת בעוד מועד את הפרטים הלוגיסטיים השונים.

את טיולינו התחלנו באזור התעשייה של מעלה אפרים אחד הישובים הגדולים ביהודה ושומרון. חצינו את כביש 5007 שכיוונו מזרחה לצומת הבקעה. טיפסנו על אחד הגבעות מעבר לכביש, שברקע מלווה אותנו עדר עיזים שחורות, ורועה הצעיר על חמור המאיץ בעדר להתקדם לקול הפעמון המצלצל. תוך כדי העלייה בצבצו בין הסלעים רקפות יפות מראה שהקדימו את פריחתם, ואלה שיפרחו בקרוב ויצבעו במרבדים מרבדים את הגבעה. אחרי כשעה של עלייה וירידה הגענו לפתחו של "וואדי זמור-שביל המפקדים" על הכביש המוביל לבקעה. חצינו את הכביש בסמוך לשלט "וואדי זמור". צעדנו מזרחה לתוך תוואי הנחל בין גבי המים מימי הסערה האחרונים, שפקדו את מדינתנו הקטנה, ובדרכנו נתקלנו גם בבולדרים הבוהקים בלבן שחסמו את נתיב מי הנחל.

וואדי זמור נקרא "שביל המפקדים" על שום מה? זה היה ב-26 יולי 1963 בשעות הבוקר המוקדמות עת התגלו עקבות חדירתם של תשעה מחבלים על ציר הטשטוש לנהר הירדן, שמגמת פניהם הייתה "לוואדי זמור" בו אנו נמצאים כעת. המחט אל"מ אריק רגב התייצב באחת הגבעות הצופות על הוואדי והקפיץ שני צוותים לתצפית וחסימת ציר בריחת המחבלים. הוא מיקם את עמדות האש והזעיק כוח טנקים לגזרת התקרית. לאחר מכן, הוא נע לאחור ועלה למסוק יחד עם קצין המבצעים גדי מנלה ולוחמים נוספים במטרה לסייע לאחד הכוחות שדיווח על ההיתקלות. המח"ט אריק רגב שתפס עמדה בין הלוחמים ביקש רמון והשליכו לעבר עמדת המחבל הוא טען שהמחבל חוסל. אז קמו שניהם להסתער לעברו. תוך כדי התרוממות נפגע אריק רגב בכדור במצחו ונפל. כמטרים ספורים מהמח"ט קם קצין המבצעים סרן גדי מנלה להסתער ונפגע בכדור בליבו. הוא רץ מספר מטרים ונפל. בשלב זה הגיעו גם כוחות טנקים שהוזעקו מקודם על ידי המח"ט, אש

תותחים פיצחה מערה אחר מערה. לאחר סריקת המערות נמצאו גופות שלושה מחבלים ואחרים היו קבורים בהריסות. מחבל שקם מבין השיחים נורה ומת.

אחר נשבה בעודו בחיים. משה דיין בהספד לאריק רגב אמר את המילים הבאות: "דור זה ניחן בהעזה ובתבונת קרב מופלאות ובתוכו נישא אריה משכמו ומעלה. העז בין האמיצים. הראשון בין הפורצים. המנהיג ומתווה הדרך בעת מצוקה. חייל גדול ולוחם דגול לעם היהודי."

אחת הדמויות שהשפיעו רבות בזמן ארץ המרדפים היה אלוף פקוד מרכז של אותם הימים האלוף רחבעם זאבי {גנדיי ז"ל}. הוא צבר ניסיון קרבי עשיר במהלך שירותו בפלמ"ח ובמלחמות ישראל השונות, עד הגיעו לתפקיד זה. למרות המחיר הכבד ששילמו לוחמי ומפקדי צה"ל, השתתף אישית ללא חת במרדפים שונים, וכמעט נפגע באחד מהם במרדף בוואדי קלט. המשורר נתן אלתרמן מספר ימים אחדים לאחר המרדף. "לא שאלתי אותו איך ייתכן כי מפקד החזית כולה נמצא אף הוא במקום זה בעת ההיא... השאלה נראתה זרה ופראית בסביבה זו או מול האיש הזה..."

מספר שנים לאחר שחזר השקט לבקעת הירדן האלוף רחבעם זאבי-גנדי יזם את הקמת אנדרטת הבקעה שבה מצוינים שמותם של 189 נופלים לוחמים ומפקדי צה"ל אשר נפלו בין השנים 1967-1970 בבקעת הירדן. בעת הסרת הלוט אמר בין היתר את המילים הבאות... "אנדרטה זו תספר את ספור המלחמה בבקעת הירדן, את סיפור החסימה והמרדפים וכיצד נשבענו שהם לא יעברו..."

במקורות יש מקום נרחב למצביאים בצבא ישראל דוגמת אהוד בן גרא הרודף אחרי המדיינים בבקעת הירדן "ויאמר אליהם רדפו אחרי כי ה' נתן את אויבכם בידכם" {שופטים ג'}. גדעון בן יואש השופט המוביל את העם למלחמה בעין חרוד במלחמת מעטים מול רבים, מוביל לניצחון מזהיר בקריאה "ממני תראו וכך תעשו" {שופטים ז'}. כך נהגו המפקדים בעם ישראל מדוד המלך דרך המכבים ובר כוכבא ועד לקריאת הקרב בצה"ל אחריי! מפקד חטיבת הבקעה בזמן המרדפים רפאל איתן {רפול} ראה בהימצאות מפקדים בראש הלוחמים ערך עליון. לימים הוא כתב את המילים הבאות: "חכמת המפקד בצנחנים אינה לנהל קרבות מרחוק... מפקד חייב לעמוד בראש חייליו ברגע הקריטי ביותר בקרב בשעת הסתערות". על כך הוסיף הרמטכ"ל דאז חיים בר לב: "אני סבור שהליכתם של מפקדינו הבכירים אל

מקומות הסכנה, היא ביטוי לתכונה אנושית ולרמתם המוסרית הגבוהה של המפקדים בצה"ל.

אחרי הליכה נינוחה מזרחה במשך שעות, לקול מצהלותיהם של הילדים הקטנים שהפגינו נחישות בהליכה ובהכרת האזור, פגשנו במכלאות עדרי עיזים נוספים שהיוו אטרקציה לילדים, ובנוסף, התוודענו לתושבים הבדואים שקבעו את אוהליהם בקצה הוואדי. סיימנו את מסלולינו בהליכה נעימה הצופה לעבר אנדרטת הבקעה, עד הכביש היורד לצומת הבקעה, בפנייה לעינות פצאל קיימנו "פריסה רחבה" והרווינו את צימאוננו ורעבוננו. אכן היה זה יום מוצלח ומהנה, ששילב לימוד פרק עתיר גבורה בהיסטוריה צבאית של אזור הבקעה וארץ המרדפים.

מכאן נסעו על כביש 90 צפונה, חלפנו על אנדרטת הבקעה המנציחה את זכרם של הנופלים בבקעה, ומשם למדרשה בישוב שדמות מחולה, שם הדלקנו ברוב עם וצאצאים, עשרות חנוכיות כמנהג אשכנז וספרד שהאירו לנו את החג כבשנים עברו. תודתי לבית הספר שדה עופרה והמועצה האזורית בקעת הירדן על השילוט המאיר בנתיבי הוואדי.

מבוא מודיעים-המנזר הביזנטי וממנו לבקעת הנזירים

מידי שנה אנו מקיימים, את מסיבות חנוכה ומרימים על נס את גבורת החשמונאים. לא רק לנו יש "בעלות" על החשמונאים הקדמונים (הביזנטיים) פיתחו זיקה עזה למכבים בשל היותם מורדים פגנים (עובדי האלילים) ובנו ישובים ומנזרים באזור לרוב. אחד מהם הוא המנזר במבוא מודיעים.

במרכז מבוא מודיעים, על פני שטח של כ-2000 מ"ר נחפר בשנות ה-60 ע"י עמנואל איזנברג מאגף העתיקות מנזר ביזנטי מהמאה ה-שישית שמבוסס על אתרים פולחניים ומתקנים חקלאיים. בחלק הצפוני, כנסיה מרוצפת בפסיפס צבעוני, שהשתמרו בו קטעים גדולים, הבולטים בהם: שריגי גפן, אשכולות ענבים, עלים וקנוקנות. בין שריגי הגפן אפשר להבחין בדמות ציפור, ובעיטור של צלב (שהושחת). בין המתקנים המרשימים, שנותרו במקום בית בד משוכלל על כל חלקיו: אגן פריכה, גלגל ריסוק ומתקן סחיטה המבוסס על קורה, משקולת ובורג. גת משוכללת, משטח דריכה חצוב בסלע שבמרכזו קבועה אבן עגולה, שאולי שימשה כמכש, משם מוליכה תעלה למערכות סינון ושיקוע המורכבות משלוש בריכות. בחצר, חדרים ומתקנים המכוסים בפסיפס לבן ושלושה בורות מים מרשימים. בחצר מפוזרים סרקופג (ארון קבורה רומי) שקתות קבר, מקמרים, במת פולחן ועוד. האתר נמצא ליד מגרש הכדורסל המקומי, שמוביל אליו הכביש הימני שנכנס למושב.

ליד בית הכנסת המקומי מונחים שני מכסים של גלוסקמאות מעוטרת להפליא בעיטורים צמחיים וסמלים מרשימים נוספים, שריד מקברים יהודיים באזור. מתקנים נוספים נימצא בטיולינו ליד חצרות הבתים.

ניתן להיכנס לבית הכנסת הפתוח תמיד, שהיא פנינה יפיפייה בפני עצמה. בקרבת בית הכנסת עומד כיסא חצוב באבן ועליה הקדשה לרב קרליבך שחסידיו הקימו את המושב.

מן המנזר נשים פעמינו מזרחה בסימון שבילים בצבע כחול נרד נעלה ושוב נרד בדרך יפיפייה הפורחת בשלל צימחי העונה ועצי חורש ים תיכוני שנותרו בשטח. נגיע לעמק רחב ידיים שבמרכזו עובר נחל גימזו שלידו עברה הדרך הרומית העתיקה מלוד דרך מעלה בית חורון לירושלים. ליד קבוצת עצי שיזף נגיע לבריכה ענקית חצובה בסלע בחלקה העליון מספר נדבכי בניה, עם שרידי טיח וגרם מדרגות מרשים

היורד אליה. זאת היא בריכת ביר א- שאמי (הבריכה הדשנה בערבית) שאצרה בעזרת סכר את השיטפונות ושימשה את העוברים בדרך הרומית ואת תושבי האזור. על צלע ההר נגלה מערה חצובה עם תקרה נתמכת ע"י על ידי עמוד אבן חצוב. ניכנס למערה ובמאמץ לא גדול נגלה שעל קירותיה מסותתים צלבים. מסביב חצובים דרגשים ומצויות גומחות. זוהי מערה ההתבודדות של הנזירים שחיו במבוא מודיעים, על מנת להגשים ולהיות נאמנים למסורת יצאו למערה (לאורה בשפתם) לתקופות קצובות ע"מ להתרחק מהחיים הנוחים ולהתבודד כמעשיהם של ישו ויוחנן המטביל.

בתקופה העות'מנית נקראה המערה "אל חביס" דהיינו מערת האסורים. יתכן שהמערה שימשה כבית מעצר זמני לחיילים הטורקיים שהובילו בדרך אסירים, ושמו עליה משמר.

כמאתיים מטר במורד הנחל, על פני המצוק, נזהה את המערה הרומית. בחזית המערה שרידי סטיו עמודים מפואר. בכניסת חצר ועל המצוק פתח לדלת אבן עם פותות לצירים. החזית מעוטרת בגמלון משולש, באמצעיתו נשר רומי בתוך זר ניצחון וכותרות קורינתיות חקוקות בצידם. ומעל - הכלב האגדי בעל שלשת הראשים - קרברוס - שומר מפתן השאול. (ראה להלן)

ובחלל פנימה אולם גדול ומרווח (יש לרדת בזהירות ולהשתמש בפנסים - המערה מלאה בסחף בחלקה ובתוכה בור בדיקה שנעשה לאחרונה ע"י ארכיאולוגים).

בקירות המערה חמישה מקמרים המעוטרים בפינוטתיה בסיתות כותרות קורינתיות. ומסביב בהיקף למעלה, חיקוי לאפריז. הנקברים ביקשו כנראה שבתוך הקבר יהיה להם דוגמת עיטורים הדומה לאלו שהיו רגילים להם בבתיהם במהלך חייהם.

בתוך המערה היו מונחים בעבר הנפטרים בסרקופגים מפוארים מאבן או מעופרת. המערה שימשה בעבר מוזלאום מפואר למתים מן האצולה הרומית שבקשו להיקבר על אם הדרך, שכולם יראו ויעריכו את עושרם וגדולתם של הנפטרים.

טיול נעים ומהנה

